Politikai antropológiai előadások

írta: Csepeli György

Tartalom

- 1. A politika és az ember
- 2. A politikai antropológia kiválása a kulturális antropológiából
- 3. Az ember meghatározatlansága
- 4. A “Gemeinschaft” és a “Gesellschaft”
- 5. A hordától az államig
- 6. Államéletrajzok
- 7. A politikai mező
- 8. A politikai cselekvés
- 9. A politikus személyisége
- 10. A politikus szerepe és szerepkészlete
- 11. A politika színpada
- 12. A politikai kommunikáció

Negyedik éve tanítom egy félévben kulturális antropológusoknak a *Politikai antropológia* c. tárgyat. Az előadásokat alaposan kidogoztam, s hallgatóim a maguk által készített jegyzetek alapján készülnek a vizsgára. A megadott szakirodalmat feldolgozzák, de közös tapasztalat, hogy nincs olyan szöveg, mely egységes keretben, a politika jelenségvilágára koncentrálva, az antropológiai szempontokat figyelembe véve képes lenne arra, hogy közel hozza a politika világát a hallgatókhoz, megértetve velük, hogy *de te fabula narratur*.

A következőkben arra teszek kísérletet, hogy megvitathatóvá tegyek egy szöveget, melyet a fenti kritériumok szem előtt tartásával írtam. Pozícióm felettébb sajátos. A 80-as években hallottam egyszer Budapesten a világhírű francia szociológus, Alain Touraine előadását, aki többek között egy éppen zajló kutatásáról beszélt, melyet a francia kormány tagjai körébe végzett. Elmesélte, hogy egy hétre beült a belügyminiszter irodájába, s kíváncsian várta, hogy mi történik. Sosem felejtem el, mennyire meglepődtem, amikor Touraine elmondta, hogy semmi sem történt. A munka kint folyt a kabinetben. A miniszter, ha egyáltalán bent volt az irodájában, íróasztala mögött ült, s nem csinált semmit. Akár ott se lett volna. Akkor gondolni sem mertem volna, hogy lesz egyszer arra alkalom, hogy magam is a politikai élet centrumába kerüljek. A rendszerváltás előtt álmodni sem mertem volna arról, hogy lesz idő, amikor közvetlen tapasztalatokat szerezhetek arról, hogy mit jelent a kormányzás, megismerkedhetek a döntések megszületésének (és elmaradásának) körülményeivel, ott lehetek a kormány, a kormánypártok parlamenti frakciói és a parlament ülésein, tárgyalhatok hazai szakmai és civil szervezetek képviselőivel, képviselhetem az államot nemzetközi politikai tárgyalásokon.

Éveken át, nap mint nap, szembesültem azzal a nyugtalanító űrrel, ami a hatalom helyén tátong. E tapasztalatokat próbáltam meg a politikai antropológiai előadásokban elméletileg feldolgozni, melynek során nagy hasznomra voltak a filozófiai antropológia, a kulturális antropológia, a szociálpszichológia és a politika tudomány területein végzett studiumaim. Az eredmény a következő 12 előadás lett, melyek nem ortodox módon közelítenek a politika

világához, s nem illeszkednek be egyik szaktudomány kánonjába sem. Ha volt valaki, akit példaképemnek tekintettem, Machiavelli volt, aki szintén úgy írt a politikáról, hogy személyes tapasztalatai voltak arról, amit írt. Más kérdés, hogy ezzel az analógia véget is ért, hiszen a ma fejedelmei nem érdeklődnek a hatalom természetrajza iránt, s nem akarnak tükörbe nézni, bárki is tartsa azt eléjük. Vannak viszont sokan, akik többet és mélyebben akarnak tudni a politikai jelenségekről, s nekik talán hasznosak lehetnek ezek az előadások, melyek az emberi lét egyik legfontosabb határhelyzetéről tudósítanak.

Politikai antropológiai vizsgálódásaimban a filozófiai antropológia, a kulturális antropológia, a politikatudomány és a szociálpszichológia szempontjainak szinoptikus alkalmazására vállalkozom, egyúttal arra törekedve, hogy kihasználjam az internet mint médium adta lehetőségeket. A szöveget ennek megfelelően ahol csak lehet, kinyitom az interneten hozzáférhető hatalmas tudástárra, mely új alexandriai könyvtárként egyre bővül és gyarapodik, miközben őrzi a Gutenberg galaxis korában létrehozott tudás dokumentumait is.

A hasonló céllal született oktatási szövegektől az egyes előadások abban is eltérnek, hogy minden egyes fejezet után blogteret nyitok az egyes fejezetek olvasói számára ahhoz. A blogtér arra szolgál, hogy mindenki hozzá fűzhesse saját gondolatait, kérdését az alapszöveghez, közzé tegye hasonló jellegű vizsgálódásainak eredményeit, dokumentumait, miáltal azt remélem, hogy akik e szöveget olvassák, tanulják és kommentálják, egy teljesen új tanulási műfaj, a wikipedagógia megteremtésében vállalnak szerepet. A szöveg tehát csak kiindulópont, a szerző társszerzőkre vár, akikkel együtt vállalkozhat a meghatározhatatlan meghatározására.
Az egyes előadások szövegeiben a fontosabb fogalmaktól, jelenségektől és szerzőktől a bővebb és sokoldalúbb megismerés érdekében a wikpédiából ismert módon linkek vezetnek ki az internet révén hozzáférhetővé tett tudás óceánjába. Minden egyes előadás után következnek a kapcsolódó hallgatói prezentációk, amelyeket a hallgatók folyamatosan figyelnek és korrigálnak. Az egész tananyagot kíséri egy tanári blog, mely a félév során felvetődő legfontosabb kérdések megvitatására nyújt fórumot.

1. A politika és az ember

Az első fejezet a nyugati politikai antropológiai gondolkodás történetileg kialakult legfontosabb dilemmáiba és témáiba vezet be az ókori görög filozófusoktól a 20. századig. A politikáról való gondolkodás középpontjában az egyén és a közösség, az egyenlőség és a szabadság témái állnak, mely témák a különböző politikai filozófiákban különböző súllyal esnek latba, megszabva a gondolkodás további irányát.

Bevezetés

Az ember számára nincs érdekesebb mint az ember. Ez még akkor is így van, ha a vizsgálódás tárgya kívül esik az emberi dolgokon, hiszen a vizsgálódó maga ember, aki ha akarja, ha nem képtelen emberi léte kötöttségeitől megszabadulni a vizsgálódás során, bármennyire is törjön az objektivitásra.

Az antropológiai vizsgálódások esetében nyíltan, őszintén és egyértelműen jut kifejeződésre az ember ember iránti érdeklődése. A politikai antropológia megkülönböztető jellege onnan való, hogy az ember ember iránti érdeklődése az emberek közötti kapcsolatok különleges területére, a politikára irányul, ahol, mint a későbbiekben látni fogjuk, az emberre sajátlagosan jellemző jegyek koncentráltan, leplezetlenül, a maguk nyers és mondhatni elemi formájukban mutatkoznak meg kortól és helytől függetlenül. A politika a hatalom megszerzésének és megtartásának szere, melynek alkalmazása révén az emberek egy adott köre együttesen megmaradhat az időben és a térben. Az ember a természettől nem kapott semmit, ami biológiai ösztönként működve benne lehetővé tette volna számára a megmaradást és a fennmaradást. Egyedüli lehetősége az embernek, hogy másokkal együtt cselekedjék, aminek révén magában és maga körül létrehozhatja a rendet (intézményeket, szervezeteket), amely biztosítéka arra, hogy az emberi nem fennmaradjon. A hatalom mások közvetett vagy közvetlen eszközök révén történő kényszerítése, amit a kényszerítés egyéb változataitól a jogszerűség, elfogadottság, Max Weber kifejezésével élve a legitimáció különböztet meg.

Az antropológiai értelemben vett hatalom a legitim erőszak érvényesítésére és gyakorlására való jogosultságnál jóval többet jelent. A hatalom magába foglalja a hatálya alá tartozó társadalom tagjainak terét és idejét, meghatározza a közösség szimbolikus univerzumát, melytől a jelentések függnek (Berger, Luckmann 1998. 71-180.o). Aki a jelentéseket uralja, az uralja a jelent és a múltat. A társadalmat működtető rend ugyanis nem a külső világban, hanem a tudatban van, s aki a tudatot uralja, az a rend őre és biztosítéka.

Azt is látni fogjuk, hogy a rend sosem végleges és sosem teljesen bizonyos. A világ rendjének monopol magyarázatai időnkét elkopnak, s helyükbe a fenyegető magyarázatlanság, a megmagyarázhatatlan káosz tolul, míg ki nem alakul az új rend, mely ugyancsak ideiglenes lesz. A politika a rend és a káosz találkozásának elsődleges terepe, mely különleges feladatokat tartogat a hatalom szerének alkalmazói, hatalom szerepeinek betöltői számára.

A politikáról való gondolkodás kialakulása a nyugati filozófiában

A politika tartalma

Kilátástalan vállalkozás sorra venni, és egyenként bemutatni mindazokat a szerzőket, akik az emberi ügyekkel foglalkozva a politikáról is írtak. A legnagyobbak együtt a „zsenik köztársaságát" alkotják (Schopenhauer). Mint Nietzsche írja, „ebben a köztársaságban egyik óriás kiált a másiknak az idők sivár terein át, s miközben elkúszik alattuk a bolondul lármázó törpék tömege, zavartalanul folyik a nagy szellemek társalkodása" (Nietzsche 1988: 60) Névsorolvasás helyett azt a megoldást választjuk, hogy mintegy belehallgatva a társalgásba kiválasszuk azokat a témákat, melyek megvitatása alapvetően hozzátartozik a politikáról való gondolkodáshoz. A társalgás résztvevői nem egyszerűen a nyugati kultúrkörhöz tartoznak, hanem annak alakítói. A nyugati emberkép megkülönböztető sajátossága a cselekvés és az individualitás összekapcsolása, miáltal a cselekvő egyén a maga által alakított világ közepébe kerül, a maga teremtette helyzet haszonélvezőjeként és kárvallottjaként. A nyugati emberfelfogás lényege az aktivitás, függetlenül attól, hogy sikerrel vagy kudarccal jár. Ezzel szemben a keleti ember kívül él a világon, pozíciója a szemlélődőé, aki nem avatkozik be, csak néz, megfigyel, vár. Mind a nyugati, mind a keleti emberkép ideáltípus. Cselekvők voltak és vannak keleten, s szemlélődők éltek és élnek nyugaton. A megkülönböztetés a minták és az elvárások szintjén érvényes.

A nyugaton született politikai gondolkodás mind a mai napig kísértő dilemmája az emberi természet megítélése. A politika felfogását meghatározza az ember felfogása.

Irracionalizmus-racionalizmus

Az ember irracionális felfogása szerint az ember nemének meghatározottsága szerint szenvedélyek által hajtott lény, akinek semmi sem elég. Mihelyt megvalósul egyik célja, nyomban következik a másik. A célok kiindulópontjai a vágyak, melyek magából az emberből fakadnak, akit szenvedélyei nyughatatlanul hajtanak előre. Az ember racionális felfogása szerint a cselekvés céljait az értelem szabja meg, megkülönböztetve az elérhetőt és az elérhetetlent, a hasznost és a haszontalant. A számítás, a mérlegelés, a gondolkodás határozza meg, hogy mit tesz, s mit nem tesz az ember annak érdekében, hogy megmaradjon a világban.

Konfliktus –konszenzus

Az emberek egymásközti viselkedésének egyik szemlélete szerint a konfliktus adja az interakciók értelmét. A célok ereje az ütközésben mutatkozik meg, amikor is eldől, hogy melyik cél valósul meg. Az erősebb cél kiszorítja a gyengébbet. Egyedüli szempont az erő, melynek mércéje, hogy érvényesülni tud-e vagy sem. Ezzel szemben van egy másik, ellentétes felfogás, mely szerint a célok akkor jók, ha a közösek. Az igazi erő az egyetértés, mely ötvözi a sok külön cél mindegyikéből a legjobbat. A konszenzus a szabályokra is vonatkozik. Kiszámíthatóvá és előreláthatóvá válnak a viszonyok, megjelenhetnek a hosszú távú célok, melyek megvalósításán az egyetértők egész közössége munkálkodik.

Verseny-együttműködés

A konfliktus egyik válfaja harc, melynek csak győztesei és vesztesei vannak. A harc finomított változata a verseny, mely újra meg újra kezdhető, s ezáltal esélyt ad a korábbi veszteseknek és megóvja az elkényelmesedéstől a korábbi nyerteseket. Van azonban olyan felfogás, mely még a versenyt is sokallja, mivel győztesből szükségképpen mindig kevesebb van, mint vesztesből. Az együttműködést előnyben részesítő felfogás hívei azzal érvelnek, hogy az együttműködésben mindenki jól jár, senkinek sem kell szégyenkeznie, nincs irigység,

féltékenység, mely óhatatlanul együtt jár a versenyek következményeként bekövetkező győzelmekkel és vereségekkel.

Pesszimizmus-optimizmus

Bármelyik dimenzióban is nézzük az emberről alkotott felfogásokat, mindegyik dimenzióban az egyik pólus leíró, megállapító, míg a másik inkább normatív. Az időben egymással társalkodó gondolkodók között az igazi vita abban van, hogy az embert elfogadják-e vagy sem olyannak, amilyennek mutatkozik. Akik az embert az irracionalizmus, a konfliktus és a verseny mintái szerint írják le, nem gondolkoznak azon, hogy lehetne-e másképpen is. Az alternatíva egy eszmény, miszerint az ember racionális, konszenzuskereső és kooperatív. A pesszimisták nem hisznek az eszményben, vagy ha hisznek is benne, nem tartják lehetségesnek, hogy nevelés révén az eszményből valóság lehet. Az optimisták viszont vagy eleve kétségbe vonják a pesszimisták emberképének valóságát, vagy ha el is ismerik, azt állítják, hogy az ember nevelés révén javítható, tökéletesíthető, aminek eredményeként az eszményből valóság lesz.

Szabadság – egyenlőség

Az optimisták azzal vádolják a pesszimistákat, hogy emberképükből hiányoznak az ideálok, míg a pesszimisták szerint az optimisták nem számolnak a realitással. A két emberkép ellentmondása azonban látszólagos, hiszen éppen a politikai folyamatok elemzése mutatja meg, hogy az emberben egyszerre és egyidejűleg benne van a „jó" és a „rossz". A politikai együttélést szervező értékeken múlik, hogy melyik jut érvényre.
A politikai értékeknek két ideáltípusa van: a szabadság és az egyenlőség. E két érték megléte vagy hiánya alapján a politikai együttélés négy ideáltípusát írhatjuk le, melyek különböző mértékben nyithatnak teret az emberi természetnek.

Lehet olyan a társadalom, hogy nincs benne sem egyenlőség, sem a szabadság. Ezek a társadalmak despotikus uralom alatt élnek. Nincs bennük kezdeményezőképesség, dinamizmus, egyetlen erejük a tömegük, s egyetlen lehetőségük a tömegükben rejlő erő mechanikus bővítése, melynek eszköze az expanzió. Amikor terjeszkedésük kritikus pontját elérik, összeomlanak, s nyom nélkül eltűnnek. De amíg az inflexiós pont fel nem tűnik, addig töméntelen szenvedést képesek alattvalóikra és a befolyási övezetükben élőkre zúdítani.

A despotizmus szöges ellentétét képezik azok a társadalmak, ahol mind a szabadság, mind az egyenlőség érték. Ezek a társadalmak a rend és a rendetlenség különös kombinációjaként egyszerre hagyják kibontakozni az egyéni képességeket, miközben nem teszik lehetővé, hogy az egyik egyén alávesse magának a másikat.

Vannak olyan társadalmak, ahol az egyenlőség maga alá gyűri a szabadságot. Az egyenlőség bázisán a társadalomban erős lesz az összetartás, de az egyéni kezdeményezések visszafogása, az egyéni célok közösségi mederbe terelése kevéssé dinamikus, a külső körülmények változásához alkalmazkodni képtelen társadalmat eredményez.

A másik véglet, amikor a szabadság korlátlanul érvényesül, miközben nincs egyenlőség. Ilyen társadalomban az érvényesülni akaró egyén nem válogat a céljai megvalósítását szolgáló eszközökben, miközben nincs korlát, mely határt szabhatna az elszabadult egyéni ambícióknak.

A politika formája

A kezdetek óta foglalkoztatja a politikai témákról folyó társalgás résztvevőit a politikai szervezet szerkezete, ami felveti a hatalom központosításának illetve megosztásának kérdését.

Egy központ – több központ

A központosított hatalom egyetlen pozícióba fókuszálja a rend és a biztonság fenntartásához szükséges kompetenciákat. Ha ez az ősi forma nem működik, a hatalom megosztásának több változata lehetséges. A hatalomban részesülhetnek csoportok, melyek kinevezés, öröklés, harc révén nyerik el a legitim erőszak jogát. Tovább aprózódik a hatalom, ha a politikai közösség minden tagja jogosult a döntésekbe való beleszólásra.

Arisztotelész részletesen foglalkozik valamennyi lehetőséggel, de egyiket sem tartja megfelelő védelemnek a káosz fenyegetésével szemben. Mindhárom forma elkorcsosulhat. A királyságból zsarnokság, a kiválóak uralmát (arisztokrácia) felváltja az elvtelen csoporturalom (oligarchia), s a felelősség fokozatai szerint tagolt sokaság rendjét (politeia) tönkreteszi a demokrácia, mely beengedi a sokaságot a szükségképpen kevesekre szabott döntési helyzetekbe.

Platón elővételezi Atisztotelész álláspontját az állam elfajulásáról, aminek megakadályozását egyedül a filozófiailag képzett őröktől várná. De amíg az ideális állam létre nem jön, addig Platón a filozófus számára nem lát pályát a közügyek terén. Az államról szóló dialógusok VI. könyvében Szókratész személyesíti meg az ideális és a reális ellentétét, ami a gyakorlatban lehetetlenné teszi a filozófia és a politika egységét, bár az elméletben oly kívánatos volna. Mint Szókratész mondja „és az a kevés, aki mégis filozófussá lett, és megkóstolta, hogy új szerzeménye mily édes és boldogságos élmény, másrészt eléggé láthatja a tömeg őrületét, és hogy úgyszólván senki nem tesz semmi egészséges lépést az állam érdekében, és fegyvertársa sem akad, akivel szövetkezve az igazságos ügy védelmére kelhetne úgy, hogy mentve legyen a haláltól:hanem mintha ember létére vadállatok közé zuhant volna: velük együtt bűnözni sem akar, de nem is képes egymaga valamennyi vaddal szembeszállni, hiszen mielőtt az államnak vagy barátainak javára lehetne, elbukhat, és élete maga és embertársai számára haszontalan lenne:::mindezt alaposan megfontolva veszteg marad és csak magánügyeit intézi, mint ahogy az ember az orkánban, mikor szél és por záport kavar, a fal mögé lapul, látva, hogy a többiek mind beteltek a törvénytelenséggel, örül annak, hogy gazságoktól és szentségtelen tettektől távol, tisztán élheti földi életét, és majdan jó reménységben, kegyesen és jó lélekkel vehet búcsút tőle (Platon 2008: 240-241.).

Mióta csak megfogalmazódott, Szókratész (vagy Platón) idealizmusa, azóta is végig kíséri a politikáról való gondolkodást. Igen kevesen mertek belegondolni abba, hogy az emberek nem oszthatók kétfelé aszerint, hogy vannak, akik egészséges lépéseket tesznek az állam érdekében, szövetkeznek az igazságos ügyek védelmében, míg mások (ráadásul a többség) vadállatok, bűnözők, a törvénytelenségek, gazságok és szentségtelen tettek szenvedélybetegei.

A politikai antropológiai diskurzus visszatérő fő témáinak körforgása azt mutatja, hogy az ember és az állam viszonya alapvetően attól függ, hogy az állam miként osztja meg a hatalmat a politikai közösség tagjai között. Bayer József mutat rá, hogy Arisztotelész Platóntól eltérően nem az ideális, hanem a pragmatikus megoldásban bízott, megkülönböztetve a hatalom funkcionálisan különböző ágait, külön-külön intézményeket rendelve az egyes ágakhoz. „Az államhatalom több részből áll: a tanácskozó rész a törvényhozással és a külpolitikával foglalkozik, a végrehajtó elem pedig érvényt szerez a meghozott törvényeknek, és a valóságba

ülteti át őket. Harmadszor, a bírói hatalom dolga a kétes és vitás ügyekben dönteni.” (Bayer 2005:57)

Legszerencsésebb, ha az egyes hatalmi ágakat megtestesítő intézmények kölcsönösen képesek ellenőrizni egymást. Ha a politikai rendszer egészét áthatják az ellensúlyok és a fékek, de közben minden egyes hatalmi ág teszi a maga dolgát, akkor értelmetlenné válik a „vadállatok” és az „igazságos ügy védelmére kelők” megkülönböztetése. A megosztás nem változtat a hatalom természetén, miként a megosztott hatalom valamely pozíciójába került ember sem lesz különb vagy aljasabb annál, ami ő egyébként. A hatalom megosztása mint rendszer arra jó, hogy mérséklően hat az elfajulásra.

Elnyomás-szerződés

A hatalom természetét boncolgató történeti diskurzus résztvevőinek egyike sem kételkedik abban, hogy a hatalom jogszerű kényszerítés. A kérdés csak az, mi az a technológia, melynek alkalmazása révén a hatalom helyzetében született döntés megvalósul, tekintet nélkül arra, hogy az érintettek közül kinek hoz jót, kinek rosszat. Az egyik nézőpont szerint nincs más út, mint a fizikai erőszak, mely közvetlenül vagy közvetetten egyedül alkalmas arra, hogy a hatalom nélküliek végrehajtsák a hatalmi helyzetben levők döntéseit. Szélsőséges példával élve, voltak háborúk, ahol azzal kényszerítették a katonákat az ellenséges erők megtámadására, hogy parancsnokaik saját soraikból hátulról lövettek rájuk. A támadás a biztos halállal szemben a bizonytalan halál alternatíváját biztosította számukra.

A kényszerítő erő által felkeltett motiváció alapja a haláltól való félelem kínja, melyet finomíthatnak az elnyomás egyéb technikái, de a lényeg minden esetben ugyanaz marad. Az alattvaló és a parancsoló két külön világ, s befolyásolásra jogosítványai folytán csak az utóbbinak van lehetősége.

A másik álláspont szerint a kényszerítés joga nem szükségszerűen az elnyomó és az elnyomott közötti viszony terméke, hanem lehetséges egy olyan viszony is, ahol az érintettek megegyeznek abban, hogy mikor, milyen esetben, kiket lehet és kell kényszeríteni az állam érdekében adófizetésre, hadviselésre, az államnak megfelelő beszédre, viselkedésre. A megegyezés a tiltásokra is kiterjed. A kényszerítés hatékonysága érdekében a felek elfogadják a közösség jogát a büntetésre. A megegyezés írott vagy íratlan szerződés képében hatja át a politikai közösséget, melynek tagjai nemzedékről nemzedékre újra meg újra kötik a szerződést, amelynek kereteit elődeiktől megörökölték, s utódaiknak átörökítenek.

Változás -fejlődés

A politikai antropológiai diskurzus legvitatottabb kérdése, hogy az időben és térben nagy változatossággal leírható politikai rendszerek és az egyes rendszerekhez tartozó szerepek a fejlődés vagy a változás terminusaival írhatók-e le inkább?

A hatalmi fölény megideologizálása, és a felsőbbrendűségi tudat már az ókori görögöktől sem volt idegen, akik értetlenül álltak minden más kultúra előtt, ami nem az övék volt. A saját és az idegen összehasonlításában rendszerint az idegen járt rosszul. Az ókoriaknak azonban eszébe sem jutott, hogy a különbséget a fejlődés terébe helyezzék.

A fejlődés a felvilágosodás gondolata volt. A kultúrák között korábban mindig is szokásos volt az etnocentrikus különbségtétel. Az etnocentrikus különbségtudat azonban mindig az adott

csoporthoz kötődött. A görögök fölényben érezték magukat a perzsákhoz képest, mert ők görögök voltak. A keresztények hasonlóképpen éreztek akár a mohamedánokról, akár a zsidókról volt szó (bár az utóbbi különbségtétel jóval problematikusabb volt a keresztények számára.) A felvilágosodás megteremtette az „emberiség" fogalmát. A fejlődés az „emberiség" perspektíváját jelentette. Aki „fejlődésről" beszélt, az ugyanúgy etnocentrikus volt, mint korábban a görögök és az utánuk következők. A „fejlődés" azonban elleplezte az etnocentrizmust. A „fejletlennel" nem az volt a baj, hogy más, hanem az, hogy nem realizálta azt az egész emberiség számára adott lehetőséget, amelyet a Nyugat már megtett. Ezáltal a „fejletlen" teljesen új teret teremtett az emberi csoportok közötti különbségtételek számára, mivel lehetővé tette, hogy a kultúrák között korábban szokásos puszta etnocentrikus különbségtétel nagy hatású, látszólag emancipatorikus, valójában elnyomó retorikai eszközzé váljon.

A fejletlen megfelelője volt a „primitív". A „primitív" jelző arra vonatkozott, hogy az antropológusok az általuk meglátogatott és leírt társadalmakban nem találták meg azokat a politikai intézményeket és értékeket, amelyeket a magukkal hozott tudás perspektívájából nézve fejlettebbnek tartottak azoknál, amelyeket a helyszínen találtak. Fel sem merült az antropológusokban, nem is beszélve az őket megelőző hódítókban, térítőkben, gyarmati tisztviselőkben, hogy leírónak szánt megállapításuk voltaképpen értékítélet, mely ideológiai tartalmánál fogva alkalmas a megszállók önigazolására, akik ezáltal azt állíthatták magukról, hogy a „civilizálás terheit" viselik a vállukon.
A politikai antropológiai diskurzusnak ma már nincs komolyan számottevő résztvevője, aki a „primitív" jelzőt alkalmazná, s nincs senki, aki a maga pozíciójából nézve a másiknál fejlettebbnek tartaná magát (Wulf 2007), pusztán a miatt, mert a másik másként konstruálja a társadalmi valóságot, s benne a politikai világot, mint ő. Mindazonáltal a „fejlett-primitív" dichotómia szilárdan tartja hadállásait a rasszizmus és a kirekesztés retorikájában. Ez azonban már nem a politikai antropológia, hanem a politika kérdése.

Irodalom

Arisztotelész 1984. Politika.
Bayer, J. 2005. *A politikai gondolkodás története*. Budapest: Osiris
Berger, P. L., Luckman, T. 1998. *A valóság társadalmi felépítése.* Budapest: Jószöveg
Goodin, R. E., Klingemann, H-D. 2003. *A politikatudomány új kézikönyve*. Budapest: Osiris
Nietzsche, F. 1988. *Ifjúkori görög tárgyú írások*. Budapest: Európa
Palonen, K. 2009. *Küzdelem az idővel. A cselekvő politika fogalomtörténete*. Budapest: L'Harmattan
Platón 2008. *Az állam*
Wulf, Ch. 2007. *Az antropológia rövid összefoglalása.* Budapest: Enciklopédia Kiadó

A kulturális antropológiai vizsgálódásoknak mindig is része volt a politika és a hatalom struktúráinak és funkcióinak vizsgálata, de kezdetben ez a vizsgálódás része volt az adott társadalmak teljes kulturális leírásának. A 19. sz. végétől kezdve tünedeznek fel a politikai antropológiai szakmunkák, melyek az államnélküliségből az állammá válás útját mutatják be a leírás alapjául választott egyes társadalmakban.

A politikai antropológia sokáig a kulturális antropológia része volt. Önálló tudományágként csak a múlt század 40-es éveiben mutatkozott be, amikor Fortes és E.E. Evans Pritchard megjelentettek egy afrikai politikai rendszerekkel foglalkozó kötetet (Fortes, Evans-Pritchard 1940). A. Gergely András a politikai antropológia tárgykörét két nagy területen leli fel. Az első tárgykörbe tartozik azon antropológiai kutatások és iskolák együttese, melyek a politika és a kultúra sajátos kapcsolatrendszerét vizsgálják a modern és a nem modern társadalmakban. A második tárgykörbe pedig a sajátosan politikai jelenségek antropológiai vonatkozásai tartoznak (A. Gergely 1996).

A politikai antropológia kialakulása

A politikai antropológiai vizsgálódások kezdetben a távoli, ezoterikusnak tűnő társadalmak törzsfőnökei, királyai, rokonsági kapcsolatai, furcsa rítusokat bemutató varázslói iránti érdeklődést elégítették ki. A felvilágosodással kezdődött a politikai jelenségek szisztematikus kutatása, ami később megnyitotta az utat a nyugati politikai élet antropológiai szemléletű kutatásához is.
A nem európai társadalmak politikai rendszereit a kutatók kezdetben a funkcionalizmus paradigmája szerint értelmezték. A nyugati társadalmak nézőpontjából tekintve a nem nyugati társadalmak korábbi fejlődési szintek képviselőiként jelentek meg. Henry Main 1861-ben közzé tett művében (Ancient Law) „primitív” társadalmi mintaként írta le azt a helyzetet, melyben az egyes csoportok az apai ág mentén szövött rokonsági szálak mentén szerveződtek, amit később a területi elvű szerveződés követett. Louis Henry Morgan a New York államban élő irokézeket vizsgálva írta le a rokonsági terminológiát, melynek segítségével érthetővé vált az irokézek társadalmának politikai szerveződése. Morgan szerint az emberi csoportok kezdetben a „vadság” korszakában éltek, melyet a „barbarizmus”, majd a „civilizáció” korszakai követtek. Morgan szerint a vadság korában a szexualitást semmi sem korlátozta a csoportokban, s az endogámia tilalma csak a barbárság korában jelent meg, ami egyúttal a csoportok közötti kapcsolatok létrehozásának eszköze is lett a be-és kiházasodások révén.

A huszadik századi kulturális antropológia lemondott az evolucionizmus paradigmájának alkalmazásáról. Robert Lowie volt az egyetlen kivétel, aki az állam eredetéről szóló művében (Lowie 1927). Az Egyesült Államokban Franz Boas „történeti partikularizmusa” vált uralkodóvá, mely az egyes kultúrák külön-külön történő leírását és összehasonlítását szorgalmazta, ami azután általános következtetések levonására adott lehetőséget. Franciaországban Durkheim hatására megindult egy folyamat, mely Levi Strauss strukturalista irányzatában csúcsosodott ki. Angliában az evolucionizmust Bronislaw Malinowski „pszichobiológiai funkcionalizmusa” és Radcliffe-Brown „strukturális funkcionalizmusa” váltotta fel. Malinowski „résztvevő megfigyelésen” alapuló módszere a kulturális antropológia általánosan alkalmazott eljárása lett, melyet a brit kulturális antropológusok egész következő nemzedéke magáévá tett. Az ő munkásságuk alapján született meg az afrikai társadalmak

tanulmányozásának eredményeire építő sajátságosan politikai antropológia a múlt század 40-es éveiben.

Radcliffe Brown strukturális funkcionalizmusa lett azonban az a paradigma, melyet alkalmasnak találtak arra, hogy megmagyarázzák azoknak a társadalmaknak a működését, melyek nélkülözték az állam összetartó erejét. A funkcionalizmus szerint az állami szerveződés hiányában a rokonsági és leszármazási szempontok szerint tagolódó csoportokban a rendet a különféle szegmensek között létrejövő *egyensúly*biztosítja. Az egyensúly a funkciók közötti koordináció és az aktorok közötti szolidaritás eredményeként jön létre. Az egyensúlyelvű megközelítés a normákra és az értékekre koncentrál, amelyek a társadalmi működés zökkenőmentességét biztosítják.

Gombár helyesen mutat rá, hogy a politikai antropológiát „nem véletlenül művelték az angolszász és általában a gyarmattartó országokban. Az angol gyarmati uralom alapelve az „indirect rule", a közvetett irányítás, eleve megkövetelte, hogy a gyarmatot irányító adminisztráció megfelelően kapcsolódhasson a gyarmatosított terület eredeti politikai viszonyaihoz. Egy „primitív' patrimoniális állam esetén például a gyarmatosítás végtelenül labilissá tette a belső helyzetet, mivel politikailag és a misszionáriusok tanítása által is deszakralizálta a központi hatalmat jelentő főnöki funkciót. A főnök így vagy a gyarmatosítók kiszolgálójává, vagy reménytelen ellenállóvá vált. Mindkét esetben azonban megrekedt az állam kialakulását jelentő szerves, belső fejlődés, és a patrimoniálishoz képest a szegmentáris, kifejezetten rokonsági viszonyok konzerválódtak, mint a politikai rezisztencia hathatósabb elemei." (Gombár 1984: 220-221.).

A politikai antropológiai vizsgálatok egyre inkább az egyes folyamatokra irányultak, miközben dinamikus leírást adtak azokról a kognitív mintákról, melyek az aktorok számára a politikai folyamatokat jelentésekkel látták el (Zentai 1997). Az egyensúlyelvű megközelítést felváltotta a konfliktuselvű vizsgálat, mely feltárta a hatalom és a társadalom közötti sajátos dialektikát. Max Gluckman például afrikai törzsek körében leírja a „lázadás rítusát", melynek során a király időnként koldusnak vagy bolondnak öltözik, és miután átöltözött, a rítus résztvevői szimbolikusan megölik, vagy ha nem is ölik meg, becsmérlik és gúnyolják. A rítus értelme Gluckman szerint annak tudatosítása, hogy a királyság felette áll a királynak, akinek tudnia kell, hogy ő is ugyanolyan ember, mint alattvalói (Gluckman 1960).

A politikai antropológia az állam nélküli társadalmi szervezetek leírása során szükségképpen nem tudott mit kezdeni a nyugati politikai filozófiában magától értetődőnek számító kérdéssel, mely a hatalom mibenlétére, specifikumára vonatkozott. Amikor a kulturális antropológusok a nyugati társadalmaktól távoli népek rokonsági kapcsolatait, „szent és profán" társadalmi konstrukcióit, csereelvű gazdaságát vizsgálták, H. D Lasswell, a politikatudomány chicagoi-i professzora a politika tárgyát a befolyásolók és a befolyásoltak viszonyában határozta meg (Laswell 1936). Egyetérthetünk Gombár Csabával, aki szerint a politikai antropológia nem definiálta a politika szféráját, s a politikai antropológiai vizsgálódások nyomán a politika és más társadalmi folyamatok között a határ semmivel se vált világosabbá, de nem is válhatott azzá, hiszen a vizsgált társadalmakban ez a határ nincs is meg (Gombár 1984: 224.). Ugyanakkor a politikai antropológiai vizsgálódások alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a hatalom az állam nélküli társadalmakban is reális tényező, s nem olvasztható be a leírt rendszer egészébe. A hatalmi pozíció betöltése sehol sem automatizmus szerint ment végbe. Hatalmi pozícióra csak az jelentkezhetett, aki megfelelő genealógiai háttér mellett erős személyiség volt, aki akart és tudott hatni a többiekre (Balandier 1970).

Az új politikai antropológia érdeklődése a nyugati társadalmak felé fordul, összhangban a kulturális antropológia hasonló fordulatával. A hatalom, nem tartozik a politikai élet fenomenológiájához, hanem a politika lényegi, tartalmi mozzanata. Emiatt a kulturális antropológia módszerei a hatalom természetének megismerésére elégtelenek, hiszen, mint arra a későbbiek során utalni fogunk, a hatalom láthatatlan. „A hatalom mint a politikai test egészére vonatkozó tényleges döntések valamilyen fokon legitim birtoklása egyúttal a tagolt politikai egységek közötti viszonyban rejlik" (Gombár 1984: 225).

A hatalom merőben másként jelenik meg a történetileg változatos politikai rendszerekben. Mihelyst létrejön azonban az állam, létrejön a szuverén hatalom, melynek birtoklása sajátos antropológiai feltételekhez kötött, s hatása alól senki nem vonhatja ki magát, aki tartósan vagy ideiglenesen, saját akaratából vagy a sors szeszélyéből a hatalom birtokosává vált. A modern társadalmak politikai antropológiai leírásai azt mutatják, hogy a hatalom emberi kihívásai ma sem mások, mint voltak akkor, amikor az archaikus államok létrejöttek (Abélčs 2007, Weatherford, J. McIver 2005).

Irodalom

A. Gergely A. 1996. *Politikai antropológia. Interdiszciplináris közelítések.* Budapest. MTA. PTI
A. Gergely, A. (szerk.) 2002. *A nemzet antropológiája.* Budapest: Új Mandátum
Abélčs, M. 2007. *Az állam antropológiája*. Budapest: Századvég
Balandier, G. 1970. *Political Anthropology*. London: Penguin Books
Boas, F. 1975. *Népek, nyelvek, kultúrák: válogatott írások.* Budapest: Gondolat
Easton, D. 1953. *The Political System. An Inquiry into the State of Political Science.* New York: Alfred A. Knopf
Fortes, M. Evans-Pritchard, E.E. (eds). 1940. *African Political Systems.* Norwich and London: Oxford University Press.
Frazer, J.G. 2005. *Az aranyág.* Budapest: Osiris
Geertz, C. 2001. *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Osiris
Gerő, A., Pető I. 1997. *Befejezetlen szocializmus. Képek a Kádár-korszakból.* Budapest: Tegnap és ma Kulturális Alapítvány
Gluckman, M. 1960. Order and Rebellion in Tribal Africa. Vlencoe, Ill.: Free Press
Gombár, Cs. 1980. A politikai antropológiáról. In *Egy állampolgár gondolatai*. Budapest: Kossuth. 215-229.
Gombár, Cs. 1986. *A politika parttalan világa.* Budapest: Kozmosz
Kapitány, Á., Kapitány G. 1989. Intézménymimika. Budapest: Vita
Kézdi Nagy G. (szerk.) 2008. A magyar kulturális antropológia története. Budapest: Nyitott Könyvműhely
Lasswell, H.D. 1936. Who Gets, What, When, How? New York, London: Whittlesey House
Lowie, R.H. 1927. The Origin of the State. New York:Russel and Russel (1962-es kiadás)
Main, H. S. 1867. Ancient Law: Its Connection with the Early History of Society, and Its Relation to Modern Ideas. New York: Charles Scribner & Co.
Malinowski, B. 1972. *Baloma: válogatott írások.* Budapest: Gondolat
Morgan, L. H. 1877. Ancient Society. London: MacMillan & Company
Radcliffe-Brown, A.R. 2004. *Struktúra és funkció a primitív társadalomban*. Debrecen: Csokonai
Sárkány, M. 2000. *Kalandozások a 20. századi kulturális antroplógiában*. Budapest : L'Harmattan

Somlai, P. 1997. *Szocializáció. A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata.* Budapest: Corvina
Szabó, I. 1991. Az ember államosítása Magyarországon. Budapest: Tekintet
Weatherford, J. McIver 2005. *Törzsek a „Dombon": Az Egyesült Államok Kongresszusa: rítus és valóság.*Budapest: Századvég
Zentai, V. (szerk.) 1997. Politikai antropológia. Budapest: Osiris

A politikai antropológia kiinduló pontja az embert mint a világ különleges részét vizsgáló filozófia, melynek kezdetén a preszokratikus gondolkodókat találjuk. Anaximandrosz apeiron elmélete az ember meghatározatlanságára vonatkozó Nietzsche-ei elgondolás alapja, melyet Heidegger a szokratikus hagyomány, Gehlen a felvilágosodásra épülő modern tudományosság áramkörébe igyekeztek visszakapcsolni. Tanításuk az időként és térként mutatkozó határtalanba (apeiron) vetett véges életű embert, mint a határtalan tükrét és alakítóját mutatja be.

A Milétoszban élt, i.e. 500-as évek közepén alkotó ereje teljében lévő Anaximandrosz volt az első filozófus, aki átfogó és részletes módon próbálta megérteni és megértetni az emberi életet lehetővé tevő feltételek összességét (Kirk, Raven, Schofield 2002: 157-217). Anaximandrosz az apeiron kifejezést használta a lét teljességének jelölésére, amelynek Steiger Kornél szerint legalább négy lehetséges jelentése van. A szó maga azt jelenti, hogy „határtalan", ami nem azonos a végtelennel, a modern halmazelmélet nyelvén azt mondhatnánk, hogy „fuzzy", azaz határvonal nélküli, bizonytalan körvonalú. Ebből az alapjelentésből következik két további származék. Ha valaminek a határai meghúzhatatlanok, akkor nyugodtan kijelenthetjük róla, hogy meghatározatlan, de azt is, hogy beláthatatlanul nagy, valamint azt is, hogy megszámlálhatatlan. Nietzsche mutat rá, hogy Anaximandrosz magyarázói félreértik az apeiron kifejezést, amikor egyik jelentése segítségével igyekeznek a többi jelentést értelmezni, s a végtelenségéből eredeztetik az örökkévalóságát.

Aanaximandrosz létfogalmának radikalitását akkor érthetjük meg, ha elgondolkozunk a filozófus egyetlen hitelesnek mondható mondatáról, mely eltéphetetlen egységben mutatja meg a létet és az időt, egy látszólag antropomorf metaforába ágyazva. A mondat a következőképpen szól:

„valami egyéb apeiron természet, amelyből létrejön valamennyi égbolt és a bennük lévő kozmoszok. Amikből keletkeznek a dolgok, azokba történik a pusztulásuk is. „szükségszerűen, mert büntetést és jóvátételt fizetnek egymásnak jogtalankodásaikért az Idő elrendelése szerint." (Kirk, Raven, Schofield 2002: 183)

Nietzsche ezt a „komor tanítást" kibontja metaforikus burkából, s minden létezés általános jellemzőjeként alkalmazza. Anaximandrosz megállapításában azt tartja minden későbbi kor számára meghallható üzenetnek, mely szerint a keletkezést mint az örök léttől való emancipációt kell tekintenünk. Mindennek, ami létrejön, pusztulással kell fizetnie létrejöttéért, a keletkezés bűnnel terhes, ami magában hordozza a büntető megsemmisülést (Nietzsche 1988: 74).

Heidegger monumentális tanulmányt szentelt Anaximandrosz egyetlen fennmaradt töredékének (Heidegger 2006: 279-325). A tanulmányban Heidegger azt a kérdést teszi fel, hogy két és fél ezer év kronologikus-historikus távolságából képes-e megszólítani bennünket Aanaximandrosz mondása, van-e olyan jelentőség benne, ami túlmutat azon a filológiai érdekességen, hogy ez a legrégebbi filozófiai kijelentés, mely fennmaradt. A kérdés lényege Heidegger szerint az, hogy helyesen járunk-e akkor, ha a Nyugat lényegét is abból gondoljuk el, amiről ez a mondás szól. Anaximandrosz gondolata a nyugati gondolkodás kezdete. Heidegger nyomán nem tudjuk nem megkérdezni, hogy a legkorábbi túlhaladhat-e mindent, ami később következik, elképzelhető-e, hogy a legkorábbi előbbre van a legkésőbbinél? Ebben

a lehetőségben rejlik a politikai antropológia, mely az apeiron meghatározatlanságában vizsgálja az ember helyét, aki maga is meghatározatlan.

Nietzsche szerint az ember meghatározatlan állat („noch nicht festgestellte Tier”), akinek léte szöges ellentétet képez az állat meghatározottságával szemben. Az élő állati szervezet az *apeiron* végtelen sokféleségéből „kiszabja” magának azt, ami ingerként megfelel biológiailag adott reagálóképességének, melyet Gehlen „ösztön”-nek nevez. Minden egyes állatfaj egyedei a szervezetük szabta környezet szerint különböznek az összes többi állatfajhoz tartozóktól. Ezt a gondolatot fogalmazza meg klasszikus munkájában Jakob von Uexküll, aki az állat fajának megfelelően alakult környezete elnevezésére az „Umwelt” szót használja a németben. Mély értelmű a szójáték, mely ezt a szót szembe állítja az ember meghatározatlanságának terével, melyre a Gehlen a „Welt” szót használja, értve ezalatt, hogy az ember környezete értelmes világ, melyet maga teremt az értelmet nélkülöző világból.

Platón egyik dialógusában Prótagorasz, aki egyébként a politika mesterségéről készül beszédet tartani, kételkedő hallgatóságának elbeszél egy mitikus történetet, melynek hőse a szórakozott titán, Epimétheusz, aki testvérétől, Prometheusztól eltérően képtelen volt előre látni tettei következményeit. Az elbeszélés szerint mielőtt az istenek napvilágra hozták volna élő teremtményeiket, a két titánra bízták, hogy szép rendben osszák szét köztük a képességeket. Epimétheusz addig kérlelte testvérét Prometheuszt, hogy ő oszthassa szét a tulajdonságokat, míg az beleegyezett. Miután Epimétheusz megkapta testvére beleegyezését, mindjárt munkához is fogott, s mint a dialógus szövege írja:

„akinek erőt adott, attól megtagadta a gyorsaságot, a gyengébbeket gyorsasággal látta el, egyeseket felfegyverzett, míg a természettől fogva fegyvertelen lények oltalmára egyéb képességeket eszelt ki. Aki kis testalkathoz jutott, annak szárnyakat adott a menekülésre vagy földalatti lakóhelyet, akit nagyra növesztett, annak éppen ez, nagysága volt védelmére. És a további tulajdonságok elosztása során is hasonlóképpen egyensúlyozott. Mindennek során az a cél és megfontolás vezérelte, nehogy akár egyetlen faj is elpusztuljon. Miután ezáltal gondoskodott arról, hogy egymást ki ne pusztítsák, arra is gondja volt, hogy az évszakok változását is elviseljék. Sűrű szőrzetet és vastag bőrtakarót adott rájuk, mely a tél hidegétől és forróságától egyaránt megóvta őket, s amely egyben kinek-kinek saját természet adta takarójául is szolgált, ha vackára húzódott. Lábbelit is adott nekik: egyeseknek patát, másoknak erős, vértelen bőrt. Majd a különféle állatok különbféle táplálékáról gondoskodott. Egyeseknek a föld füveit, másoknak a fák gyümölcseit, ismét másoknak a gyökereket rendelte, s olyan is volt, aki a többi állat húsával táplálkozott. Úgy rendezte, hogy ezeknek csak kevés ivadékuk legyen, míg azokat, amik az előbbiek táplálékául szolgálnak, szaporává tette, így gondoskodott a faj fennmaradásáról. Minthogy azonban Epimétheusz nem volt túl okos, elkerülte a figyelmét, hogy az összes képességet elpazarolta az értelmetlen állatokra, pedig még ott állt neki pőrén az emberi faj is, s most nem tudta mitévő legyen.”(Platón Prótagorasz, XI.)

Ennél a szövegnél szebben és érzékletesebben aligha írható le az ember meghatározatlansága, mint antropológiai alaphelyzet, melyet a specializálatlanság, az ösztöntelenség, a nyitottság jellemez, amit a specializálatlan belső erők (impulzusok) túltengése dinamizál, tart tartósan feszültségben. A szervileg fogyatékos, és emiatt a világ felé nyitva álló, semmilyen meghatározott környezetben természetes életképességgel nem rendelkező lény lett az ember.

A meghatározatlanság azonban nem meghatározhatatlanság. Az emberré válásnak volt egy kezdő pillanata, melyet valóban jellemez, amit Heidegger Anaximandrosz mondása lényegeként határozott meg. Attól az időtől fogva, amikor az ember a többi emberrel beszélni

kezdett, immár nem átvitt értelemben, hanem szó szerinti értelemben állíthatjuk, hogy a korai kezdet túlhaladt minden későbbit, s a legkorábbi előbbre lett minden későbbihez képest. A nyelv elsajátítására és használatára való képesség lett az a biológiai örökség (Pinker 2006), melynek révén az ember képes lett a maga meghatározatlanságát meghatározottságba fordítani. A nyelv digitális kódjának használata természetesen nem volt előzmény nélkül. A nyelvhasználatot megelőzhette a mimézis és a gesztusnyelv, melynek elemei már jelek voltak, amelyek jelentése (az analóg jelektől eltérően) elszakadt a jelentést hordozó fizikai kötzegtől. Ilyen értelemben mondhatta Vigotszkij, hogy a jel „pszichológiai szerszám" (Vigotszkij 1971).

A nyelv Chomsky szerint nem szavak puszta halmaza, melyek közül pragmatikai szempontok alapján szelektálódnak ki az adott szavakat használók számára értelmes és értelmetlen szavak valamint a belőlük létrehozott mondatok. Chomsy szerint a nyelv szabályok együttese, melyek működtetése az ember kiváltsága. A nyelvtan legmélyebb szintje minden nyelvben megvan, amit az bizonyít, hogy a felnövekvő gyermek minden nyelvet képes megtanulni, amit csak környezetében hall. Következésképpen az emberrel együtt születik a nyelvelsajátítás és nyelvhasználat képessége. E képesség kibontakoztatása már az egyes nyelvek grammatikai és szemantikai terében megy végbe, de elvileg semmilyen különbség sincs az egyik és a másik nyelv között.

Függetlenül attól, hogy az emberré válás folyamata hány helyen ment végbe, a nyelv megjelenése döntő mozzanat volt, s ebben a tekintetben lényegtelen, hogy egyetlen nyelv fejlődött volna szét sok ezer nyelvre, vagy a Dunbar által 150 főre becsült első emberi csoportok „szociális agya" külön-külön teremtette meg a maga nyelvét, az egyetemes nyelvi kompetencia bázisán (Dunbar 2003).

A nyelvet (mindegyiket) következésképpen végtelen számú mondatok halmazának tekinthetjük, mely véges számú szabályok és szavak használata révén jönnek létre. A „végtelen számú mondatok halmaza", mely csakis az emberi társaságban képes élni és hatni, gyanúsan hasonlít az apeiron végtelenségére, melynek egyik jelentését a beláthatatlan nagyságban, sokaságban találtuk meg. Úgy tűnik tehát, hogy a külső makrokozmosz megtalálta ikerpárját a belső mikrokozmoszban, lévén mindkettő lényege a meghatározatlanság. A különbség csak annyi, hogy a nyelv, mint belső mikrozmosz, szuverén eszköz lehet az ember számára ahhoz, hogy szembenézzen a külső meghatározatlanság kihívásával. Az egyes nyelvek használói által értelmesnek tartott mondatok képessé teszik a mondatok megfogalmazóit és megértőit, hogy létezőkre szabdalják, s ezáltal átélhetővé, megjeleníthetővé, reprezentálhatóvá tegyék a létet. A mondatok fogalmazódhatnak jelen, múlt és jövő időben, állíthatnak, tagadhatnak, kérdezhetnek, óhajthatnak, utalhatnak a szükségszerűre, a lehetőre, a valószínűre és a lehetetlenre. A nyelv mint interiorizált apeiron egyben az apeiron tagadása, hiszen rendet visz a rendetlenségbe, meghatározást a meghatározatlanba. Ilyen értelemben mondhatta Heidegger a nyelvről, hogy a lét háza, ami nélkül az ember elveszett, öntudatlan, a létre vak és süket lénye lenne a világnak.

A nyelv egyes szabályszerűen használatos elemei (az ige, a főnév, a jelző, a határozószó) teszik lehetővé a lét és az idő együttes megélését, ami miatt Anaximandrosz mondását az idő rendjében bekövetkezett jogtalankodásokról egyszerre tarthatjuk érvényesnek az emberéletre és minden létezőre. A nyelv grammatikai jelentés szerint különböző szavai, az igék, a főnevek, jelzők, határozószók lehetővé teszik ugyan a tér és az idő valóságának megfogalmazását s ezáltal megélését, de jelentésük szükségképpen nem képes visszaadni a valóság teljességét. Innen a szavak gyengesége, s ugyanakkor ereje is, amikor a ki nem mondott szavak a kimondott

szavakhoz képest többet képesek sejtetni a lét nyugtalanító titkairól. A kimondott szavak a valóság leképezésének „fuzzy” eszközei, melyek jelentése újra meg újra felfejthető.

A nyelv házába költözött lét azonban nemcsak szemantikai okok miatt nem képes a meghatározás teljes feladatkörét ellátni. Az ember ugyanis a társadalomban is megmaradt természeti lénynek, akit a maga ösztöntelenségében és specializálatlanságában iszonyatos erejű agresszív és szexuális késztetések feszítenek, hajtanak, melyek nem feltétlenül egyeznek a nyelvi kódokban megjeleníthető tartalmakkal.

Az indulati tartomány kifejezési kódja nem nyelvi, nem digitális, hanem analóg. Az analóg kódokban továbbélő üzenet közege a zene meg a tánc, melyek a dionüszoszi ünnep tartozékai.

Az analóg jelekben kódolt üzenetek két egymással ellentétes (de sokszor együttesen jelentkező) pólusból táplálkoznak. Ezt a polaritást Empedoklész írta le legelőször, amikor megkülönböztette a Szeretetet, melynek funkciója az összegyűjtés, egyesítés, építés, valamint a Viszályt, melynek feladata a szeretettel szöges ellentétben a szétrepítés, gyengítés, pusztítás.

A szeretet és a viszály dinoüszoszi tere kívül van az értelem apollói terén, de a kettő együtt táplálja az emberi tapasztalást, melynek forrásai részben kívülről, a külső valóságból, részben belülről, a lélek mélységeiből erednek.

A viszály az idő múlásával elkerülhetetlen nemlét lehetőségét (és valóságát) hozza dermesztően közel az emberhez, hiszen minden, ami fájdalom, szenvedés, erőszak és pusztítás a viszály műve. Ezzel szemben a szeretet az öröm, a felszabadulás, az extázis érzéseivel gazdálkodik, melyeken nem fog az idő hatalma.

Óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy miként lehet életképes az állatok tökéletességre fejlődött szervezetéhez képest egy biológiailag annyira tökéletlen és specializálatlan lény, mint az ember?

A válasz egyetlen mondat: az ember szabad. A szabadság a homo sapiens minden egyes egyedének sajátja. A mondatok szabad megválaszthatósága a célok és a célok eléréshez szükséges eszközök szabad megválaszthatóságát is jelentik, ami ráadásul a közösség diszkurzív terében történik, lehetővé téve ezáltal a célok versenyét, a legjobb gyakorlatok kiválogatódását, ami az evolúció sajátosan társadalmi, kulturális tovább élését mutatja.

Kleist nagyszerű esszéjében mondja ki, hogy az abszolút szabadság Istené, míg az abszolút kötöttség a báb attribútuma. Az ember e kettő, az opció és a ligatúra között éli életét (Dahrendorf 1958). Az antropológiai alaphelyzet lyukakból és hiányosságokból áll. Az embernek nincs olyan egysíkú és szűkös szférája, ahol csak egy munka várna rá: teendők és meghatározások egész világa nyúlik el körülötte.

A meghatározatlan meghatározása a cselekvés révén történik, melynek előfeltétele a nyelv és a korlátok közé szorított agresszív és szexuális erőktől fűtött impulzivitás. A cselekvésben mutatkozik meg az ember prométheuszi természete. Prométheusz azt jelenti, hogy előrelátó. Az előre látás az idő feletti uralom esélyét villantja fel az ember előtt. A cselekvés révén lép ki az ember önmagából, próbálja ki önmagát és lehetőségeit, melyek sikert, kudarcot egyaránt ígérnek.

A cselekvés alanya az egyes ember, de nem cselekedhetne, ha nem született volna társak közé, s nem élne társaival együtt. A cselekvésben egyszerre mutatkozik meg az ember eredendően individuális, egyszeri és megismételhetetlen, szabad természete valamint kollektivitása.

A politika antropológiája, melynek tételes kifejtésére e sorozatban vállalkozunk, azért érdemel megkülönböztetett figyelmet, mert a politikai cselekvésben minden egyetlen helyen és időben együtt van ahhoz, hogy szembesüljünk az ember küzdelmével a benne és a kívüle működő erőkkel, melyek hol a káosz, hol a rend felé húzzák, sosem engedve meg a végső megnyugvást és biztonságot, melyek helye a Semmi.

Mielőtt rátérnék a politikai antropológiai szempontból vett kulcstémáinak tételes tárgyalására, az általános filozófiai antropológiai bevezetés keretében érdemes egy fontos kitérőt szentelni annak a kérdésnek, hogy miként „készül el" a zoon politikon, milyen külső és belső hatások eredőjeként jut el oda, hogy a politikai cselekvés alanya, politikai intézmények aktora lehessen.

Az emberré válással foglalkozó antropológiai tanulmányok egyöntetűen állítják, hogy az emberi csecsemő és a genetikailag nem túlságosan távoli emberszabású főemlősök újszülöttjeinek fejmérete nagyjából megegyezik. A különbség a későbbiek során jön létre, amikor is az emberi ivadék fejmérete jelentősen megnő, szemben az emberszabású majom utódjával, melynek fejmérete nem változik. Az emberi csecsemő azért születik kis fejjel, mert ha a felnőtt emberi élethez szükséges valamennyi idegszövet ott lenne már a születéskor a fejében, akkor oly nagy lenne a feje, hogy nem férne át a szülőcsatornán, illetve akkora szülőcsatorna kellene, amely lehetetlenné tenné az anya mozgását (Prazsák 2008). Következésképpen az ember „félkészen" születik, s hosszú, egy évtizeden is túlnyúló időszak kell ahhoz, hogy alkalmas legyen a mindenkori társas-társadalmi minták szerint meghatározott az interakcióra és a kommunikációra.

Az alkalmasság kialakulása hosszú és sokszálú szocializációs folyamat, melynek ágensei előfeltételeit képezik az érésnek, az agyban működő idegi hálózatok teljes kifejlődésének. Az érés és a szocializáció egymástól elválaszthatatlan, az egyik hiányossága, a másik hiányosságát okozza. A szocializációs irodalom képviselői korábban megoszlottak abban a kérdésben, hogy a *nurture* (nevelés) vagy *nature* (genetikai örökség) játszik meghatározóbb szerepet a felnövekvésben. Mára a vita elült, mert nyilvánvalóvá vált a két oldal egymásrautaltsága és összjátéka a felnövekvés folyamatában

A kulturális antropológia perspektívájából nézve azonban izgalmas kérdés, hogy a *nature* invarianciája miként módosul és diverzifikálódik a *nurture* függvényében, melyet az egyes kultúrák értékei, szokásai, gyakorlatai, intézményei határoznak meg (Sumner 1978, Smith, Bond 1994). A következő fejezetben foglalkozunk a nemzetségi („Gemeinschaft" és differenciáltan szervezett („Gesellschaft") társadalmak különbségeivel, melyek egymástól radikálisan eltérő családmintái a politikai szféra szerveződése szempontjából sem közömbös szocializációs különbségekkel járnak együtt, amelyek mélyrehatóan befolyásolják a legitim erőszak gyakorlását lehetővé tevő politikai cselekvési minták résztvevőit, mind az aktív, cselekvő oldalon, mind a passzív, szenvedő oldalon.

Irodalom

Berger. P.L., Luckmann, T. 1998. *A valóság társadalmi felépítése*. Budapest: Jószöveg

Chomsky, N. 1973. A nyelv formális természete. In Szépe, Gy. (szerk.) *A nyelvtudomány ma: szemelvények korunk nyelvészetéből.* Budapest: Gondolat. 215-282.
Dahrendorf, R. 1968. *Homo sociologicus*. Köln-Opladen, Westdeutscher Verlag
Dunbar, R. 2003. Grooming, Gossip, and the Evolution of Language. Cambridge, MA. Harvard University Press
Gehlen, A. 1976. *Az ember. Természete és helye a világban*. Budapest:Gondolat
Heidegger, M. 2006. Anaximandrosz mondása. In *Rejtekutak*. Budapest: Osiris. 279-325.
Kirk, G. S., Raven, J. E. Schoefield, M 2002. *A preszókratikus filozófusok*. Budapest: Atlantisz
Kleist, H. A marionettszínházról. In Salyámosi M. (szerk) *Kultusz és áldozat. A német esszé klasszikusai.*Budapest: Európa. 93-101.
Nietzsche, F. A filozófia a görögök tragikus korszakában. In Nietzsche, F. 1988. Ifjúkori görög tárgyú írások. Budapest: Európa. 53-147.
Pinker, S. 2006. *A nyelvi ösztön. Hogyan hozza létre az elme a nyelvet?* Budapest: Typotex
Platón 2007. *Prótagorasz.* Budapest: Atlantisz
Prazsák, G. 2008. Az ember útja a hordától a virtuális törzsig. Filozófiai antropológiai kísérlet. PhD disszertáció. Pécsi Tudományegyetem
Smith, P.B., Bond, M.H. 1994. Social Psychology Across Cultures. Boston: Allyn and Bacon
Sumner, G. W. 1978. Népszokások: Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége. Budapest: Gondolat
Uexküll, J. 1909. *Umwelt und Innenwelt der Tiere*. Berlin
Vigotszkij, L. Sz. 1971. A magasabb pszichikus funkciók fejlődése. Budapest: Gondolat

Tönnies ideáltípusai a nemzetségi szervezet és az állami szervezet kettőségének rendjében jelenítik meg a társadalomfejlődés ideális menetrendjét, mely időben és térben rendkívül egyenlőtlenül halad előre az emberek által lakott világban. A „szociális agy" (Dunbar) kezdeti kollektív szervezete lett az alapja a „Gemeinschaft"-nak, melynek átalakulása „Gesellschaft" szerkezetté mélyreható változásokat eredményezett a hatalom struktúráiban. A változások utóbb megszilárdultak, de a kezdetek mitikus alakzatai ma is kísértik a modern társadalomfejlődést.

Az ember kiszakadása az állatvilágból lassan és kitérőkkel zajlott, ám volt egy történelmi pillanat, amikor bizonyosan megjelent a 'homo sapiens', aki lehetne akár 'homo socius' is, hiszen az állati testműködés meghatározottságával szemben a meghatározatlanság meghatározásba való fordítás képessége legalább annyira az értelem, mint a folyamatos és intenzív társas együttlét függvénye. Nem tudni, hogy hány helyen bukkantak föl sok tízezer évvel ezelőtt az első csoportok, melyek tagjai már képesek voltak egymás közelségében biológiai adottságaik által részben vagy teljesen független valóságot létrehozni, melynek kulcselemei a jelek, s a hozzájuk rendelt jelentések voltak. Ezáltal vált lehetségessé a túlélést szolgáló cselekvések céljainak és eszközeinek kijelölése, ami siker esetén újabb és újabb megoldásokat eredményezve függetlenné vált az egyes cselekvőktől, s a közös jelentéseket készletező kulturális formát adva az életnek az új nemzedékek számára már „második természetként" jelent meg, meghatározva és szellemiesítve a természetet. .
Nem lehettek nagy létszámúak az első emberi csoportok, ahol az új valóságot teremtő formák megjelentek és tovább örökítődtek. A kommunikáció és az interakció csak akkor lehetett eredményes, ha a csoport tagjai gyorsan elérték egymást, a megoldásokat a sikeres túlélés érdekében azonnal alkalmazták, a félreértéseket tisztázták. Ez csak akkor volt lehetséges, ha a csoportban nem volt túl sok tag, s egymás közelségében éltek. Dunbar (1998) számításai szerint az első emberi csoportok optimális létszáma 150 volt. Ennyi ember képes egyidejűleg kapcsolatot tartani egymással, lehetővé téve a kölcsönös ellenőrzést, a sikeres megoldások emlékezeti tárolását és tovább adását.

Az első emberi csoportok minden bizonnyal mozogtak a térben, magukban és magukkal hozva a túlélést szolgáló, közösen létrehozott és kidolgozott új kognitív eszközöket, melyek sikeres alkalmazása a csoportok növekedését, a csoportok tagjai közötti kapcsolatok differenciálódását eredményezte. Az expanzió elkerülhetetlenné tette a más csoportokkal való találkozást, melynek forgatókönyvei inkább a konfliktus, semmint a harmónia logikája szerint alakultak.

A szexuális és erőszakos viselkedés természettől adott fékjei híján az emberi csoportokban a rend csak akkor maradhatott fenn, ha keményen szabályozta a szexualitás és az erőszak megnyilvánulásait mind a csoportok belső életében, mind az idegen csoportokkal való viszonyokban.

Az erőszakos közösségi érdekű cselekvés következésképpen kezdettől fogva jelen volt az emberek életében, hiszen másként nem jöhetett volna létre, s nem maradhatott volna fenn a kikényszerített rend, mely a pusztító káosz alternatívájaként a lét biztosítékát jelentette a csoportot belülről és kívülről fenyegető erőkkel szemben. A korai időkben nyilvánvalóan nem reflexív formában jelent meg, amit ma rendként értelmezünk.

A szociológia történetében Tönnies volt az első, aki ideáltipikusan megkülönböztette a kezdeti közösségi szerveződéseket a későbbi társadalmi szerveződésektől (Tönnies 2004).

Gemeinschaft

A mából visszatekintve a közösségi (Gemeinschaft) szerveződés az ember „természetes” állapotaként jelenik meg, ami azonban megtévesztő, hiszen mint láttuk, a „természetes” jelző csak az állati létre igaz. A közösségi társadalmak rendjét fenntartó erőket Tönnies „testi formában megjelenő akaratok” eredőjeként jellemzi, ami azt jelenti, hogy a közösségben elfoglalt státusviszonyok a nem és az életkor természeti meghatározottságának álcájában jelentek meg. Ilyen értelemben mondhatta Tönnies, hogy a közösséget a „test és a vér” metafizikai kapcsolataként foghatjuk fel. A kapcsolatok nyilvántartása a leszármazás mentén volt lehetséges. Ezen belül az anyaság lehetett az első kiindulópont, melyet minden más kapcsolati kiindulóponttól megkülönböztetett egyértelműsége és letagadhatatlansága. Az anyaság a nőket hozta hatalmi helyzetbe, amit azonban egy idő után szinte minden csoportban felváltott az apaság jogán konstituálódott kapcsolat elsőbbsége, mely mélyrehatóan megváltoztatta a közösség státusviszonyait. A nőkkel szemben a férfiak kerültek hatalmi helyzetbe, de csak akkor, ha elérték a felnőtt státuszt, melyet éles határok választottak el a nem felnőtt, fiatal státusztól.

Az együtt élő emberek közösségében az apaság jogán konstituálódott tekintélyen alapult a rend. A kezdetben szó szerint, később átvitt értelemben vett apai tekintély legitimálta a belső rend és a külső biztonság fenntartására irányuló központi akarat működését. A közösségi értelemben felfogott uralom eszméjét az apaság testesítette meg. Az uralkodó szerepnek kettős funkciója volt. Az uralkodótól elvárták, hogy az alá tartozókat védje, vezesse, irányítsa, tanítsa, s ha kell, gondoskodjon róluk. Mindezt akkor volt képes megtenni, ha környezetében voltak olyan emberek, akik segítségére voltak a közösségi művének szervezésben.

A leszármazás rendje biztosította a hatalom átörökítését, ami megkülönböztetett helyzetbe hozta az elsőszülött fiút. A vérségen alapuló közösség bázisán lehetővé vált a tér és az idő közös konstrukciója, amiben kifejeződött az élők és a nem élők együttléte. A közösség alapélménye a sors közössége, mely egyként érvényes mindenkire, akár örömöt, akár bajt hoz. A sors közösségi élményét folyamatosan megerősítették az ellenséges csoportokkal való találkozások.

A következmény a csoport által konstruált valóság magától értetődősége, zártsága volt, melyhez képest az idegenség által képviselt alternatívák fenyegetést és zavart képeztek.
Egységes, mindenkire kényszerítő morális tér jött létre, ahol mindaz erénynek számított, ami a csoport megmaradását szolgálta, s bűn volt, ami a megmaradást veszélyeztette. Az erény és a bűn valósággal ráforrt a személyre, aki gyakorolta az erényt, elkövette a bűnt. A közösség érdekei alapján vált nyilvánvalóvá, hogy mi a bátorság, a szorgalom, a jóság, a nyíltság, a lelkiismeret, a büszkeség, s akik a közösség rendje ellen tettek, azoknak volt oka szégyenre. A morális rend elválaszthatatlan része volt a vallási rendnek, s mindkettő a szokás, az ismétlés, az emlékezés közösségileg gyakorolt eljárásai révén rögzült és örökítődött át nemzedékről nemzedékre.

A vérségi kapcsolatok mintáit követve a közösségi kapcsolatok koncentrikus körei egyre jobban kiterjedtek, magukba foglalva a közvetlen leszármazás nyilvántartásán alapuló rokonsági kapcsolatokat, a szomszédi kapcsolatokat valamint a kölcsönös szívességek cseréje által működtetett barátságokat (Kon 1977). Ezek a kapcsolati formák éltették a közösség szociális értékeit, a szeretetet, a bizalmat, a hálát, a hűséget.

A közösség rendjében nem váltak el a szellemi és materiális összetevők. A gazdaság alapja a naturális termelés volt, a csere aktusai konkrét javakra és szolgáltatásokra terjedtek. Nem volt tökéletes szolgaság, sem tökéletes szabadság, mindenki a közösség egészéhez tartozott. Rendszer és életvilág nem vált el élesen egymástól, a magánszféra és a nyilvános szféra megkülönböztetése lehetetlen volt.

Tönnies szerint a közösség szervező ereje a „lényegi akarat", ami minden erőt egyesített, ami ugyan a közösség tagjaiban egyénenként jelent meg, de hatásuk csak az együttességben nyilvánulhatott meg. A lényegi akarat volt az emberi testek egységében élő közösség pszichológiai egyenértéke, amelynek szubjektuma a közösség minden külső és belső állapotát és változását emlékezete és lelkiismerete révén magára vonatkoztatta és magával kapcsolatban lévőnek tapasztalta.

Az ókori görög mítoszokból ránk hagyományozott szülőgyilkosságok forgatókönyvei a közösségi társadalmak leszármazási rendjén alapuló nemzetségi kapcsolatrendszerének végét, s az új társadalomszerveződési elvek születését jelzik, amikor is, a vérségi kapcsolatok alternatívátlanságát felváltja a választhatóság (Bíró 2010, Csepeli 2010). Az anyját meggyilkoló Oresztész, az apját akaratlanul meggyilkoló Oidipusz (aki ráadásul anyjával élt házasságban) tragikus történetei elválaszthatatlanok a nukleáris család születésétől, mely a vérségi kapcsolatokon alapuló nemzetségi társadalom végét, s az új társadalomszerveződési struktúra kezdetét jelzi. E fordulat eredményeként a formális kapcsolatok lehasadnak az informális kapcsolatokról (Hofstatter 1969). Az Apa egyszer s mindenkorra Király (Fejedelem) lesz, akinek hatalma elveszti a szülő-gyermek viszony közvetlenségét.

Gesellschaft

A közösségi társadalmat felváltó ideáltípusban a társadalom tagjai közötti kapcsolatok közvetettek, ami azt jelenti, hogy a tényleges kapcsolatok valóságát felváltja a kapcsolatok valószínűsége. A társadalom olyan individuumok együtteseként jelenik meg, akik kapcsolatban vannak egymással, miközben személyükben függetlenek egymástól. A közösség lényegi akaraton alapuló konkrét egységét felváltja az absztrakt egység, mely a választó akaraton alapul. Mindenkiben működhet a választó akarat, aki képes a gondolkodásra.

Az emberi választó akarat szféráján belül van minden, ami lehetővé teszi a társadalom tagja számára társadalmi identitásának és életpályájának megválasztását, amennyiben azok állapotait és változásait gondolkodásától meghatározottnak és attól függőnek tudja tudatában tartani.

A választás alternatívák terében történik. Az egyes alternatívák súlyát a motívumok, a szándékok határozzák meg, a folyamat végén a döntést találjuk, mely gondolkodás, anticipáció, mérlegelés műve. A szabadság eloldja az egyént a közösségtől, miközben a teljesítményei révén megteremtett státusza beágyazza a társadalom rendszerébe.

Választás tárgya bármi lehet, vagyon, hatalom, csoport, társ egyaránt. A hatékonyság mértéke a választás eredményeként jelentkező siker vagy kudarc.

Modernizáció

A következő fejezetekben látni fogjuk, hogy a *Gemeinschaft* állapotból a *Gesellschaft* állapotba való átmenet különböző időben és különböző ütemben következett be

a világon létrejött csoportok életében. Hosszú folyamatról van szó, mely mélyrehatóan megváltoztatta a hatalom terének elhelyezkedését, benne a hatalom gyakorlásának eljárásait és módjait anélkül, hogy a változtak volna a hatalom alapfeladatai és antropológiai kihívásai.

A modernizációra hézagtalanul illenek a költő szavai: „Minden egész összetört". A közösség összetört konkrét egységének szilánkjaiból új, integráló absztrakt egység jön létre, melynek éltető eleme a személyi véletlenektől és esetlegességektől független jog. A *Gesellschaft* társadalom a jogra épül, amely a társadalom alkotóelemeinek illetékességét és kötelmeit jelenti ki, miközben a jog uralmát a társadalom tagjainak tökéletes szabadságából, mint a választó akarat anyagából kell levezetnie és összeállítania. A jogi közvetítés eszköze a szerződés, mely egyként szabályozza a gazdaságot, a magánéletet és a politikát. Nem véletlen, hogy a szerződés elméletek oly nagy népszerűségre tettek szert a politika mibenlétére vonatkozó elméletekben.

A politikai és gazdasági rendszer zökkenőmentes működése a társadalom tagjainak a rendszer egészébe és szerepeinek betöltőibe vetett bizalmán (confidence) múlik, ami élesen elválik az egyes emberek egymásba vetett bizalmától (trust). A társadalom működése akkor ideális, ha magas a bizalom szintje mind a szerepközi mind a személyközi kapcsolatok szintjén. Válságról akkor beszélünk, ha a társadalom tagjai nem éreznek bizalmat sem a rendszer, sem egymás iránt. Változások előjele, ha a *confidence* értelemben vett bizalom megvan, de nincs személyközi bizalom. A *Gemeinschaft* állapotba való regresszió jele, ha eltűnik a *confidence,* de megmarad a *trust* értelemben vett bizalom (Kornai, Rothstein, Rose-Ackerman 2005). Ilyenkor jut túlsúlyra a korrupció, mely a bizalom perverz társadalmi megnyilvánulása.

A választói akaratok amalgámjaként az uralom az általános akarat képében jelenik meg (Rousseau 1978).

Ha az átmenetet nem a mítosz, hanem a tudomány diskurzusa keretében akarjuk megjeleníteni, akkor Max Weber nyomán három folyamatot, s három intézményt kell említenünk, melyek nélkül nem beszélhetünk modern társadalomról (Weber 1970). Az első folyamat az individualizáció, ami voltaképpen előfeltétele annak, hogy létrejöhessen a modern társadalom, melynek alapja a választó akarat. A racionalizáció a gondolkodás felértékelődését, az empirikus értelemben vett, bizonyítható igazságok előtérbe kerülését jelenti a dogmákon alapuló, tekintélyek által hitelesített tudással szemben. Az individualizáció és a racionalizáció magával hozza a szekularizációt, mely nem a vallás eltűnését, hanem társadalmi-hatalmi szerepének változását jelenti, kitágítva az egyén számára választható vallási magyarázatok terét (Tomka 2010).
A modernizációs folyamatok kereteit új intézmények képezik, amelyek rendszerként működve hozzák létre a közvetítésen alapuló társadalmi kapcsolatok tereit. A piac intézménye egységes rendszerbe kapcsolja a gazdaság valamennyi szereplőjét, lehetővé téve számukra a költségek és a hasznok kiszámítását, s ezen keresztül az adott pillanatban racionális befektetési, vételi és eladási döntéseket. A piacnak ennek megfelelően nincs szíve csak értelme, ami romantikus kritikusai szemében embertelen, elidegenedett intézménnyé teszi.

Mindazonáltal minél átfogóbbak és kiterjedtebbek a piaci működések annál inkább nyitnak teret az egyéni sorsoknak, melyek kevésbé függnek a születés véletlenjétől, mint inkább az egyéni képességektől. Szó sincs arról természetesen, hogy a piacgazdaság alapja lehetne a társadalmi egyenlőségnek, hiszen a képességek és a teljesítmények nem lehetnek egyenlőek. Ráadásul a kiinduló piaci teljesítmények teremtette anyagi bázis adta előnyöket élvező később születettek

minden különösebb kiemelkedő képesség és teljesítmény nélkül is élvezhetik privilégiumaikat. A nem modern társadalom és a modern társadalom privilégiumai között az a különbség, hogy a piacgazdaság bázisán osztálytársadalom jön létre, mely minden nemzedék számára elvileg megnyitja az utat a felemelkedéshez, s ezáltal az esélyek egyenlőségét hordozza magában. A verseny egyaránt motiválja és teljesítményre sarkallja az alul lévőket és a fentebb lévőket.

A modernizációt beteljesítő harmadik intézmény a nemzetállam, mely a modern politizálás szerepeit biztosítja. A nemzet állampolgárok közössége, melyet a választói akarat tart fenn politikailag, s az adófizetés gazdaságilag. A „nép" a választók közössége, az általános akarat alanya, mely kijelöli, hogy kik és meddig gyakorolják a hatalmat. A nemzetállam nemzetközi képződmény, léte attól függ, hogy a nemzetközi életben részt vevő más államok elismerik-e vagy sem.

Post-Gemeinschaft

A Tönnies által leírt két társadalomszerveződési ideáltípus tisztán sehol sem jött létre, s hasonlóan ideáltipikus a modernizáció folyamatainak és intézményeinek a leírása is. A valóságban tradicionális és modern, kollektív és individuális, irracionális és racionális nem válik szét élesen. A mitikus homályba veszett múlt minden nemzedék életében visszatér. A *Gesellschaft* társadalomszerveződés nem semmisíti meg, hanem átpozicionálja a *Gemeinschaft* társadalomszerveződésből ismert politikai jelenségeket. Max Weber leírása szerint a hatalom legitimációs alapja elvileg háromféle lehet. A három legitimációs alap közül kettő jól láthatóan a *Gemeinschaft* szerveződés sajátja, de maga Weber is utal arra, hogy az előbbi megmarad a későbbiben.

„Először is tekintélye lehet az 'örök tegnapinak', tehát az időtlen érvényességgel és szokásszerű megtartással szentesített *hagyománynak*. Ebből fakad az a tradicionális hatalom, melyet a nemzetségfő és a régi típusú patrimonális fejedelem gyakorolt. Tekintéllyel bírhat azután a rendkívüli, személyes *természetfeletti adottság* (karizma), az egészen személyes odaadás és személyes bizalom valamely egyén kinyilatkoztatásai, hősiessége vagy más vezéri képességei iránt. Ilyen karizmatikus hatalomra tesz szert a próféta vagy – a politika terén – a választott hadvezér, a népszavazás révén uralkodó személy, a nagy demagóg és a politikai pártvezető. Végül létezik olyan hatalom, amelynek alapja a legalitás, az a hit, hogy a törvényes *előírás* és a racionális szabályokon nyugvó objektív kompetencia érvényesül, vagyis az a beállítottság, hogy az előírt kötelességeket engedelmesen teljesíteni kell. Magától értetődik, hogy a valóságban az engedelmességet a legkülönfélébb érdekek mellett a félelem és a remény rendkívül erős motívumai határozzák meg – félelem a mágikus hatalmaknak vagy a hatalom birtokosának bosszújától, remény az e világi vagy túlvilági jutalomban" (Weber, 1995. 56-57.).

A *Gemeinschaft* társadalom egészlegessége, közösségisége soha ki nem apadó forrása a nosztalgiának és a modernitással szemben megfogalmazott romantikus kritikának. Másrészt a modern politikai retorika és gyakorlat is előszeretettel alkalmazza a korábbi legitimációs eljárásokat és technikákat, mivel azok az identitást alakítják. A jelképek, zászlók, ünnepek, énekek, rítusok a tradíció patinájával vonják be a modern politikai intézményeket, érzelmi hidat verve múlt, jelen és jövő között (Csepeli 1992). A presztízs és a büszkeség fontos része a politikai státusznak, alkalmazzák a megszégyenítés és a kirekesztés technikáit is.

A modern politikai élet szereplői szívesen folyamodnak vérségi metaforákhoz, a vezető (ha férfi) vállalja a 'pater patriae' szerepet, s ha csak teheti politikai családról, barátságról, hűségről, háláról, rokonszenvről beszél. Miként a társadalmi kapcsolatok egészéből, a politikai

kapcsolatokból sem tűnnek el a *Gemeinschaft*társadalmi szerveződésre jellemző vérségi és barátsági szempontok, mindössze súlyuk és meghatározó erejük változik. Politikus dinasztiák, politikai szövetségek és hálózatok jönnek létre. Az információs korszak társadalma a politikai élet és tudás új lehetőségeivel teljes, melyeket a szélessávú internet web 2.0 alkalmazások tartogatnak radikálisan megváltozatva a nyilvánosság szerkezetét (Csepeli, Prazsák 2010).

Irodalom

Bíró, J. 2010. Jóakarók. Az anyagyilkosság az európai kultúrában. In *Kritika*. 6.

Csepeli Gy. 2010. A rossz esztétikája. In *Kritika*. 6.

Csepeli Gy., Prazsák, G. 2010. *Örök visszatérés? Társadalom az információs korban*. Budapest: Jószöveg

Csepeli, Gy. 1992. *Nemzet által homályosan*. Budapest: Századvég

Dunbar, 1998. The Social Brain Hypothesis. In *Evolutional Anthropology* Vol. 6. No. 5.

Hofstatter, P. 1969. A vezető szerep és annak hordozói. In Pataki, F. (szerk.) *Csoportlélektan*. Budapest: Gondolat. 366-384.

Kon, I.Sz. 1977. *A barátság*. Budapest: Kossuth

Kornai, J., Rothstein, B., Rose-Ackerman 2005. *Tisztesség és bizalom a posztszocialista átmenet fényében*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

Rousseau, J-J. 1978. A társadalmi szerződésről. In Rousseau, J-J. *Értekezések és filozófiai levelek.*Budapest: Magyar Helikon. 463-618.

Tomka, M. 2010 *A vallás a modern világban. A szekularizáció értelmezése a szociológiában.* Akadémiai doktori értekezés. MTA

Tönnies, F. 2004. *Közösség és társadalom*. Budapest: Gondolat

Weber, M. 1970. *Állam, politika, tudomány. Tanulmányok.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó

Weber, M. 1995. A politika mint hivatás. In *A tudomány és a politika mint hivatás*. Budapest: Kossuth. 53-138.

A hatalom gyakorlása a horda alakzataiban szituatív és holisztikus volt. A törzsben megszületik és megszilárdul az informális hatalomgyakorlás, amely a főnökséget működtető társadalmakban formalizálódik, örökletessé válik. A korai államokban pedig megjelenik az elkülönült hatalmi struktúra.

Ha nem Tönnies szemüvegén keresztül nézzük a társadalomfejlődés menetét, hanem figyelembe vesszük az antropológiai változatokat, akkor részletesebb és differenciáltabb kép tárul elénk a korai társadalmak politikai rendszereiről. A kulturális antropológiai szakirodalomból sok száz csoportot ismerünk, melyek a szervezettség és a hatalomgyakorlás szempontjából jól tipizálhatók. A lényeg persze nem változik: a mobil csoportokban egyetlen szervező szempontként lehetséges személyes, vérségi megkülönböztetések helyére a fix területen élő csoportokat strukturáló területi, vagyoni, születésen alapuló rangbeli megkülönböztetések lépnek. Az egyes alakzatokban működő hatalom egyre szervezettebb lesz, hatóköre egyre inkább tágul, képessé téve a csoportokat a belső rend fenntartására és a külső fenyegetések elhárítására (Lewellen 1983).

A horda

A legkorábbi alakzat a horda volt, melynek tagjai térben mozogtak, megélhetésüket a természet adta. A hordák létszáma 25 és 400 fő között mozgott. A munkamegosztás ebben a körben ismeretlen volt, leszámítva az életkor és a nem szerinti feladatmegosztást. Gyűjtögettek, vadásztak, halásztak. Akinek nem volt valamije, amire szüksége lett volna, az cserélt. A csoport struktúráját a kétoldalú (mind a férj, mind a feleség oldalán számon tartott) rokonsági kapcsolatok adták, de voltaképpen mindenki rokona lehetett mindenkinek. A rokonság bázisa a házasság volt. Az endogámia tilalma a hordákat rákényszerítette a házasság útján történő keveredésre, elmosva és gyengítve ezáltal a hordák közötti határokat. (Service 1962). A hordák stabilitását biztosította, hogy a kívülről jött feleség áttelepült a férj családjába. A hatalom ezekben a csoportokban teljesen informális alapon működött, nem is feltétlenül ugyanaz a személy gyakorolta. Az egyes helyzetekben mindig más és más mondta ki a végső szót. Az idő múlásával új vezetők lettek, akik azonban csak azért kerülhettek pozícióba, mert volt valamilyen speciális tudásuk vagy képességük, amit a csoport egésze szolgálatába állíthattak. Sok dolga nem lehetett a vezetőnek, hiszen alig merültek fel vitás kérdések a csoportok belül. Senkinek nem volt semmilyen tulajdona. Nem voltak formális előírások, melyek megsértése szankciót vonhatott maga után. A hatalom gyakorlása szóban történt. A hordák mind a gazdaság, társadalmi szervezet és a hatalom dimenzióiban az egyenlőség elve mentén működtek (Fried 1967).
A transzcendencia élménye jelen volt, de nem volt semmilyen szerep vagy rendszer, mely a csoporton belül bárki előjogává tehette volna a világ spiritualizálását, ami mindenki számára lehetőség volt.

A hordajellegű szerveződés ma sem tűnt el egészen. Hordákat találunk a többek között az afrikai kung busman-ok, a pigmeusok és az eszkimók körében.

A törzs

A törzsek stabil hatalmi központ nélkül, az egyenlőség elvén működő csoportok. Voltak törzsek, amelyek mozogtak a térben, más törzsek már fix helyet laktak be, ahol letelepedtek. Nem elégedtek meg azzal, amit a természet adott nekik, hanem aktív módon beavatkoztak a

természeti folyamatokba. Állatokat tenyésztettek, növényeket termesztettek. Sokféle javat cseréltek egymással, volt, aki kereskedett, azaz csak azért szerzett meg valamit csere útján, hogy tovább cserélhesse. A rokonsági kapcsolatokat a leszármazás mentén tartották elsősorban nyilván. Egyes törzsekben az anya, más törzsekben az apa ága volt a rokonság megállapításának alapja. A tendencia, mint korábban utaltuk rá, egyértelműen az apai ág dominanciájának kialakulása, az anyai ág jelentőségének elhalványulása volt. A csoport belső szerveződésében az életkori és a nemi kategória jutott szerephez: az azonos neműek és életkorúak külön szerveződtek. A gazdaság fenntartásában fontos jószágok közösségi tulajdonban voltak. A hatalom egy személyre volt szabva, aki tekintélye (karizmája) okán volt képes arra, hogy ő döntsön. Nem volt semmilyen formalizált eljárás, mely megszabta volna a döntések irányát, tartalmát. A döntések végrehajtásában a vezetőnek segítségére lehettek azok, akik ugyanazok leszármazási rendhez tartoztak, mint ő. Ha a vezető meghalt, egy másik jött utána, aki hasonló karizmával rendelkezett, mint elődje. Az utódlásnak nem volt semmilyen rendje. A spirituális világ rendjének fenntartására specializált szerep (sámán) alakult ki. Az életkori határok átlépését beiktatási rítusok tették nyomatékossá, s más területeken is előtérbe került a határok rituális konstrukciója. A törzsek életét nem a béke, inkább a háborúzás jellemezte. A törzsek flexibilis szerveződése lehetővé tette a külső térhódítást, ami kívülre terelte az elnyomott belső feszültségek teremtette energiákat.

Az Észak-Amerikában élő irokézek, a venezuelai yanomamok valamint a szudáni nuerek mind a mai napig törzsekben élnek.

A főnökségek

A főnökségek nagy létszámú csoportokat integrálnak, s nagy kiterjedésű területeken élnek. Gazdaságuk alapja az extenzív mezőgazdasági termelés valamint a halászat. Belső szerveződésük a leszármazási ágak mentén létrejött rokonsági kötelékek határozzák meg, amit a házasságok révén keletkező rokoni kapcsolatok metszenek keresztbe. A főnök megköveteli a hűséget. A főnökség betöltésére nem a leszármazás nem ad közvetlen jogot, de a főnöki poszt megöröklése szempontjából elsőbbsége van azoknak, akik ugyanabból a családból származnak, mint a korábbi főnök. A főnöki hatalom nemcsak döntésekben, utasításokban nyilvánul meg. A főnök joga a javak beszedése, majd újra elosztása, ami jelentősen megnöveli hatalmát a teljes rendszerben. Az előírások informálisak, de betartatásuk a főnök feladata, aki a tabuk megszegését büntetni rendeli. Ha szükséges, joga van arra is, hogy akaratát fizikai erőszak alkalmazásával kikényszerítse. Míg a horda és a törzs szervezete az egyenlőségen alapul, addig a főnökségen belül megjelenik a rang, melynek alapja lehet az egyéni teljesítmény vagy az előkelőnek számító származás. A föld a közösség tulajdona, de a rangok, címek, nevek, rituális javak az egyének tartozékai. A papi szerepek kialakulófélben vannak, miként alakul az egyes papi szerepek hierarchiája is. A vallás híd a halottak és az élők között.

Főnökségben éltek a gyarmatosítás előtt a Hawaii szigeteken élő népek. A főnök egyszerre volt a spirituális és világi vezető, akinek feladata nemcsak a gazdasági és politikai döntések meghozatala volt. A főnök dolga volt a közösség életében minden évben visszatérő, a mezőgazdasági termelés fázisaihoz (ültetés, szedés stb.) köthető rituális összejövetelek vezetése is, amit a helyi vezetőkkel együtt végzett el (Kirch 2010).

Az állam

A következő fejezetben részletesen bemutatjuk a hatalom helyzetének változásait, amelyek az állammá válás következményeként végbementek. Most a horda, a törzs, és a főnökség társadalomszervezeti változásainak rendjébe illesztve röviden jellemezzük azokat a

jellemzőket, amelyekre az egyes társadalmak az állammá válás következtében szert tettek. Az első államok gazdasági alapja az intenzív és kontrollált mezőgazdasági termelés volt, ami lehetővé tette a gazdasági javak folyamatos központosítását és az állam rendje szerint szabályozott újraelosztását. Az újraelosztás joga adta a hatalom alapját. A hatalmat szuverén vezető gyakorolta, akit feladatai ellátásában hivatali szervezet támogatott. A legfelső vezetői poszt betöltését öröklési rend szabályozta. Az állam formalizálta a korábbi informális kapcsolatokat. Új integratív erők léptek működésbe, melyek felülírták a korábbi rokonsági alapon működő lojalitásokat. A hatalomtól való távolság rendjében jól megkülönböztethető csoportok különültek el. A legegyszerűbb esetben az egyik csoport az uralkodók rendjét, a másik a szolgák rendjét alkotják. A közösségi tulajdon háttérbe szorul, s helyébe az állami tulajdon valamint a magántulajdon lép. Az állam életét formális eljárások és törvények határozzák meg. A törvényszegés büntetést vont maga után, melyet az állam által meghatározott szervezetek tagjai állapítanak meg és hajtanak végre. Az állami lét szakrális legitimációjáról hivatásos papi rend gondoskodik, miközben nincsenek éles határok a politikai és a vallási mezők között.

Az első államokra az inkák, aztékok, sumérok államai hozhatók fel példaként.

Irodalom

Fried, M. H. 1967. The Evolution of Political Society. New York: Random House
Kirch, P. 2010. Controlled Comparison and Polynesian Cultural Evolution In: Diamond, J., Robonson, J.A. (eds) *Natural Experiments of History*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press. 15- 52.
Lewellen, T.C. 1983. *Political Anthropology. An Instroduction*. South Hadley, Massachusetts: Bergin and Garvey Publishers, Inc.
Service, E.R. 1962. *Primitive Social Organization: An Evolutionary Perspective*. 2d. ed. New York: Random House

Időszámításunk előtt 2000-től jelennek meg az államok, előbb a nagyok, majd később a kisebbek. Arisztotelész tanítványai már nagy számban és nagy változatosságban írják le koruk államait. Az állam a hatalom kerete, mely a rendet és a biztonságot belülről valamint kívülről fenyegető erőkkel szemben lehetővé teszi az erőszak legitim gyakorlását.

A ma ismert nyelvek száma 6000. Minden nyelv egy csoport. Ha ezt a számot visszavetítjük a múltba, még ha számolunk is azzal, hogy az idők során egyes nyelvek eltűntek, mások keletkeztek, nyilvánvaló, hogy a Földön igen sok emberi csoport pályája indult el, mely egyes csoportok esetében viszonylag korán (i.e. 2000), más csoportok esetében viszonylag későn, vagy sosem torkollt az állammá alakulásba. A létrejött államok sem voltak tartósak. A régebbiek megszűntek újak keletkeztek. Maga az állami szervezet is szüntelenül változott. A modern nemzetállam elődje az abszolutista állam volt, melyet megelőzött a feudális állam. A legkorábbi államok birodalmi keretek között sokféle csoportot foglaltak egységbe. Más korai államok egy-egy kisebb csoport szervezetei voltak, melyek városok közösségeit kovácsoltak egységbe. Ma az Egyesült Nemzetek Szervezete 192 államból áll.

Az ókor első nagy birodalmai Egyiptom, Mezopotámia, az Indus-völgy, és Kína területein jöttek léte. Kr. e. 2000 után az államok gomba módon szaporodni kezdtek (Herzog 1999).
Az állam a társadalmi megmaradás legfontosabb találmányaként formálisan kihasította a társadalmi és földrajzi valóságnak azt a darabját, melyre kizárólagos rendelkezési jogot jelentett be. A bejelentést mind az államon belül, mind az államon kívül el kellett fogadtatni. Ezáltal vált egyértelművé a saját és az idegen közötti határ, mely ősi csoportközi csoportképző eszköz volt.

Az állam működése a hatalom centralizációját és formalizálását követelte meg. A két elv az adószedés révén erősítette meg kölcsönösen egymást. Az állam területén élő lakosokat adósávok szerint különböztették meg. Az adómentesek külön osztályba tartoztak. Az adófizetőket jövedelem és vagyon szerint adóztatták. Mindenkit hosszabb távra érvényes adósávokban osztottak be.

Nietzsche szerint az állam „szervezett amoralitás”, ami alatt azt érti, hogy az emberek az állami szervezetben betöltött szerepeik révén számtalan olyan dolgot megtesznek, amit e szerepek híján nem, vagy csak anómikus kontextusban tennének meg. Az állam legitimálja ugyanis az erőszakot, mely befelé a közvetett vagy közvetlen kényszerítés eszközeinek alkalmazásában (család, rendőrség, büntető igazságszolgáltatás) nyilvánul meg, kifelé pedig a háborús gyilkolásban, a hódításban jut kifejezésre. Az állami szerep – legyen az a legmagasabb vagy a legalacsonyabb rangú – leveszi az erőszakos beavatkozás következményeiért viselt felelősséget a szerep betöltőjének válláról. Az állam szétválasztja a parancs kiadását és a parancs végrehajtását, miáltal a parancs megvalósításáért viselt felelősség megsemmisül. A kognitív disszonanciát redukálják az állam által kultivált erények, az engedelmesség, a kötelességtudat, a hazaszeretet és az uralkodó iránt megkövetelt feltétlen szeretet (Nietzsche 2002).

A formális hatalom alapját a beszedett adók fölötti rendelkezés képezte. Az adókból lehetett létrehozni az állam hivatali szervezetét, melynek feladatai közé tartozott a közszolgáltatások (az utak, a védművek, a kommunikáció) szervezése, ellenőrzése, igazgatása. Ez a funkció mind a mai napig az állam legfontosabb feladatai közé tartozik (közpolitika). A bürokrácia hierarchikusan épült föl, tagjai csak megfelelő képzettség birtokában foglalhatták el helyüket.

Az államnak ennek megfelelően a bürokrácia képzéséről is gondoskodnia kellett. A hivatali szerepeket betöltőik főfoglalkozásban láttak el.

Az adófizetéstől mentesített csoportok az állam által egységbe szervezett társadalom elitjét képezték. Jogaik részben a születés részint az uralkodó szelekciója révén származtak. Feladatuk a fegyveres kíséret, a reprezentáció, a hatalom rendjének láttatása és képviselete volt, amihez rendelkezésre álltak a megfelelő erőforrások is. Ha ezek az erőforrások megnövekedtek, elkerülhetetlen kirobban a konfliktus az elit egyes körei, valamint az elit és az uralkodó között.

Az állam által uralt terület lakóinak többségét alkotó nép kívül maradt az eliten belül konfliktusokon, ami nem zárta ki, hogy időről-időre felkeljen urai ellen. A népi felkeléseket azonban kegyetlen megtorlások követték.

Az állami szervezet stabilitását az írott jog tette lehetővé, mely rögzítette az állami szervezet által létrehozott státusokkal együtt járó privilégiumokat és a kötelezettségeket. A szóban hagyományozott jogot felváltja az írott törvény.

Az állam nem nélkülözhette az érzéki megjelenést, melynek színhelye volt a hatalom székhelyéül szolgáló épületek együttese. Az adók java részét felemésztették a reprezentatív és monumentális építkezések, melyek feladata volt az állami hatalom megjelenítése, nyomasztó nagyságának érzékeltetése.

Az udvar volt az állami hatalom fizikai és szociális központja, ahol mindenki a maga rangja szerint megtalálhatta helyét a hatalmi univerzumban, középpontban a hatalom első számú birtokosával. Az udvart nem véletlenül hasonlították az éghez. Miként az égen a Nap körül keringenek a bolygók, s azok körül a holdak, az udvarnak is volt Napja, az uralkodó, aki körül koncentrikus körökben helyezkedtek el az egyre kisebb rangú szerepek betöltői.

A hatalom vallási és a világi dimenziói kezdetben szétválaszthatatlanok voltak. A két dimenzió divergenciája hosszú folyamat, melynek a szekularizáció sem jelzi feltétlenül a végét. Az állami hatalom nyíltan isteni mezben jelent meg. Egyiptomban a fáraót Hórusz istennel azonosították. Később Ré napisten fiának számított, és mint ilyennek az volt a kötelessége, hogy az isteni világrendet uralkodói tevékenysége révén konkretizálja és megvalósítsa. Az isteni eredetet volt hivatva bizonyítani, hogy a hatalom terében megengedett volt az incesztus, ami a hatalom terein kívül tilos volt.

Hathatós állami támogatással kiépültek a vallási kultuszok nem kevésbé monumentális helyei, a templomok, a szentélyek, a temetkezési célokat szolgáló építmények. A bürokraták mellett megjelentek a papok, akik mágiája a hatalmat szolgálta. Az állam idejét a vallás ideje szervezte.

A szervezet az ember önmeghatározásának leghathatósabb eszköze (Csepeli 2000). Egy-egy funkció ellátására szakosodva a szervezet képes megvédeni tagjait a széthullástól, pusztulástól. Az állam sokféle funkció ellátására képes, s ennek megfelelően a szervezetek szervezetként a lehető leghatékonyabb szer arra, hogy az emberek elháríthassák a káosz fenyegetését és rendben, biztonságban élhessenek.

A belső rend fenntartására az állam karhatalmi szervezeteket (rendőrség, testőrség, csendőrség stb.) tart fenn. A védelem és a hódítás feladatait a hadsereg (zsoldos vagy toborzott) látja el.

Az állam azonban nemcsak a közfunkciók ellátására szolgáló szervezetek szervezete, hanem a hatalom érvényesítésének küzdő tere is egyben. A politikai mező a megszerzett hatalom terepe, ahol a rend minden pillanatban felfeselhet. A hatalom stabilizálásához nélkülözhetetlen az isteni legitimáció, a „trón és az oltár" szövetsége. Az állam szimbolikus hatalom is, melynek eredményeként az állami szervezet hatókörébe tarozó személyek interiorizálják a hatalmat, megjelenik bennük a hazaszeretet, az engedelmesség, a kötelességtudat. Az állam ezáltal nemcsak politikai, hanem érzelmi, etikai kötelékekkel fűzi össze egységbe tagjait.
Kettős mérce jön létre, mely relativizálja a bűnt és az erényt (Ez a „right or wrong it is my country" etikája).

Az ókori görög városállamokról Arisztotelész tanítványai készítettek „életrajzokat", melyek a hatalom koncentrációjának mértéke szerint különböztetik meg az egyes államokat. A *királyság* nem ismer csak egy vezetőt. Ha a vezetők száma egynél több, de a szám mindazonáltal korlátozott, akkor az állam vezetése az arisztokrácia dolga. A harmadik típus a politeia, ami azt jelenti, hogy az állam vezetésére mindenki jogosult, aki az állam polgára (felnőtt, görög, szabad és férfi). Arisztotelész az ideális államot ebben a mintában vélte megtalálni. A politeia hatalom szervezése ugyanis demokratikus, mivel mindenki betöltheti vezető szerepet, de csak annak arányában, hogy mekkora a vagyona. A vagyoni cenzus révén lecsökken a vezetésre jogosultak száma, ami az arisztokráciához hasonló vezetést tesz lehetővé. Az állam első számú vezetőjét választják, miáltal létrejön a központi akarat helye, amit a királyságban a király tölt be.

Arisztotelész három törvényt állapít meg, melyek működése rövidre szabja az államok rendeltetésszerű működését. Az államok kényszerpályáit meghatározó Arisztotelész-i törvények meglepő hasonlóságot mutatnak a modern társadalmi szervezetek diszfunkciói nyomán bekövetkező önsorsrontó szervezeti reakciókkal (Merton 2002).

1. A zsarnoki elfajulás törvénye azt jelenti, hogy az egyes államok rendje elveszti a belső fékeket, miáltal önmagukat elpusztítják. A királyság önkényuralommá fajul. Az arisztokrata uralom oligarchák ellenőrizetlen hatalmává változik. A politeia pedig demokrácia lesz, mely Arisztotelész szóhasználatában a pillanatnyi érdekeik és hangulataik által befolyásolt tömegek zsarnoksága a kiválók felett.

2. A másik törvény az expanzió (naggyá válás) törvénye. E törvény értelmében a sikeres állami működés magával hozza az állam hatókörének kiterjesztését, befolyásának növekedését, erőforrásainak gyarapítását, aminek módja a hódítás.

3. A harmadik törvény érvénye alól a változatlanságba süppedt államok nem tudják kivonni magukat. Az állami szervezet egésze, s azon belül az adminisztráció, a közszolgáltatások karhatalom, a védelem feladatait ellátó szervezetek elmerevednek, a változásokra nem tudnak reagálni. Ezeknek az államoknak a sorsa a sorvadás.

Irodalom

Államéletrajzok: Aristotelés, Hérakleidés Lmbos, Pseudo-Xenophón, Kritika és Héródés Attikos irásai a görög államokról. 2003. Budapest: Osiris (2-ik, javított kiadás)
Csepeli, Gy. 2000. *A szervezkedő ember: a szervezeti élet szociálpszichológiája.* Budapest: Osiris
Herzog, R. 1999. *Ősi államok. A hatalomgyakorlás eredete és formái.* Budapest: Corvina

Merton, R.K. 2002. *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra.* Budapest: Gondolat
Nietzsche, F. 2002. *A hatalom akarása: minden érték átértékelésének kísérlete.* Budapest: Cartaphilus

„A politikai vizsgálódások hasonlók a metafizikai spekulációkhoz: ha az ember a világosságba igen belenéz, elveszti szemefényét, s szkeptikussá lesz, s vagy semmit nem lát, vagy csak egy olyan chaost, melynek elementumai rend és törvény nélkül zavarognak." –írta Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek 1809-ben. A politikai mező a káosz és a rend határán helyezkedik el, s innen való a politika szereplőinek „különleges szubjektivitása", melyben Hegel szerint megszűnik „a lét és az akarat végessége" (Hegel 1979: 365). A politikai hatalom gyakorlóit csak egy lépés választja el az istenektől, s ha valami emberi van bennük, az a bűnöző embersége. A különbség a kettő között csak a szuverén erőszak legitim vagy illegitim voltában van (Bataille 2005: 205). A „mező" metaforája egyszerre fizikai (Lewin 1972) és hadászati eredetű (Schmitt 2002). Ellenséges és baráti erők dinamikája valamint a hit hatja át ezt a mezőt, melynek főszereplője a politikai hatalom szuverén gyakorlója, aki legfelül és legelöl van. A mező működési mechanizmusát tökéletesen szemléltető esettanulmányként bemutatjuk a „királyi érintés" szertartását M. Bloch alapján.

Az embernek, ha már egyszer megszületett és felnőtt, függetlenül attól, hogy hol él, mit csinál, óhatatlanul meg kell kérdeznie, hogy mi élete értelme. Nietzsche drámai választ ad erre a kérdésre, felidézvén a pillanatot, amikor Midász király hosszú üldözés után végre kézre keríti Szilénoszt, Dionüszosz kísérőjét, s megkérdezi tőle, hogy szerinte mi a legjobb az embernek. A démon makacsul hallgat, meg sem moccan. Ám a király ragaszkodik ahhoz, hogy választ kapjon kérdésére, mire a démon harsány nevetésbe tör ki, és a következőket mondja: „Nyomorúságos egy napig élő, a gond és a véletlen gyermeke, minek kényszerítesz arra, hogy megmondjam neked azt, amit nem hallanod volna a legüdvösebb? A legjobbat te el nem érheted: a legjobb neked meg nem születni, nem *lenni, semminek* lenni. A másodsorban legjobb azonban neked mielőbb meghalni" (Nietzsche, 1986, 37−38).

Nem véletlen azonban, hogy a Nietzsche által idézett mitikus történetben egy király teszi fel a kérdést egy démonnak. A királyt, mint a politikai mező főszereplőjét csak egy lépés választja el az istenektől, akik azért születtek meg, hogy ragyogó és tökéletes másai legyenek a létezés borzalmaitól és retteneteitől sújtott embereknek. Minden ember fájdalma, hogy egyszer kiszakad a létből, minden ember akarja az életet, de senki nincs, akit annyira elevenen áthatna a létből való kiszakadás fájdalma, mint azt, aki a politikai mező cselekvője. Ez az a mező, ahol lét és nemlét találkozik. Amint valaki e mezőre lép, a semmiben találja magát. Bár társak veszik körül, térben és időben cselekszik, nincsenek társai, nincs tőle független fizikai tere, nincs ideje. A politikai cselekvő egyetlen eszköze az akarat, mely a semmiből valóságot teremt.

Ez a valóság nem hasonlít sem a rendszer, sem az életvilág valóságához. Rendszer és életvilág elkülönülése az ember társadalmi létéből következnek. A rendszerben a cselekvők úgy viselkednek, mintha természeti erők fogságában lennének, s ilyen értelemben mondja azt Habermas, hogy a rendszer az ember „második természete". (Habermas 1985) Az életvilágban viszont a cselekvő szabad. Szabadságának biztosítéka a másikkal való kommunikáció, a kölcsönös megértésre alapozott közös cselekvés lehetősége. Az életvilág szabta mindennapi tudás ad értelmet, rendet a mindennapokban élő embernek, akinek hite, hazugságról és igazságról homályos, inkoherens, hézagos tudása a rendszer által teremtett és fenntartott vallás, művészet, tudomány tudástartományaiból származik. Az életvilág lakói a rendszer álomvalóságában élnek, mely nem engedi, hogy meghallják Szilénosz démoni nevetését. Rendszer és életvilág kettősségét Dahrendorf a ligatúra és az opció kettősségével írja le, míg Nietzsche a szenvedő és a cselekvő igeragozás paradigmáinak egyidejűségét emeli ki. Az igazsághoz talán Marx jár a legközelebb, amikor azt vélelmezi, hogy az emberek ugyan

szabadok a mindenkori cselekvésben, de lehetőségeik adott, megváltoztathatatlan körülményekből fakadnak.

A „második természet” hajdan volt emberi akaratokból származik, elmúlt opciók terében zajlott interakciók eredménye, s ily módon az „első természettel” ellentétben pszichológiailag aktív környezet, mely szüntelen párbeszédre késztet a halottakkal, akiknek foglyai az élők. A rendszer és az életvilág határán van egy köztes mező, melyben *már* nem lehetséges a teljes szabadság és felszabadultság, de *még* nem alvadt meg második természetként a társadalmi valóság. Nincs persze emberi sors az opció és a ligatúra, a lét szenvedő és cselekvő igeragozási paradigmák szerint történő berendezkedése, holtak és élők terhes együttélése nélkül, de a kettősség egyidejű és intenzív átélése sehol sem annyira jellemző, mint a politikai mezőben cselekvő ember, a politikai hatalom birtokosa esetében. A természeti lét titáni hatalmaival szemben a társadalmi lét a maga hatalmi potenciálját mutatja fel, melynek létrehozója és gyakorlója az, akit a sors a hatalom gyakorlójának pozíciójába juttat. Antropológiai szempontból másodlagos jelentőségű, hogy milyen eljárás folytán kerül valaki a hatalom pozíciójába. A lényeg az, hogy ha egyszer ott van, akkor a lehető legtávolabb került az emberek világától, s a lehető legközelebb került az istenek világához. Cicero joggal írja, hogy „nincsen olyan dolog, amelyben az emberi erény jobban megközelítené az isteni hatalmat, mint az államalapítás vagy a már létrehozott állam megtartása” (Cicero 1995: 74).

Rendszer és életvilág szétkapcsolódása történeti folyamatként is leírható, melynek része a politikai mező elkülönülése, alrendszerként való megszerveződése. A történeti szempontú vizsgálat azonban elfedi, hogy ez a mező eredendően a senki és semmi földje, ahol nem érvényesek a rendszer és az életvilág konvencionális maszkjai. A politikai akarat szempontjából nincs különbség rendszer és életvilág között. Csak cselekvés van, melynek anyaga lesz mindenki, aki akár akarja, akár nem akarja, ha egyszer a politikai cselekvés hatókörén belülre kerül. Aki a politikai mezőre lép, nem ámíthatja magát a vallás, a művészet, a tudomány vagy a mindennapi tudás álomvalóságával, melynek forgatókönyvei szerint élik életüket az életvilág szabad rabjai. A politikus még nincs ott a halhatatlanok között, de már a halandók között sincs helye, hiszen hatalma van felettük. Ebből a szempontból mindegy, hogy törzsfőnökről, abszolút uralkodóról, zsarnokról van szó vagy demokratikus formák szerint megválasztott politikusról.

Carl Schmitt a politika lényegének a barát és az ellenség megkülönböztetését tartja (Schmitt 2002: 19). A politikai aktorok nem tehetnek mást, mint hogy szövetkezzenek vagy szembeálljanak egymással. Nincs harmadik út. A politikai mező a harc logikája mentén szerveződik. Barátok szövetkeznek ellenségeik ellen, akik önmagukat ugyancsak barátnak tartják. Az alapvető kérdés, melyet minden cselekvőnek fel kell tennie, hogy ő kivel s ki ellen van, illetve ki van ellene, s ki van vele. Az már politikai taktika kérdése, hogy az alaptézis szűkíti vagy tágítja a barátok és ellenségek körét. A szűk definíció értelmében „aki nincs velem, az ellenem van”, aminek ellentéte a tág definíció, mely szerint „aki nincs ellenem, az velem van”. Heider híres kognitívegyensúly-elmélete jól leírja a barát és ellenség meghatározásának pszichologikáját, mely a politikai cselekvés mezejét a cselekvő számára könyörtelen szigorral meghatározza. A barát barátja barát, miként a barát ellensége ellenség, s az ellenség barátja ellenség. Ezzel szemben az ellenség ellensége barát (Heider 2003: 304). A barát és az ellenség azonban felettébb változó kategória. Miközben a barát-ellenség megkülönböztetés a politikai mező konstans ereje, a barát-ellenség szereposztás felettébb változékony. A politikai mező cselekvői közül soha senki sem lehet bizonyos abban, hogy aki aktuálisan barát, az barát marad-e a következő pillanatban, s aki ellenség, azt nem öleli-e majd keblére mint legjobb barátot.

A politikai mezőben mozgó barát és ellenség közötti határ cseppfolyós, sok tekintetben nyelvi változó, ami fuzzy halmazok elhatárolására alkalmas. Jó példa, amikor egy-egy célszemély megfigyelésére a titkosszolgálatok a célszemély barátait szemelik ki. A barát ez esetben egyben ellenség is, ami további feszültséget visz a feszültségektől egyébként sem mentes besúgói szerepbe. Még érdekesebbé válik a viszony, ha a célszemély rájön barátja megváltozott státusára, de úgy tesz, mintha semmit sem tudna, sőt, továbbra is barátjának tartja[1] (Rainer, 2008). A barát-ellenség megkülönböztetés bizonytalansága feloldhatatlan dilemmába sodorja a politikai cselekvőt. Ha túlzottan megbízik környezetében, ellenségeit is barátnak hiszi, ami vesztét okozza. Ha túlzottan gyanakszik, barátait ellenségnek hiszi, árulót lát bennük, ami ellehetetleníti ténykedését.

Amikor az ember politikai mezőre lép, felébred az életvilág álmából, melynek rendszer által szült igazsága értelmet visz az értelmetlenbe, hitet visz a hihetetlenbe. A politika a semmi mezeje, ahol minden és mindennek az ellentéte megtörténhet. Erzsébet cárnőről jegyezték fel, hogy egy kárpit mögül, némán figyelte, hogyan ítélik el titkos perekben minapi barátait, akikből ellenségek lettek. Az ítéleteket természetesen már a per előtt meghozta. Ennek megfelelően a vádlottakat a bírák halálra ítélték. Ez ellentmondott a cárnő ünnepélyes ígéretének, melyet hatalomra kerülése egyik feltételeként kimondott. Az ígéret úgy szólt, hogy eltörli a halálbüntetést. Ezért amikor a halálos ítélet végrehajtására került volna sor, az utolsó pillanatban a kivégzés látványosságára összesereglett nagyszámú közönség végtelen csalódására megérkezett a cárnő küldönce a hírrel, hogy őfelsége határtalan jóságában örökös száműzetésre változtatta ellenségei büntetését. A helyzetben egyaránt jelen volt az irgalmasság és a vérszomj, a borzalom és a tréfa, melyek szeszélyes váltogatását már Erzsébet apja, Nagy Péter is annyira kedvelt (Troyat 2008: 116).

A politika lepusztított mezőjének szereplőit a hatalom vágya mozgatja. Ez az egyetlen erő, mely taszítva-vonzva a politikai cselekvők viselkedését motiválja. Mindenki szem a láncban, ami távolról sem jelenti azt, hogy mindenkinek azonos mértékű hatalma lenne. De a hatalom akkor hat, ha sokak akarata testesül meg benne. A hatalom mértékegysége az erő, mely egyesít és szétválaszt. A hatalom matematikája a lehető legegyszerűbb. A nagyobb hatalom mindig legyőzi a kisebb hatalmat. Bár a képlet egyszerű, alkalmazása annál nehezebb. A nagyság mértékét nem abszolút, hanem relatív tényezők szabják meg. A túlerőnek adott időben és adott helyen kell rendelkezésre állnia. Lenin nem alaptalanul beszél a „konkrét helyzet konkrét elemzéséről", mely nélkül lehetetlen az erőviszonyokra vonatkozó helyes következtetés. Az emberre egyébként jellemző szándékos előidézés, az okozás képessége a hatalom terében végtelennek tűnik. Nincs a létnek olyan dimenziója, melynek befolyásolására a hatalom ne vetne szemet. Az már a hatalom megszerveződésének, társadalomban való működésének a függvénye, hogy hol húzódik meg a határ a lehető és a lehetetlen között. De ez a határ sosem végleges.

A születés a semmiből hívja életre az embert, aki életéért a semmibe való visszatérés szorongató bizonyosságával fizet. Élet nincs az élet elvesztésének fenyegetése nélkül. A halál oka lehet betegség, baleset, a test természetes kopása, esetleg gyilkosság. A hatalom semmi máshoz nem hasonlítható, egyedülálló jellege abban van, hogy birtokosa szándékolt módon, előre megfontoltan képes arra, hogy az életet elvegye, pusztítson és romboljon, miközben nem kell félnie a számonkéréstől sem kívül, sem belül. Nincs kategorikus imperatívusz, mely a hatalmat korlátozná az élet elvételében, mert a hatalom a társadalom működtetésének közege, mely nélkül nem maradna más, mint a természet. Egyedül a hatalom képes arra, hogy szándékolt módon, társadalmilag jóváhagyott eszközökkel kivédhetetlenül előrehozza a sors rendelését (Weber 1995), miként csak a hatalom képes arra, hogy kegyelmet gyakorolva, megállítsa a

pusztító gépezetet, mely felett rendelkezik (Foucault 1990: 71). Ez a lehetőség teremt isteni aurát a politikai cselekvők köré.

A hatalom a barátnak életet ad, míg az ellenségnek halált tartogat. Az élet része a gyarapodás, a bővülés, az anyagi és szimbolikus javak tömege. Ezzel szemben a halál felén van a szenvedés, a hiány, az élet javaitól való megfosztottság. A hatalom egyaránt képes arra, hogy osszon és fosszon. Caesar tömör megfogalmazása szerint „két tényezővel lehet a hatalmat megszerezni és gyarapítani, katonákkal és pénzzel, az egyik teremti a másikat" (Ürögdi 1983: 128). E két tényező fölötti rendelkezés képessége a barát-ellenség megkülönböztetés alapja.

A hatalom lélektani forrása az erőszak, mely a politikai mezőben elveszti öncélúságát, s eszközzé válik, kifejezvén a hatalom erejét. Kezdetben a hatalom által szentesített erőszak elsődleges és látványos megnyilvánulás volt, melyet Foucault joggal nevez „politikai rituálénak" (Foucault 1990: 64). Az erőszak joga mentesíti a hatalom birtokosát a bűntudat, a lelkiismeret-furdalás terhei alól, áthárítva azokat a bűnösökként megbélyegzett ellenségekre, akik ha barátokként tették volna ugyanazt, akkor nem bűnösök, hanem hősök lettek volna. Az emberölés megítélésének paradoxonjára utal Pascal dialógusa, melyben egy gyilkos és áldozata beszélget egymással: „Miért ölsz meg engem" – kérdezi az áldozat, mire a gyilkos a következőt válaszolja: „Hát nem a folyó másik oldalán laksz? Barátom, ha ezen az oldalon laknál, gyilkos lennék, és igazságtalanságot követnék el, ha most így megölnélek, de mivel a másik parton laksz, vitéz katona vagyok, és ez így helyes" (Pascal 1983. 145).

A halál az élet ténye a hatalom terében, ahol soha senki sem lehet bizonyos abban, hogy mikor éri el a végzet, melynek nincs és nem lehet semmilyen mércéje. A hatalommal érintkező élete kívül van a konvenciókon, s ha valami egyáltalán érvényes rá, az a rítus, mely megengedi az ölést. Ha ez nem lenne így, megmagyarázhatatlan lenne az a könnyedség, mellyel a politikai mező szereplői egymásra támadnak, és ha csak nincsenek demokratikus fékek, mindenkit megölnek, akiben hatalmukat veszélyeztetve látják, míg egy óvatlan pillanatban maguk is áldozatul esnek. Akik a politikai cselekvőket kegyetlennek, kíméletlennek látják, nem tudják, hogy a politikai mező szenvtelen közegében egyedül a túlélés parancsa számít. Erőszak és hatalom eltéphetetlen kapcsolata akkor is magas feszültséggel telíti a politikai mezőt, ha az erőszak gyakorlása társadalmilag jóváhagyott módon történik. Pascal mély példázata arra utal, hogy az erőszak minősítése nem semmisíti meg a lélektani összetevőt, melyben Freud joggal látja az emberi egzisztencia egyik alapvető mozgatóerejét. Akár akarja, akár nem a politikai cselekvő, az agresszivitás közvetlenül vagy közvetetten része a politikai cselekvés motivációjának, jelentősen hozzájárulva ahhoz, hogy a politikai mező inkább a fenyegetettség, a félelem és a szorongás, mintsem a remény terepe legyen. A politikai cselekvő nem térhet ki az agresszivitás megismerésformáit eltöltő őrjítő bizonytalanság elől, mely elragadtatottságot szabadít fel. Ez az, amit Nietzsche a *principium individuationis* széthasadásának, Freud regressziónak nevez, amikor is bepillanthatnánk (ha ott lennénk) az Apollón maszkját viselő lélek dionüszoszi lényegébe, mely leginkább a mámor analógiájával közelíthető meg.

Érdekes és kevéssé vizsgált kérdés, hogy erre a helyzetre miként reagálnak a férfiak és miként a nők. Utóbbiak, mivel a politikai mezőben döntően férfiakkal vannak együtt, mintha jobban tudnának együtt élni a hatalom adta felszabadultsággal, szemben a férfiakkal, akiket jobban meggyötörnek a dionüszoszi izgalmak. A férfiak társaságában a hatalom a nőket egy külön erőforrással, saját testükkel, nemi varázzsal ruházza fel, melyet soha nem mulasztanak el bevetni, függetlenül szexepiljük fiziológiai erejétől. Ezzel szemben a férfiak férfiak feletti hatalma merő erőszak, s minden nemi mozzanat elfojtódik vagy célt téveszt, ami csak fokozza az agresszivitást.

A középkori francia királyoknak tulajdonított gyógyító hatalom eredetét keresve Marc Bloch idézi James Frazer megfigyelését, aki szerint a Csendes-óceán szigetein és másutt az alattvalók egyes királyokról úgy tartották, hogy „spirituális elektromossággal feltöltött térben” élnek, mely agyonsújt mindenkit, aki illetéktelenül betolakodik, de jótékony hatással van arra, akit a király megérint (Bloch 2005: 95). A hatóerő központja a főhatalom birtokosa, de mindenki részesül belőle, akikről elhihető, hogy a hatalom házában lakik. A hatás csak akkor jön létre, ha a politikai cselekvő ott van a helyszínen. A királynak személyesen kellett megérintenie a görvélykórban szenvedőket, s ki kellett mondania a szavakat, melyek csak az ő szájából hangozhattak el.

A politikai cselekvésnek nincs múltja és nincs jövője. Az idő csak utólag, a krónikaírók számára válik fontossá. A politika ideje a pillanat. A múlt, mint Sztálin egyszer De Gaulle-lal beszélgetve találóan megjegyezte, Istené. A jövő kiszámíthatatlan és bizonytalan. A politikai mező harci terep, ahol a győzelem sosem végleges, miként a vereség sem az. A harc nem ér véget az ellenség leverésével, aki ha életben marad, veszélyes, mert újra támadhat, de ha meghal, akkor még veszélyesebb, hiszen halhatatlanként bármikor feltámadhat. Nem véletlen, hogy minden új politikai korszak azzal kezdi uralkodását, hogy átokkal sújtja az emlékezetet, aminek legjobb példái a római császárkor elroncsolt arcú, újrafaragott márványfejei, melyek a régi császárt feledni hivatott új császár arcát mutatják.

A politikai puszta országában nincs semmi, ami az életvilág vagy a rendszer terminusai szerint valóságként volna meghatározható, nincs a priori, mely a dolgoknak, jelenségeknek, személyeknek jelentést szabna. Egyedül a hit van, mely a politikai cselekvőket áthatva önmagát beváltó jóslattá teszi az akaratot. A hit tölti be az űrt, melyet csak az érez át a maga borzongató és elragadtató teljességében, aki legelöl és legfelül van. Előtte és fölötte nincs már senki, csak a cél, melyet fegyverrel, pénzzel el kell kérnie. A hit táplálja az akaratot, az akarat szüli a célt, s a cél megvalósításához szükséges eszközöket.

A politika kommunikációs terében a szavaknak nincs leíró értelemben vett jelentésük. A szavak csak eszközök. A mondatok beszédaktusok, melyek nélkül nem működne a politika társas gépezete, melyet az ígéretek, fenyegetések, felszólítások, kérések, parancsok mozgatnak. Egyetlen jelentés van, melynek jelei képben, szoborban, hangban, mozgásban, épített környezetben mind a hatalom meglétébe vetett hitet sugallják. A hit azonban csak addig marad eleven, amíg siker van. A siker a politikai cselekvő egyetlen mércéje. Addig él, amíg sikere van. Addig van sikere, amíg képes fenntartani a hitet, hogy sikert tud elérni. A kudarc halál. Ezáltal zárt, öntörvényű világ jön létre, mely a lehető legnyersebben szembesít az élet primer tényeivel, ahol semmi más nem számít, csak a pillanatnyi hatás, melynek eredménye egyaránt lehet a másokban ébresztett félelem, remény, szomorúság vagy boldogság. Hatás bármi lehet, de lennie kell, mert különben elvész a hit, s vele eltűnik az erő.

A politikai mező sajátos kultúrájába könnyen megy a beilleszkedés annak, akiben megvan a hatalom akarása, a hit felkeltésének képessége, a szüntelen változó körülményekhez való alkalmazkodás képessége. A bekerülő maga számára is váratlanul tapasztalja az ismerősséget, melynek forrása saját maga. Mintha mindig ott lett volna, hiszen amit talál, az nem más, mint saját zabolázatlansága, tudattalan elfojtásainak felszabadulása, mely a politikai mezőn kívül deviancia, elfogadhatatlan viselkedési zavar, a politikai mezőn belül viszont a rá váró szerep abszolút fontos tartozéka. Minden nemzedék kitermeli a politikai mező szereplőit, akik azonnal hozzákezdenek a forgatókönyv szerepeinek teljesítéséhez, anélkül hogy bárki beavatta vagy felkészítette volna őket. A királytükrök vagy az újabban működtetett politikai iskolák annyira

hasznosak, mint amennyire hasznosak lehetnek a szexológiai tanfolyamok pornográf filmek szereplőinek felkészítésekor. A politikai mező vonzása éppen elég erős ahhoz, hogy elriassza az alkalmatlanokat, s magához vonzza az alkalmasakat, kiszelektálva a pályát tévesztetteket.

A játszma újra meg újra kezdődik. Különbség csak abban van, hogy a politikai játéktér határait kijelölő rendszer éppen hol helyezkedik el a káosz és a rend végletei között. Ha a rend paradigmája erősebb, a politika nem igényel különösebb kreativitást és intellektualitást, a cselekvők feladata csupán a működtetés. Ha a káosz paradigmája dominál, akkor az egyre elviselhetetlenebb bizonytalanság valósággal kiköveteli az államférfi megjelenését, akit egyszerre jellemez a „konkrét helyzet konkrét elemzésének" képessége, valamint az előrelátásban mutatott csalhatatlanság, mely valósággal megbabonázza a kortársakat, s követésre kényszeríti az utókort is. Az már a véletlenen múlik, hogy mikor születik meg, s hogyan válik politikai szereplővé az, aki szembeszáll a káosz fenyegetésével, és leküzdi azt (Fokasz 1997). „Ha a szánalomra méltó gyengeség és az állandó tétovázás a tanácsadó testületek és a hatalom állandó részesei, ha a kormányzat enged a szemben álló felek befolyásának, ha egyik napról a másikra él, mindenféle tervek, határozott irányelvek nélkül, nyilvánvalóvá válik alkalmatlansága az állampolgárok számára, akik rá kell döbbenjenek, az államot nem kormányozzák, végezetül ha a közigazgatás egy büszke nemzet szemében legmegalázóbb hibát elkövetve tetézi belső tartalmatlanságát − az ország lejáratására gondolok, akkor megfoghatatlan aggodalom keríti hatalmába a társadalmat, mely magába fordul, s soraiban keres valakit, aki megmentheti." Napóleon írta ezeket a szavakat első konzulként, de írhatta volna Nagy Sándor, Caesar, II. Frigyes vagy Roosevelt (Weider, Gueguen 2006). Az államférfiak (mint egy későbbi fejezetben azt részletesen bemutatjuk) kísértetiesen hasonlítanak egymáshoz, szülessenek bármelyik korban, bármelyik társadalomban. De ugyanezt a hasonlóságot találjuk, ha a politikai mező egészét nézzük. Mindig és mindenütt vannak a hatalom „spirituális elektromossággal feltöltött" terében izgő-mozgó emberek, akik Marx apokrif bonmot-ja szerint „teszik, de nem tudják", amit a helyzet elvár tőlük, mígnem lelépnek a színről, átadva helyüket azoknak, akik éppen olyanok, mint ők, csak fiatalabbak.

A politikai mező antropológiai állandóit áttekintve óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy vannak-e változások a hordáktól a demokratikus nemzetállamokig tartó történeti ív mentén? Egyértelműnek tűnik, hogy a rend fenntartásában, a társadalom ügyeinek megszervezésében az erőszak szerepe gyengül, s a fegyverek helyét a pénz és a lélektani befolyásolás veszi át. Montesquieu elveinek érvényesülése hatalmas rést ütött a monolit hatalom épületén. Ahol megjelennek a demokratikus intézmények, ott egyre többen válnak aktív részeseivé a hatalom gyakorlásának, egyre kisebb az egyes személyek hatóköre, s a főhatalom birtokosának egyre több ellensúllyal és ellenőrzéssel kell szembesülnie. Következésképpen a politikai mező sokkal kevésbé lesz nyers, kíméletlen, szenvtelen és kegyetlen, mint volt korábban, ám eredendő jellemzői sosem múlnak el egészen. Bár lehet, hogy napjaink demokratikus társadalmaiban a politikai foglalatosság nem több annál, amit Margaret Thatcher kedvenc filmsorozatának főhőse, Jim Hacker mond: „Egész héten más sem történik, mint hogy az embereim ajnároznak, gyámkodnak, bábáskodnak körülöttem. Óhajom számukra parancs. (Lényeges ügyekben persze nem, csak piszlicsáré dolgokban.) Elkészítik a leveleimet, felveszik a telefonjaimat, kikérik a véleményemet, lesik a kívánságomat. Hivatali kocsi visz mindenhova, s olyan áhítattal beszélnek hozzám, mintha magam lennék az Úristen" (Lynn, Jay, 2008 136). A demokrácia elporlasztja a hatalmat, kiterjeszti, s ezáltal felszámolja a politikai mezőt, egyik részét átengedve az életvilágnak, másik részét pedig áttolva a rendszerbe. Semmi sem történik többé a miniszteri dolgozószobákban és a parlamenti üléstermekben.

Ne feledjük azonban, hogy már XVI. Lajos is 1789. július 1-jén azt írta naplójába: „Rien."

Jegyzet: Ez a fejezet nagy részben megegyezik az általam írt hasonló című tanulmánnyal, mely Buda Béla 70. születésnapja alkalmából megjelent kötetben jelent meg. Bagdy, E., Demetrovics, Zs., Pilling J. 2009. Polihistória. Budapest: Akadémiai kiadó -263.271

Irodalom

Bataille, G. 2005. Az irodalom és a Rossz. Budapest: Nagyvilág
Bloch, M. 2005. *Gyógyító királyok. A királyi hatalom természetfeletti ereje Franciaországban és Angliában*. Budapest: Osiris
Cicero, M. T. 1995. *Az államról*. Budapest: Akadémiai Kiadó
Fokasz, N., szerk. .1997. *Rend és káosz: fraktálok és káoszelmélet a társadalomkutatásban.* Replika könyvek. Budapest: Új Mandátum
Foucault, M. 1990. *Felügyelet és büntetés. A börtön története.* Budapest: Gondolat
Habermas, J. 1985. *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest: ELTE
Hegel, G., W. 1979. *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Budapest: Akadémiai
Heider, F. 2003. *A személyközi viszonyok pszichológiája.* Budapest: Osiris
Lewin, K. 1972. *A mezőelmélet a társadalomtudományban: Válogatott elméleti tanulmányok.* Budapest: Gondolat.135-152
Lynn, J., Jay, A. 2008. *Igenis miniszter úr! Egy kabinetminiszter naplója. Írta: Őexcellenciája James Hacker parlamenti képviselő úr.* Budapest: Tas
Nietzsche, F. 1986. *A tragédia születése avagy a görögség és pesszimizmus.* Budapest: Európa
Pascal, B. 1983. *Gondolatok.* Budapest: Gondolat
Rainer, M. J. 2008. *Jelentések hálójában − Antall József és az állambiztonság emberei, 1957−1989.* Budapest. 1956-os Intézet
Schmitt, C. 2002. *A politika fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Budapest: Osiris, Pallas Stúdió, Attraktor
Troyat, H. 2008. *Rettenetes cárnők.* Budapest: Európa
Ürögdi Gy. (1983) *Kleopátra.* Budapest: Gondolat (2. kiadás)
Weber, M. 1995. A politika mint hivatás. In *A tudomány és a politika mint hivatás*. Budapest: Kossuth. 53-138.
Weider, B., Gueguen, E. 2006. *Napóleon. Az Európát átformáló férfiú.* Debrecen: Hajja és fiai
Berzsenyi Dániel levele Kazinczy Ferenchez 1809-ben. Idézi: Orosz, L. 1976. *Berzsenyi Dániel*. Budapest: Gondolat. 107.o.

[1] Barát és ellenség megkülönböztetésének nehézségeiről a politikai mezőn remek esettanulmány Rainer M. János Antall Józsefről és besúgóiról szóló könyve. Antall József mintha a semmiből lépett volna ki 1989-ben, hogy utóbb 1990-ben Magyarország szabadon megválasztott miniszterelnöke legyen. A besúgók által produkált tetemes dokumentumtömeg mintha arról tanúskodna, hogy a választás jóval előbb megtörtént. Már 1957-ben voltak, akik Antall Józsefben meglátták, ami több mint 40 évvel később vált láthatóvá mások számára. Életének 1957 és 1989 között nem volt olyan pillanata, amikor a titkosszolgálat ügynökei ne figyelték volna meg, pontosan olyan intenzitással, mint a szerencsétlen véget ért Rudolf trónörököst. A szolgálat felkészítette Antallt leendő történelmi szerepére, akit a szüntelen megfigyelés megerősített kiválasztottsága hitében. Megfigyeltség hiányában elnyelte volna a szürkeség, a korszak meghatározó színe. A besúgói hálózat révén a hatalom is felkészülhetett, hiszen Antall tökéletesen tudatában volt annak, hogy amit mond, azt a hatalomnak mondja. Ki

is használta a lehetőséget. Az évek során tollba mondva politikai krédóját tudatosította megfigyelőiben, hogy jól választottak, tényleg ő lesz az örökös. Antifasiszta, demokratikus köztársaságot, szociális elemekkel lágyított kapitalizmust hirdetett meg besúgói előtt, akik betűhíven tolmácsolták gondolatait a hatalom birtokosainak. Ellentétben a Rudolfról szóló jelentésekkel, melyeket a császár valósággal falt, Antall nem érdekelte a párt első titkárát. Rudolf öngyilkos lett, Antall megörökölte a főhatalmat.

Cicero helyesen írja, miszerint „nincsen olyan cselekedet, amellyel az emberi alkotó erő az istenek fölségét inkább megközelítené, mint az új államok alapítása vagy a régiek megtartása.” A hatalom szuverenitása a teremtés és a rombolás (vagy egyszerre mindkettő) szabadsága. A döntés, a vezetés, az irányítás, a szervezés, a hit menedzselése mind eszköz, melyek alkalmazása révén a politikai cselekvés a létezőt a nemlétbe taszítja, a nem létezőt a létbe hívja.

Anaximandrosz szövegtöredékének értelmezése során már kifejtettük, hogy az ember a meghatározatlan meghatározása révén teremti meg magát. A meghatározatlan meghatározásába vivő út legelején egy ember áll, akié a hatalom. Ez az a helyzet, ahol nincs idő, nincs tér, csak a jövő iszonytató üressége, melyet a szükségképpen bekövetkező múlt tölt be a társadalmi térrel és történelmi idővel.
A cselekvő politika fogalomtörténetéről írott kiváló könyvében Palonnen idézi Balzac-ot, aki íróhoz méltó éleslátással vette észre a politikai cselekvés semmibe vetettségét: „A politika –írja Balzac- tehát szilárd elvek nélküli, rögzíthetetlen tudomány, nem egyéb, mint a perc szelleme, az erő folyamatos alkalmazása, a percnyi szükségleteknek megfelelően” (Palonen 2009: 67)

A „ politikai” jelzővel ellátott cselekvés messze más, mint a konvencionális értelemben vett cselekvés, melynek során a személy kijelöli a célt, megválasztja a cél elérését lehetővé tevő eszközöket, majd végrehajtja azokat a tetteket, amelyek eredményeként cselekvése sikerrel vezet vagy kudarccal végződik. A szándék és a végrehajtás nem válik szét, nem válik kérdésessé a cselekvő személy azonossága a cselekvés folyamata során. A cselekvés következményei megmaradnak az életvilágon belül.

Ezzel szemben a politikai cselekvés lényege a cselekedtetés. A politikus cselekedete cselekvésre késztető jeladás, melynek következtében a megadott cél elérése érdekében sok személy cselekszik, mindegyik a maga helyén működve, összhangban a politikai céllal. A politikus cselekvése a döntés. A döntés előrehozott történelem, mely a döntés pillanatában még csak lehetőség. Bismarck a maga gyakorlatából tudhatta ezt, amikor kijelentette: „Die Politik is die Lehre von Möglichkeiten”. Szabó Márton figyelmeztet arra, hogy a mondatban szereplő „Lehre” szó „tant és tanítást jelent, aztán tanulságot, tovább olyan eszközt, amivel pontosan tudunk mérni.” (Szabó 2006: 26)

Később derül ki, hogy mi valósul meg a lehetőségből. Paradox módon az is döntés, ha nem történik döntés. A „wait and see” politikai maximája a döntések halogatását, a kivárását tartja a politikai cselekvést meghatározó fő szabálynak. A nem cselekvés kevésbé tűnik kockázatosnak, mint a cselekvés. Más kérdés, hogy hosszú távon bumerángként visszaüthet, s akkor már lehetetlen a korrekció. Az aktív cselekvés veszélyes következményei viszont azonnal kiderülnek, miáltal a korrekció lehetséges.

A döntés

A politikus idejét mérő „perc” kevés ahhoz, hogy rendelkezésre álljanak a racionális döntéshez általában szükséges feltételek. A döntéselmélet ma már klasszikus teoretikusa, H. A. Simon az ésszerű döntés alapfeltételét abban jelöli meg, hogy legyen *jól strukturált probléma,* amelyben világosan látszik a döntési problémát kiváltó feszültségek oldásának útja, miáltal elkerülhetőek lesznek a zsákutcák, a tévutak. A jól strukturált probléma első előfeltétele, hogy különbséget tudjunk tenni a kívánatos és nem kívánatos cselekvési alternatívák között. A másik előfeltétel hogy különbséget lehessen tenni az egyes alternatívák valószínűsége között. A jó döntés az,

mely mellőzve a nem kívánatos alternatívákat a kívánatos és egyben valószínű alternatívát választja ki az összes több alternatíva közül, melyek lehetnek kívánatosabbak, mint a választott alternatíva, de kevésbé valószínűek.

A kívánatosság azonban értékítélet, s emiatt bármiként is törekszik a politikai döntés alanya a pontosságra, nem kerülheti ki a metafizikát. A legegyszerűbb probléma mélyén is ott lappang a jó és a rossz végső kérdése, mely tapasztalati úton hozzáférhetetlen, egyedül a hit adhat rá választ. A politikai döntés kiiktathatatlan eleme az értékeken alapuló valamely ideológia, mely fix hitként mindig rendelkezésre áll annak a kérdés megválaszolásához, hogy melyik alternatíva kívánatos és melyik nem. Az ideológiai elfogultság a kívánatosság körének szűkítését vonja maga után, ami óhatatlanul azzal jár, hogy a jó és a rossz mint egymást totálisan kizáró értékirányok jelennek meg a szemléletben. A metafizikai szempontok betüremkedése a döntési horizontba annál is inkább várható, mivel bármekkora is a tanácsadói kör, bármennyire is van elég szakirányú információ, az egyes döntési alternatívák részletes és pontos kiértékelésére nincs idő. Cselekedni kell, mégpedig azonnal.

Az egymással szögesen ellentétes alternatívák ráadásul együttesen jelentkeznek. Mindegyik alternatívának vannak szószólói a tanácsadói körben. Az egymással versenyző alternatívák egyaránt lehetnek előnyösek és hátrányosak. Jelentős erők vannak mindegyik alternatíva ellen, s mellett. Iszonytató bizonytalanságban kell eldönteni, hogy az állam belépjen-e a háborúba, vagy ne lépjen be. Ha a háború vereséget ígér, akkor el kell dönteni, hogy tovább folyjék-e a küzdelem, vagy az állam kérjen békét az ellenféltől. A gazdaságpolitikában el kell dönteni, hogy a kormány az adóemelést vagy az adócsökkentést választja. Ha két kormányzó párt koalícióban van egymással, s a kormányzás sikertelen, szüntelen a kísértés, hogy mondják föl a koalíciót. Csak éppen eldönthetetlen, hogy akkor járnak-e rosszabbul, ha kilépnek a koalícióból, vagy ha bent maradnak. A politikai döntéshozó életében alig van olyan helyzet, melyben ne kellene szembenézni az egymást kioltó alternatívák szorításával.

Harc

A politika nem a jól strukturált problémák táptalaja. Az előbb utaltunk rá, hogy a kívánatosság és a nem kívánatosság tényítéletekkel alig-alig alátámasztható mérce, és végső soron csak az ideológiák szolgálhatnak a döntés számára munícióul. Arra is utaltunk, hogy az ideológiák igazsága hiten alapul. A politikai térben egymással szembenálló felek mindegyikének megvannak a jóra és a rosszra vonatkozó tételei. A két, egyaránt ideologikus tétel rendszer rendszerint kizárja egymást. Az ütköző ideológiák kölcsönösen kérlelhetetlenné teszik egymást, ami tovább nehezíti a politikai probléma megfelelő strukturálását.

„Mi az igazság"- tette föl annak idején Jézus perében Pilátus a kérdést. Clausewitz teljes joggal vont párhuzamot a háború és a politika közé, hiszen mindkét területet áthatja a harc ismeretelmélete, mely szerint azé az igazság, aki győz (Clausewitz 1833: I.1.24).

Hérakleitoszt értelmezve Heidegger hívja fel a figyelmet, hogy a „háború" kifejezést nem szabad szó szerint értelmezni. Hérakleitosz azt mondja, hogy „a háború mindennek atyja, mindennek királya, és egyeseket isteneknek tüntetett fel, másokat embereknek, egyeseket szolgákká tett, másokat szabadokká." (Kirk, Raven, Schofield 2002: 289) Heidegger szerint a töredék kezdő szava „annyit tesz, mint 'vita', 'viszály' – nem mint perpatvar, civakodás és puszta villongás, és főképp nem, mint az erőszak alkalmazása és az ellenfél leverése, hanem mint egymástól való szétválás, egymással-szembe-helyezkedés, aképpen, hogy benne azok lényege, akik egymástól különválnak, egymással szembehelyezkednek, kiteszi magát a

másiknak, s ezáltal megmutatja magát és láthatóvá lesz, azaz görögül: az elrejtetlenbe és az igazba emelkedik.” (Heidegger 1992: 84-85)

Leegyszerűsítés volna azt gondolni, hogy a szembehelyezkedés a politika terében pusztán az egymást kizáró igazságok küzdelme, amikor is a győzelem dönti el az ismeretelméleti dilemmát. Az elrejtetlenbe és az igazba emelkedésnek a harcon kívül a politikai erőtérben nincs más közege, következésképpen az eredmény sosem lehet végleges. A szembehelyezkedésben újra meg újra megmutatja magát és láthatóvá teszi magát a lényeg, hogy azután visszahúzódjon az elrejtettségbe, s lesüllyedjen a hamisba. Az igazság nevében harc folyik a hatalom megtartásáért, ami javak, lehetőségek, befolyás birtoklását jelenti.

A politikus minden idegszálával érzi, hogy a káosz egy pillanatra sem nyugszik, a rend szövete mindig felfesléssel fenyeget. Harcban az erő számít, melyet a politikus vagy fel tud kelteni és tud uralni, s akkor hatalmon marad vagy erre nem képes, s elveszti hatalmát, hogy utána jöjjön a következő. Megválaszolhatatlan a kérdés, hogy a politikus cselekvését mikor vezeti az állam (a nemzet) megtartásának szándéka, s mikor a puszta túlélés vágya.

A politikai problémák nem csupán az értékítéletek relativitása miatt nem lehetnek jól strukturáltak. Bizonytalan az egyes alternatívák valószínűsége is. A problémák összetettek, s ha bizonyosan előre látható is a kívánatos megoldás, az számos nem előnyös mellékhatással járhat. Az ész csele, melyről Hegel ír, a legokosabb politikust is kijátssza. Hegel az ész cselét abban látja, hogy „a világtörténelemben az emberek cselekedetei még valami mást eredményeznek általában, mint amit céloznak és elérnek, mint amit közvetlenül tudnak és akarnak. Megvalósítják érdeküket, de ezzel még valami továbbit hoznak létre, ami belsőleg szintén benne rejlik, de nem volt tudatukban és szándékukban” (Hegel 1979: 63)

A politikus azon a helyen van, ahol semmit sem tehet annak érdekében, hogy a rosszul strukturált probléma jó problémává strukturálódjanak. Dermesztő (s a kelet-európai politikusok számára nem ismeretlen) a helyzet, ha igazságának ablakából nézve világosan látja a kívánatos cselekvés útját, de a valóságban nincs ilyen út. Bárhova fordítja fejét, semmi sem ígér bíztatót, csak a rossz és a még rosszabb alternatíva között választhat. Ferenc József császár nem gondolhatta komolyan, amikor az Osztrák-Magyar Monarchia hadba lépését a következő szavakkal adta a tudtára népeinek. „Mindent megfontoltam, s minden meggondoltam.”

A döntés szükségképpen rosszul strukturált dimenziója a cselekvési alternatívák kívánatossága és valószínűsége. Emellett azonban ott van az időzítés problémája is, mely nem kevésbé rosszul strukturált. A „lehetőségek tudománya” azt mondja, hogy egy döntés csak akkor vezet sikerre, ha megfelelő időben születik. A késlekedés éppen akkora baj, mint amekkora a sietség. A második világháború utolsó évében, a háború vége előtt pár hónappal, Horthy hosszas habozás után, politikai előítéleteit legyőzve Sztálinhoz fordult fegyverszüneti kérelemmel, melynek tényét 1944. október 15-én 12 óra 20 perckor a Magyar Rádióban felolvasott szózatában hozta nyilvánosságra. Megállapítása szerint a Német Birodalom a maga részéről szövetségi hűségét megszegte, majd ezt követően számos tényt hoz föl a megállapítás bizonyítására. A német birodalmi kormány válasza másnap került nyilvánosságra. A német kormány kijelentette, hogy „Horthy kormányzó a magyar rádión keresztül nyilatkozatot bocsátott ki, amely szerint a magyar parlament kikapcsolásával és a magyar nép megkérdezése nélkül fegyverszünetet kért Moszkvában a bolsevistáktól.” A szöveg „példátlanul hazugnak” minősíti Horthy állításait (Glatz 1984: 128). Az adott helyzetben Horthy-nak volt igaza, amikor belátta, hogy Anglia és az Egyesült Államok a háború ideje alatt nem fogják felbontani a szövetséget a Szovjetunióval,

következésképpen nem válogathat ellenfelei között. Helyes döntést hozott, de mire meghozta a döntést, végzetesen elkésett, s megbukott.

A politikus nagyságát minősíti, hogy a szükségképpen rosszul strukturált problémák csapdájából ki tud-e vagy sem szabadulni. A történelem mércéje szerint azok az első számú vezetők (uralkodók, kancellárok, miniszterelnökök, elnökök) nagyok, akik az alternatívák tömegéből képesek kiválasztani az egyetlent, a legfontosabbat, mely magában rejti a siker valószínűségét. Valósággal emberfeletti feladat ez, melynek megoldásához kevés az ítélő erő, annál inkább kell hozzá vízió, fantázia, hit, és intuíció. Churchill minden más nagy politikus helyett is mondja, hogy „háborúban és a külpolitikában helyes, ha a számos csábító vagy elriasztó lehetőség közül kiemeljük a legfontosabbat, és így alakítjuk ki az Overal Strategic Objective-ot, a legfőbb stratégiai célkitűzést. Ez természetesen óriási felelősséggel jár, szellemi szuverenitást, rendkívüli bátorságot igényel. A döntésen nemzetek sorsa múlhat. E nélkül viszont nincs hatékony politika, és a siker reményéről eleve lemond, aki cselekedetit a pillanatnyi konjuktúrától vagy hangulatoktól, érzelmektől teszi függővé." (idézi: Vásárhelyi 1972: 28)

Eszközök

A politikai cselevés arra való, hogy a politikai cselekvőt követve mások cselekedjenek. A cselekvés legfontosabb eszköze a beszéd, melynek elengedhetetlen tartozéka a nyilvánosság. Akár szándékosan, akár véletlenül történik, a megfelelő időben és helyen kimondott szó nyomán visszavonhatatlan változások következnek be. „A háború elveszett." – jelentette be Tisza István 1918. október 17-én. Ez a mondat utóbb Tisza életébe kerül. Kennedy elnök a Berlint elválasztó falnál állva jelentette ki, hogy „Ich bin ein Berliner". Ha ezt nem mondja, a berlini fal talán még ma is áll. Pozsgay Imre 1989. január 28-án a Magyar Rádió 168 óra c. műsorának nyilatkozva népfelkelésnek nevezte az 1956. október 23. és november 4. között történt eseményeket. Kijelentése jel volt azok számára, akik az államszocializmust rövid úton demokratikus politikai rendszerrel akarták felváltani.

Kimondott vagy írott szó által történik a vezetés, az irányítás, a szervezés, mely nélkül a döntéseknek esélyük sem lenne a sikeres megvalósulásra. A politikusnak magának nem kell tennie semmit, elég, ha meghozza a döntést, és kimondja. Előzetesen azonban meg kell találnia azokat a személyeket, akik a végrehajtást biztosítják. Minden helyre a megfelelő embert kell megtalálnia. Ezen áll vagy bukik a hatalma. Miután megtalálta a megfelelő személyeket, tudnia kell őket motiválni, hogy tartósan kiváló munkát végezzenek.

A titok

Nem érti a hatalom természetét az a politikus, aki azt hiszi, tehet vagy mondhat olyat, ami titokban marad (Nikolov 1973). Jól példázza ezt a tételt Phrügia uralkodója, Midász esete. A király egy nap az erősben sétált, amikor Marszüásszal, szatírral és Apollónnal találkozott. Marszüász azzal hencegett, hogy jobb muzsikus mint Apollón, mire az isten Tmólosz hegyét és Midászt kérte fel ítélő bírónak. Miután az isten is meg a szatír is játszott hangszerén, Tmólosz Apollónt nevezte meg győztesként. Midász viszont a szatír mellett szavazott. Apollón az ítélet hallatán úgy döntött, hogy Midásznak tovább nem lehetnek emberi fülei, s ezért szamárfüleket növesztett rá. Midász nagyon szégyellte, hogy szamárfülei lettek, s füleit egy nagy sapka alá rejtette. Titkát egyedül borbélya előtt nem tudta eltitkolni, de őt megfenyegette, hogy megöleti, ha bárkinek elárulja, amit csak ő és a király tud. A borbély ásott egy lyukat a földbe, s abba kiáltotta be, hogy „Midász királynak szamárfülei vannak." Betemette a lyukat, s megkönnyebbülve haza ment. A lyuk fölött azonban nád nőtt, s ahányszor a szél megsuhantotta a nádszálakat, azok újra meg újra megismételték a mondatot. Nem kevésbé volt szégyenletes

Richard Nixon titka, akinek minden szavát rögzítették a Fehér Házban elhelyezett hangfelvevők, többek között azokat a szavait is, amelyekkel elrendelte a betörést a demokraták Watergate épületben elhelyezkedő főhadiszállására. Hiába töröltette le a kompromittáló szavakat, a csend elárulta titkát.

Midász és Nixon története azt példázza, hogy a hatalomnak nem lehetnek titkai, hiszen a hatalom társas játszma, melynek szereplői nem tudnak titkot tartani. XIV. Lajos vesztét okozta, amikor egy titkos vasszekrényben súlyosan kompromittáló bizonyítékok találtak arról, hogy a király soha egy percre sem vette komolyan a forradalmat, s az alkotmányt, mely királyi címét meghagyta „abszurdnak és gyűlöletesnek” nevezte. De a lelepleződés igazi áldozata Mirabeu volt, akinek napvilágra került Lajossal folytatott levelezése, melyből kiderült, hogy pénzért tanácsokat adott a királynak. Mirabeau holttestét ezután rövid úton eltávolították a Pantheonból (Schama 2001: 810)

Az ellenfél titka a politikai harc fontos zsákmánya. Gyurcsány Ferenc 2006 nyarán zárt körnek szánt beszédének kijuttatása a nyilvánosságra politikai megsemmisülését eredményezte.

A titok manipulatív felhasználására példa Hruscsov beszéde, mely 1956-ban az SZKP XX. kongresszusán hangzott el. A beszéd titka az volt, hogy nem volt titkos. A titkosság csak álca volt, ami arra szolgált, hogy a nagy nyugati hírügynökségek szenzációként tálalják a beszédet, mely a Nyugatról visszaszivárogva már letagadhatatlanná vált.

Az állam a kezdetektől fogva elkülönítette szervezetében a saját titkai védelmét ellátó szervezetet valamint létrehozott egy másikat, melynek feladata az ellenfél titkainak kifürkészése volt. A politikai harc a titkokért is folyik.

A siker
A politikai cselekvés sikere, ha a Heidegger-i kérdésre, miszerint „miért van egyáltalán létező, nem pedig a semmi” a válasz az, hogy *X tette*. A fejezet bevezetőjében nem véletlenül idéztük Cicero-t, aki szerint „nincsen olyan cselekedet, amellyel az emberi alkotó erő az istenek fölségét inkább megközelítené, mint az új államok alapítása vagy a régiek megtartása.” A hatalom szuverén teremtményeinek listája korlátlanul tovább bővíthető.

Mit tehet meg a politikus, amit senki más nem tehet meg? Hadat üzenhet, fegyverszünetet kérhet, törvények alkotását kezdeményezheti a maga által elgondolt irányban, intézményeket alapíthat, városokat építtethet, épületeket emeltethet, utat, vasutat, digitális közművet építtethet. Ezek mind nem jönnének létre, ha nem lenne valaki, aki akarja, hogy legyenek. Amikor dönt, akkor még nincs az, ami a döntés eredményeként sok ember összehangolt cselekvése nyomán létrejön. A döntés előkészítésében természetesen sokan részt vesznek, a lehetőségek kibontása körül szakértők, tanácsadók, bizalmasok, lobbisták ügyködnek, de a választás végül is azé, aki a hatalom helyzetében van. Az ő nevéhez fűződik majd az eredmény. Nagy Péter nélkül nem épült volna fel a mocsáron a világ egyik legszebb városa, Roosevelt neve elválaszthatatlan a New Deal-től, Klebesberg nélkül nem lenne ma Szegeden Dóm tér, ha nincs Deák Ferenc, nincs Kiegyezés abban a formában, ahogyan lett. A példák száma végtelen.

A hatalom szuverenitása korántsem merül ki a teremtésben. A szuverén döntés következményeként ugyanúgy vezethet út a nemlétből a létbe, mint a létből a nemlétbe. A teremtés mellett a rombolás lehetősége is adott. Mindkettő mámorító (isteni) élmény.

A hatalom terében megnyíló teremtő és pusztító lehetőségek különös súlyt kapnak akkor, ha a döntés emberi sorsokba avatkozik. A hatalom egyaránt jutalmazhat és büntethet. A jutalmazás és a büntetés ráadásul nemcsak a jelenben élő személy életét, hanem leszármazottjai sorsát is alapvetően és mélyrehatóan meghatározza.
Egészen sajátos, egyedülálló lehetősége a hatalommal rendelkezőnek a kegyelmezés, mely megsemmisíti a büntetést, visszahelyezi az életbe a megbüntetett bűnöst. Seneca, Néro császár nevelője, a kegyelmezésben a hatalom megnyilvánulásának sarkalatos erényét látta, amivel akarva-akaratlanul a hatalom korlátlanságát sugallta. Utóbb nem csodálkozhatott rajta, hogy Néro nem kegyelmezett meg neki.

A kudarc

A vereség politikai természetrajzáról írott tanulmányában Louault joggal idézi Marc Abeles megállapítását, aki meglepetéssel veszi tudomásul, hogy jóllehet mindenütt jelen van a politikai életben, ehhez képest szinte semmit sem írtak róla (Louault 2008).

A kudarc, miképpen ellentéte a siker, nem mértéke a természetnek. Ami ott történt és történik, cél és értelem nélkül való, bármilyen csábító is a gondolat, hogy van valamiféle terv, mely a természeti történéseket a fejlődés logikája szerint mozgatja előre. A természetben nincs előre, nincs hátra, miképpen nincs siker és nincs kudarc. Pusztulás és túlélés van.

A katasztrófa nem kudarc, hanem csapás, mely ellen az emberek a természettel szemben semmit sem tehetnek. Nincs emberi mérce, mely az értelem számára feldolgozhatóvá tehetné a földrengés, az árvíz, a baleset tényeit. A siker és a kudarc az ember mércéje, aki kilépett ugyan a természetből, de azt teljesen odahagyni nem tudta. Az ember megmaradása a természetben csak akkor lehetséges, ha céljai vannak, melyek elérése a siker, s el nem érése a kudarc. E két mérce alkalmazása révén az ember iránytűt alkotott magának, mely megmutatja saját helyét a világban. A világ, mint arra már korábban rámutattunk, lényegszerűen különbözik a földi környezettől, bár nem különülnek el, mert nem különülhetnek el egymástól (Heidegger 2006). A világot szervező értékek teszik lehetővé az emberi döntéseket, melyek következményei sikerként vagy kudarcként kerülnek be előbb az individuális, majd később a kollektív emlékezetbe.

A világ hangját a földön élő közösség ereje, a megmaradás és gyarapodás parancsa határozza meg. Föld csak egy van. Ezzel szemben sok világ van, melyek mindegyike megmaradásra, uralomra tör. A földön világok harcolnak egymással. Ami siker az egyik világban, az kudarc a másik világban, s megfordítva. Mindez nem jelenti azt, hogy a sikernek és a kudarcnak ne lenne planetáris dimenziója, mely kijelöli a tragédia és a megdicsőülés horizontjait.

A tragédia nagyhatású esztétikai címke, melynek ténylegesen bekövetkezett eseményekre való alkalmazása nem lehetetlen, de nehéz. A tragédia azért jöhetett létre, mert esztétikailag érvényes formát adott a lét meghasonlására, mely egyszerre pusztít és teremt. A tragédia nem azonosítható a pragmatikus értelemben vett kudarccal, miként a megdicsőülés sem puszta siker.

A tragédia a sors eszköze, mely nem válogat jók és rosszak, ismerősök és idegenek között. A pusztulás tragikuma abban van, hogy elháríthatatlan. A résztvevők számára végig úgy tűnik, hogy van esélyük a megmenekülésre, de nem tudják, hogy a megmenekülésre nincs esélyük, mert ők maguk idézték elő a helyzetet, mely végez velük.

Míg a tragédia tapasztalata mindenki számára fájdalmas, a kudarc akkor fáj, ha saját. Az ellenfél kudarca akár öröm forrása is lehet. Kívülállóként, a megfigyelő pozíciójából nézve a másik kudarca tanulságos, de érzelmileg érdektelen.

A kudarc egy-egy közösség kulturálisan meghatározott értelmezési sémája, melynek aktiválódása a közösség tagjaként szocializálódott egyén számára pszichológiailag kényelmetlen, negatív élmény, szemben a sikerrel, mely összhangban van a közösségi megmaradás, gyarapodás, fejlődés parancsával. Következésképpen a kudarc-siker sémák nagyhatású identitásképző eszközök, melyeknek kivételes szerep jut a közösségi emlékezet tartalmainak megszerkesztésében és működtetésében.

Kudarc a cél elérésének hiánya, a várakozások nem teljesülése, a valóságos és a kívánatos összeütközése. A kudarc tudomásul vétele nehéz és fájdalmas. Minél nagyobb az eltérés a vágyott és a megvalósult között, annál maróbb a kudarc érzése.

A háborús kudarc

A hatalom jegyében strukturált, tartósan együtt élő, nagy létszámú közösségek esetében a kudarc vagy siker elsődleges terepe a csoportot létében érintő háború. Minden elkezdett háború kétesélyes: a győzelem és a vereség egyaránt a lehetőségek világába tartozik. A háború a rosszul strukturált problémák ideáltípusa. A háború elindításával kapcsolatos döntés szükségképpen leegyszerűsíti a helyzetet, s a siker bűvöletében szelektálja az érveket. Magának a háborús folyamatnak kevés olyan tényezője van, mely egyik vagy másik küzdő fél által nagy biztonsággal kontroll alatt lenne tartható. Ugyanakkor a háború kimenetele meglehetős egyértelműséggel teszi lehetővé az eredmény kiértékelését, mely kinek a győzelmet, kinek a vereséget jelenti. A háborús teljesítmény esetében az értékelés kritériuma többnyire (bár nem mindig) egyértelmű. Erre az esetre mondja Leon Festinger, hogy az értékelés nem mások véleményeitől, hanem a saját és a másik teljesítményének összehasonlításától függ majd (Festinger 1976).

Siker és kudarc minden dimenzióban van, ahol verseny van. A Föld tartós együttélés jegyében szerveződött közösségei versenyeznek a gazdaság, a sport, a kultúra, a planetáris befolyás dimenzióiban. Szabályok híján a verseny harccá válik, melynek tétje élet és halál, megmaradás és pusztulás. A harc a háborúban bontakozik ki legteljesebben. Következésképpen a háborús siker vagy kudarc érinti legmélyebben a közösségi identitást. A háborús vereség okozta kudarcélmény természetét Schivelbusch három esettanulmány segítségével elemezte. Az első esettanulmány az amerikai polgárháború déli résztvevőinek reagálását vizsgálta. A vereségért eleinte a déliek Robert E. Lee tábornokot tették meg bűnbaknak, akinek alakja az idők multán a déliek kollektív emlékezetében felmagasztosult. A másik esettanulmány a franciák viselkedését vette szemügyre az 1871-es vereséget követően, melyet a franciák a németekkel szemben szenvedtek el. A franciákat a vereség a *revanche* vágyával töltötte el, mely 1918-ra teljesült. A harmadik esettanulmány a németek 1918-as reagálását mutatja be, mely a kudarcot a „hátba szúrt tőr” mitologémájával, az árulás jól bevált felelősségelhárító sémájával magyarázta (Schivelbusch 2003).

A siker-orientált nyugati kultúrában a kudarc mintha tabutémának számítana. Amiről nem beszélünk, az nincs. A sikernek ezzel szemben gazdag irodalma van (Váriné, Solymosi 1999).

A kudarccal való együttélés nehéz. Legkézenfekvőbb megoldás a kudarc letagadása. Szélsőséges esetben ez a kudarc átértékelését, győzelemmé satírozását is magával vonhatja, bár

az efféle próbálkozások felettébb kockázatosak, s csak akkor sikeresek, ha nincsenek elérhető alternatív vélemények. A letagadás többnyire hallgatásban jut kifejeződésre. Ha a kudarcot nem lehet sem győzelemmé satírozni, sem elhallgatni, kínálkozó megoldás a bagatellizálás. Háborús vereség esetében azonban ezek az utak nem járhatók. A háborús vereség túl sok kortárs tapasztalati valósága ahhoz, hogy le lehessen tagadni.

Schivelbusch (2003) írja le a háborús kudarcokra való reagálás folyamatmodelljét, melyet némiképp módosítva a következő szakaszokban képzelhetünk el:

1. Eufória. A vereség ebben a szakaszban még nem tudatosul. A megpróbáltatások vége, a háborús megpróbáltatások abbamarása a hátországban hatalmas felszabadultságot, egyfajta „Álomország" létrejöttét eredményezi, mely kollektív ünneplésben, felszabadultság-érzésben nyilvánul meg.

2. Ráébredés. A béke által hozott „Álomországot" azonban igen rövid idő alatt széttépi a vereséggel való szembenézés. Kiderül, hogy a megpróbáltatásoknak nincs vége, a béke nem hozta meg a várt felszabadulást. A győztesek nem ismernek irgalmat.

3. Átértékelés. A kudarc okozta kognitív disszonancia legelső tünetei sorába tartozik a felháborodás, a meglepetés, az elégedetlenség. Ezek azok az érzelmek, melyek előkészítik a talajt a kudarc okainak megkeresésére. Az érzelmeket ebben a szakaszban felváltják az érvek, melyek mércéje persze nem az igazság, hanem a hasznosság. Ez a kognitív szakasz. amikor megindul a vereség átértékelése, melynek perspektívájából a győztesek győzelme igazolhatatlan és érdemtelen. A vereség heroizálódik, a vesztesekben kialakul a mártír tudat. Mindettől elválaszthatatlan az okok keresése, mely lehetővé teszi a vereséget szenvedett közösség felmentését.

Mielőtt beindulna az ok-keresés mechanizmusa, meg kell találni a csoportalapú kudarc-érzetre szükségképpen jellemző pártosság, elfogultság, partikularitás benyomását eloszlatni hivatott univerzális hivatkozási alapot. Ez teszi lehetővé a kudarc okozta frusztráció általános szintre emelését és kommunikációját. A felháborodás jogcíme az *igazságosság* értékének megsértése, miáltal a csoport kudarca okán keletkezett sérelem, kár meg nem érdemelt, igazságtalanul kirótt büntetésként, a categoricus imperativus hatálya alá helyeződve az emberiség/emberiesség sérelmeként állítható be.

4. Oktulajdonítás Az ismert népi bölcsesség szerint a sikernek sok szülője van, a kudarc mindig árva. Kudarc után beindul az okok keresése, mely a kudarc eredményeképpen bekövetkező identitás-válság feloldásának kulcsfontosságú eszköze. A kudarc okainak megfelelő szelekciója teszi lehetővé a kudarccal való együttélést, és a felkészülést a jövőre.

Weiner és munkatársai négyféle okot írnak le, melyek segítségével az emberek megmagyarázhatják maguknak és másoknak sikereiket és kudarcaikat (Weiner, Frieze, Kukla, Reed, Rest, Rosenbaum 1972). A négy ok típus két dimenzióra vezethető vissza. Az egyik dimenzió az ok eredete, mely az aktorhoz képest lehet belső vagy külső. A másik dimenzió az ok hatóerejének tartama, mely szerint az ok lehet tartós hatású, de lehet ideiglenes hatású is.

E dimenziók keresztezésével a következő ok-típusok jönnek létre:
1. külső-tartós
2. külső-ideiglenes
3. belső-tartós

4. belső-ideiglenes

Ezeknek az okoknak a működését jól szemléltetik a múlt század 70-es éveiben született közvélemény-kutatási eredmények, melyek szerint a magyarok történelmi kudarcainak okát a válaszadók 37 %-a az ellenséges túlerőben, 36 %-a a széthúzásban, 15 %-a a balsorsban, s 12 %-uk az elmaradottságban látták. A magyarok történelmi sikereinek okát a válaszadók 46 %-a az összetartásban látta, 41 % az erős szövetségeseket jelölte meg, s 8 % emlegette a szerencsét, 6 % pedig a fejlettséget. A válaszadók többsége mind a kudarcok, mind a sikerek esetében a tartós külső és az ideiglenes belső ok-típusokat preferálták (túlerő, széthúzás, összetartás, erős szövetségesek) (Csepeli 2002).

A kudarc negatív érzése nem illik bele az identitás pozitív sémájába. Minél önelégültebb, büszkébb valaki magára, annál kevésbé képes a kudarccal való szembenézésre. Öngyűlölet esetében viszont fordított a helyzet. A kudarcélmény önmardosássá fajul. A vereség korábban elkövetett bűnök miatt elszenvedett büntetésként jelenik meg. Nehéz a két véglet között megtalálni az egyensúlyt.

Az önmagával szemben elfogult identitás védelmében az okok kellő megválogatása révén mozgósítódnak a*vádaskodás* és a *mentegetés* kognitív mechanizmusai, melyek azt eredményezik, hogy a lehetséges belső okok sorából eltűnik a felelősségvállalás, a saját döntési és végrehajtási hibákkal való szembenézés, s a kudarc megmagyarázása külső tartós és ideiglenes okok, mindenekelőtt a túlerő, és a balsors segítségével történik. A kudarc belső ideiglenes okának emblematikus megtestesítője az *áruló*, akit bűnbak szerepbe helyezve kényelmesen felelőssé lehet tenni a hibákért. Áruló lehet egy-egy kiemelkedő személy, de lehet egy egész csoport is.

Ha a kudarc okaira mutató tények túlságosan egyértelműek ahhoz, hogy a kudarcélményt tagadás, vádaskodás vagy mentegetés útján el lehessen hárítani, akkor az énképükben fenyegetett cselekvők a morális deficit bevallása helyett az intellektuális deficit elismerését választják. Inkább vallják magukat butának, mint aljasnak. A kudarc belső ideiglenes okának emblematikus megtestesítője az *áruló*. Külön figyelmet igényel a magyarázkodás nyelve, melyben a denotáció helyét a szélsőséges érzelmekben, indulatokban gazdag konnotatív kifejezések uralják.

Az egyes ok-típusok identitásvédő működésének remek példája, ahogyan a magyar véleményirányítók reagáltak az első világháborút követő trianoni békeszerződésre, melynek kísértő emlékével azóta sem volt képes megbirkózni a magyar közvélemény. Zeidler Miklós 2003-ban kiadott monumentális szöveggyűjteményéből jól rekonstruálható a trianoni békeszerződés ténye által a magyar közvéleményben keltett kognitív disszonancia redukciós tere.

A szociáldemokraták a *külső tartós* ok sémája szerint „hatalmi szóval diktált békéről beszéltek". Mint 1920. június 3–5 között kelt nyilatkozatukban írják „…legyőzőink úgy akarták, hogy itt csupa kis államok legyenek és Magyarország, mint a legnagyobb fejlettséggel bíró állam, legyöngítessék a körülötte levő régi és új, kisebb államok előnyére. Ezért szaggatták le az ország testéről a szomszédoknak adott területeket és csökkentették le a húszmillió lakosú magyar birodalmat kilenc-tíz millió lakosú országgá." (Zeidler 2003: 342)

A magyar szempontból elviselhetetlen békeszerződés létrejöttének *külső ideiglenes* okra támaszkodó magyarázata az antant hatalmak megtévesztettségét jelöli meg. Wlassics Gyula az

eredményt élveboncoláshoz hasonlítja, mely szerint azért vált lehetővé, mert a békét diktáló győztes hatalmak torz módon ítélték meg áldozatukat. „A mesterségesen felhalmozott rágalmak, az éveken át tartó egyoldalú, célzatos, hamis beállítások, félrevezetések és félremagyarázások, másfelől a történelmi, a gazdasági, a néprajzi viszonyok elferdítő frazeológiáján át nyert torzító képletek zűrzavara lehet csak annak hátterében, hogy a legkegyetlenebb, a történelem tanúsága szerint magát mindig megbosszuló viviszekciót kövessenek el egy évezredes kultúrnemzeten.” (Zeidler 2003: 340).

A trianoni békeszerződést *belső tartós* okokra vezeti vissza Bethlen István a magyar Országgyűlés előtt 1921. április 21-én tartott bátor beszédében. „Ha nézem a múltat, Magyarország szomorú romlását három faktorra vezetem. Az egyik az a történelmi helyzet, melyben négyszáz éven keresztül voltunk, a másik azok a fajhibák, melyek testünkön, lelkünkön mindig jelentkeztek és a harmadik az ötvenéves idő, melyet átéltünk, s amely alatt, sajnos intelligenciánknak nagyobb része gazdaságilag leromlott és képtelenné vált arra, hogy továbbra is megoldja azokat a politikai feladatokat, amelyekre hivatott.” Az első faktort Bethlen a külpolitikai látókör elvesztésében, a nemzeti bezárkózásban, önámításban, az egyoldalú jogászi észjárásban azonosította. „Fajhibák” alatt Széchenyi nyomán a nemzeti hiúságot, könnyelműséget, restséget, a jelszavak szeretetét és a fegyelmezetlenséget említette. Harmadik faktorként a magyar középbirtokos osztály bukását és hivatalokba való eltérülését jelölte meg, ami azzal járt, hogy a „kereskedelem, a vállalkozás, a pénzügy olyanok kezébe került, akik a nemzet érzésével nem voltak s talán ma sincsenek még úgy összeforrva, mint ahogy az helyes és kívánatos volna.” (Zeidler 2003: 351)

A világnézeti paletta ellentétes pólusán álló Ormos Ede is belső tartós okokat említ, amikor felteszi a kérdést, hogy „Mi okozta Magyarország földarabolását?” Gondolatmenete szerint a vereség nyomán létrejött béke „az ősi bűnökért sújtó ítélet szentesítése volt.” A trianoni békeszerződés oka eszerint „a magyar nemesi, népellenes, soviniszta úri politika volt, mely a magyar uralmat a nemzetiségekkel megutáltatta, meggyűlöltette.” (Zeidler 2003: 356)

Ha valakinek kétségei lettek volna, hogy a miniszterelnök kikre gondolt, amikor azokról beszélt, akik a nemzet érzésével a kívánatosnál kisebb mértékben forrtak össze a nemzet érzésével, Bangha Béla ezeket a kétségeket teljes mértékben eloszlatta. Bangha a trianoni békeszerződéshez vezető folyamat okait *belső ideiglenes* okokra vezeti vissza, melyek erélyes fellépéssel kiiktathatók és kiiktatandók a nemzet életéből. Listáján a belső árulók, a felforgatók, a mérges miazmák terjesztői szerepelnek. Még konkrétabban a „zsidó-szabadkőműves sajtót”, a „kufárszellemű plutokráciát” és a kultúrát megbetegítő „utánzókat” jelölte meg, akik az idegenfajú szelekció folyományaképpen a nyugatnak úgyszólván csak a destruktív, hitellenes, szellemileg felszínes irodalma és kultúrája iránt mutattak fogékonyságot. (Zeidler 2003: 347)

Az áruló szükségképpen feltűnik az okok repertoárjában. Az árulókban nemcsak a korabeli német, hanem a magyar politikai közvélemény is meglátta a kudarc népszerű, hihető és érthető magyarázatának lehetőségét. Ez annál is inkább könnyen ment, hiszen a korábbi magyar kudarcok számon tartott okainak sorában rendszerint ott voltak az árulók is, mint például Fráter György, aki a török uralomért lehetett hibáztatni, Károlyi Sándor, aki a Rákóczi szabadságharcot elárulva a Habsburg uralomnak vetette meg az ágyat, s – last but not least – Görgei Artur, akit nem kisebb hős, mint Kossuth Lajos szemelt ki az 1848/49-es forradalom és szabadságharc elvesztéséért felelőssé tett bűnbak szerepre. Ebbe a sorba illett Károlyi Mihály akit Bethlen 1932-ben, amikor már nem volt miniszterelnök, a Reviziós Liga együtt érző közönsége előtt a következő szavakkal jellemzett: „Leültem utoljára az erdélyi rögökre, s úgy éreztem, hogy otthonommal együtt Erdély is elveszett. Az volt az érzésem, hogy magam előtt

látom Károlyi sötét alakját, magam előtt látom a vérző, csonka országot, amelyet az ő tehetetlensége, az ő gonosz hiúsága tett tönkre.” (Zeidler 2003: 425).

5. Bosszú és visszavágás. Gambettának tulajdonítják a mondást, miszerint a visszavágásra mindig gondolni kell, de sosem szabad róla beszélni. A vereség jelentőségét lekicsinylő, az okokat kimagyarázó kognitív muníció kimerülésével előbb-utóbb napirendre kerül a vereség okozta csorba kiküszöbölése. Ha a visszavágás sikerül, annak eredményeként a korábbi győztes lesz vesztes, s a vesztest és győztest elválaszthatatlanul összekötő bűvös kör újra mozgásba lendül.

A kudarc értelmezése, okainak manipulatív feldolgozása csak az első szakasza a folyamatnak, melyet a kudarccal való szembesülés elindít. Schivelbusch esettanulmánya az 1870/71-es német-francia háborúról anatómiai pontossággal mutatja be a háborús vereség nyomán keletkezett nemzeti kudarcélménynek azt a folyamatmodelljét, mely a kudarc előtt helyzet visszaállítását tűzi ki célul. Ez a cél alapozza meg a visszavágás (revanche) politikáját, mely a játékelméletből ismert *nullaösszegű* játszmák modelljét követi. Ez a modell nem ismeri sem az alkut, sem a kompromisszumot. A felek egymásban nem, ám önmagukban annál inkább bízva minden erejüket arra fordítják, hogy az övék, s csak az övék legyen, ami a másik birtokában van éppen. Ez a politika csak győztest és vesztest ismer, s a felek mindegyike nyilván a győzelemre tör. Aki vereséget szenved, annak kudarca elviselhetetlenül fájdalmas, s ebből ered a megtorlás elemi erejű vágya. Az első világháborút követő német vereség a franciák revansvágyát kielégítette, de a németekben hasonló erejű vágyat ébresztett, melynek kielégítésére nem kellett a világnak sokat várnia.

Az első világháborút lezáró békeszerződések szerzői nem látták előre, hogy ha egyes államok más államoktól elvesznek területeket, akkor a veszteségbe bele nem nyugvó vesztesek elölről kezdik a játszmát, melynek e logika alapján sosincs vége, hiszen a kudarc disszonáns élménye sosem múlik el egészen.

6. Megújulás A vereség alkalom lehet arra, hogy a közösség magába nézzen, s orvosolja azokat a strukturális okokat, melyek meghiúsították a győzelmet. Jó példa erre a francia iskolarendszer megújulása, melyet az 1870/71-ben elszenvedett megalázó vereség váltott ki.

7. Kibékülés. A sorozatos konfliktusok egyaránt ártalmasak mind a győztesek, mind a vesztesek szempontjából. Az idők változásával változnak a körülmények, s velük változnak a közösségi célok. Az új célok perspektívájából nézve idejétmúltnak és irracionálisnak tűnhet a múltban oly fontosnak hitt egymással összeegyeztethetetlen célok, melyek elérése érdekében egy-egy közösség oly sok vért és energiát pazarolt el. A nullaösszegű játszmákat felváltják a nem nullaösszegű játszmák, melyek alkotó eleme a bizalom és az együttműködés. A háborút felváltja a béke.

A győztes sikere az ellenfél kudarca, mely előbb vagy utóbb óhatatlanul kitermeli a visszavágást. A megoldás csak a fölérendelt céloknak való alávetődés lehet, melyben az egykori ellenfelek közösen elérhető nyeresége meghaladja a külön-külön, egymás rovására elérhető nyereség összegét. A nem nullaösszegű játszma terepe államok esetében az unió, mely a különállás totalitását feloldva képes megteremteni a közös érdekek platformját. Gerő András szerint erre a közös platformra volt – ha nem is tökéletes – példa az Osztrák-Magyar Monarchia, melynek csak az volt a baja, hogy a platform, melyet népeinek biztosított, nem volt elég tág ahhoz, hogy minden nép magáénak tekinthesse. Németh László a magyar kudarcélmény tetőzésének idején, 1934-ben felvillantotta az európai államok közötti unió lehetőségét: „A

függetlenül bégető, ide-oda futkosó ki népekben előbb-utóbb feltámad az akol utáni vágy, mely a nacionalizmusok folytonos életveszedelme után megtanítja őket a közös kerítés erejére. Birodalom és nemzetiség nem kibékíthetetlen ellentétek, egyik a másik fölött helyezkedhet el: a birodalom gazdasági és külpolitikai egység, a nemzet kulturális és belpolitikai. Mint különböző felekezetek egy nemzetben, úgy élhetik ki magukat különféle nemzetek egy birodalomban, s mihelyt késő és felületes nacionalizmusuk habja elforrt, a kis népek zónájában élő nemzetek hajlandók is lesznek erre az alárendelődésre." (Zeidler 2003:429)

Németh László jóslata 70 év múlva beigazolódott. Közben lezajlott a második világháború, melynek vesztesei és győztesei Nyugat-Európában létrehoztak egy közösséget, mely folyamatosan bővülve létrehozta az európai államoknak azt a közös platformját, mely már elég tág ahhoz, hogy minden résztvevő a magáénak tekinthesse. Létrejött és megerősödött az Európai Unió, mely lehetetlenné teszi, hogy a nemzeti alapon keletkezett kudarcok és sikerek végzetesen egymással szembe fordítsák az európai államokat. Az európai nemzetállamok kibékültek egymással, s megbékéltek múltjukkal.

A harc természetesen nem ért véget a Földön. Új világok keletkeztek, melyek nem nemzeti alapon, hanem kulturális és világnézeti szempontok alapján helyet kérnek maguknak a Nap alatt, s mohón vágynak a sikerre, nem tanulván az elődök kudarcaiból.

Irodalom

Abélčs, M. 2007. *Az állam antropológiája*. Budapest: Századvég
Clausewitz, C. 1833. *Vom Kriege. Hinterlassanes Werk des Generals Carl von Clausewitz.* Berlin: Ferdinand Dümmler. Bd.1.
Csepeli, Gy. 2002. *A nagyvilágon e kívül… Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon 1970–2002*. Budapest: Jószöveg. 99–104.
Festinger, L. 1976. A társadalmi összehasonlítás folyamatainak elmélete. In Pataki F. (szerk.) *Pedagógiai szociálpszichológia*. Budapest: Gondolat. 259–291.
Glatz, F. (szerk.) 1984. *Az 1944. év históriája.* Budapest: História Könyvek, Lapkiadó Vállalat
Hegel, G.W.F. 1979. *Előadások a világtörténelem filozófiájáról.* Budapest: Akadémiai
Heidegger, M, 1992. *Az idő fogalma. A német egyetem önmegnyilatkozása. A rektorátus 1933/34.* Budapest: Kossuth
Heidegger, M. 2006. A műalkotás eredete. In *Rejtekutak* Budapest: Osiris. 9-69.
Kirk, G.S., Raven, J.E., Schofield, M. 2002. *A preszókratikus filozófusok.* Budapest: Atlantisz
Koselleck, R. 1997. Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája. Budapest: Jószöveg
Louault, F. 2008. *The Defeat in Politics. Theoretical Assessment and New Perspectives of Analysis. ISSP Annual Meeting*
Nikolov, E. 1973. *A titok.* Budapest. Tömegkommunikációs Kutatóközpont
Palonen, K. 2009. *Küzdelem az idővel. A cselekvő politika fogalomtörténete.* Budapest: L'Harmattan
Schama, S. 2001. *Polgártársak. A francia forradalom krónikája*. Budapest: Európa
Schivelbusch, W. 2003. *The culture of defeat: on national trauma, mourning and recovery*. New York: Henry Holt and Co. Metropolitan Books.
Simon, H. A. 1982. *Korlátozott racionalitás. Válogatott tanulmányok*. Budapest: KJK
Szabó, M. 2006. *A politikai idegen.* Budapest: L'Harmattan
Székelyi, M., Örkény A., Csepeli Gy., Barna, I. 2005. *A siker fénytörései*. Budapest: Sík
Váriné Szilágyi I. – Solymosi Zs. (szerk.) 1999. *A siker lélektana: szociálpszichológiai és szociológiai tanulmányok a sikerről*. Budapest: Hatágú Síp Alapítvány- Új Mandátum

Vásárhelyi, M.1972. *A hatalom mestersége.* Budapest: Magvető
Weiner, B., Frieze, I., Kukla, A., Reed, L., Rest, S, Rosenbaum. 1972. Perceiving the causes of success and failure. In Jones, E.E., Kanouse, D.E., Kelley, H.H., Nisbett, R.E., Valins, E., Weiner, B. (eds). *Attribution: Perceiving the causes of behavior*. Morristown, N.J. :General Learning Press. 95–120.
Zeidler, M. (szerk.) 2003. *Trianon*. Budapest: Osiris

A politikus „különleges szubjektivitását" meghatározza, hogy végtelen magányban van, de sosincs egyedül, s döntéseinek végrehajtásához másokra van szüksége. A célok evilágiak, de az eszközök túl vannak jón és rosszon. A politikai „én" látható és nem látható fele szükségképpen ellentmondásban van, de erről az ellentmondásról senki sem tudhat, aki komolyan veszi Machiavellit.
A hatalom visszahat a személyiségre, mely már eleve ráhangolódott a hatalomra, hiszen akiben nincs akarat, az alkalmatlan a politikára.
A politikus személyiségének jellemzői: az én-felnagyulása, az empátia hiánya, az időhorizont beszűkülése, agresszivitás, palástolt paranoia és alakváltoztatási képesség.

A „politikai én" paradoxonai

A hatalom gyakorlása külső szemmel nézve szuverén, korlátozatlan aktus, melynek főszereplőjében él az egyes szám első személynek megfelelő „politikai én", melyet abszolút uralkodó többes szám első személyben („mi") megfogalmazott mondatokban jelenít meg.

A „politikai én" a politikai mezőben elfoglalt legfelső és legelső pozíciójánál fogva paradoxonok között él, melyek visszahatnak személyiségére. Elsőként vegyük sorra az ellentmondásokat.

A szabadság és a kötöttség

A politikusra is igaz Marx antropológiai megfogalmazása, miszerint „az emberek maguk csinálják történelmüket, de nem szabadon, nem maguk választotta, hanem közvetlenül készen talált, adott és örökölt körülmények között csinálják." (Marx: 1949: 225) A politikus helye, mint a rend és a káosz között tátongó üres hely a nem politikai pozícióban lévő emberek szokásos pozícióival összehasonlítva két különbséget mutat. Az egyik különbség a szabadság illúziója, melynek paradoxona, hogy minél inkább illuzórikus, annál inkább hajlamos a megvalósulásra, hiszen az illúzió egyben hit is, ami nélkül nincs, és nem lehet szabad cselekvés.

Az illuzórikus elem azonban nem tűnik el, hiszen bármilyen erős is a szuverén akarat, a cselekvés következménye, mint azt Max Weber nyomán tudjuk, sosem vághat tökéletesen egybe a szándékkal. (Weber 1995). Ez oda vezet, hogy a megvalósulás nemhogy kielégítené, hanem inkább felfokozza a hatalom vágyát, aminek az illúzió fölerősödése lesz az eredménye. A folyamat ott ér véget, ahol az illúzió végképp beleütközik a nem választható, közvetlenül meglevő, adott és örökölt körülmények hatalmába, mely a szabadságot a holt nemzedékek által áthagyományozott lidércnyomássá alakítja.

Az elérhetetlenség elérhetőnek mutatkozik, ami egyébként minden vágy által vezérelt cselekvés sajátja. Ez magyarázza, hogy a politikai cselekvő bármennyire is racionális szeretne lenni, sosem lesz képes megszabadulni a személyes történetébe kódolt, szocializációja hajnalán kialakult irracionális kísértések, csábítások, hajtóerők fogságából. A politikai én szabadságát ily módon nemcsak a nem választható külső körülmények és a múlt feneketlen kútja mélyéből a jelen napvilágjába vágyó lidércek, hanem az ugyancsak nem választható belső körülmények, a gyermekkor Freud által feltárt megszólíthatatlan és megszólalatlan, ám nagyon is beszédes árnyai is korlátozzák. Minél nagyobb politikai tehetségről, a mozgástér tágítására minél alkalmasabb személyiségről, társadalmilag és történelmileg minél jelentősebb és akcióradiusz

kivívására képes politikusról van szó, annál sorsszerűbb a külső és belső korlátozó körülmények ütközése a maga akaratát korlátlanul és szabadon érvényesíteni kívánó én-ben.

Láthatóság és láthatatlanság

Amíg a politikai én belső színpadát a szabadság és kötöttség konfliktusa uralja, a külső színpad szcenikáját egy társadalmi optikai paradoxon jellemzi. A politikus én-je csak akkor és ott hat, ahol a teste is jelen van, melyben az én él és működik. A hatalom evilági dimenziója látható, tapintható módon kell hogy megnyilvánuljon, különben tehetetlen. Korábban már említettük, hogy a középkorban a francia királyok érintése gyógyerejű volt, ami empirikus bizonyítékot szolgáltatott az alattvalók számára annak, hogy a király hatalma eleven, az empirikus valóságot átalakítani képes erő (Bloch 2005). A demokratikus hatalom ugyan nem vonhatja ki magát a modernitásra jellemző varázstalanodás alól, de a hatalmat kétségtelen bizonyosságként megjelenítő eleven test jelenléte mellett a remény és félelem terében ugyanúgy továbbélnek a jóval korábbi eredetű, antropológiai indíttatású tradicionális és karizmatikus vezetési minták. Ezt neveztük korábban „post-Gemeinschaft" jelenségnek.

A testi jelenlét ugyanakkor megtévesztő, mivel a politikai cselekvés lényegi eleme, az akarat maga nem látható, a politikus én-jébe senki be nem pillanthat, a politikai alkotás folyamata külső szemlélő számára hozzáférhetetlen és láthatatlan. Miközben tehát a politikusnak kint kell lennie az emberek között, testének teljes egészében láthatónak, hallhatónak, egészségesnek kell lennie, amit gondol, érez, tesz, az teljességgel észlelhetetlen.

Az ép és egészséges test és a hatalom közötti kapcsolat jelentőségét Shakespeare zseniálisan ismerte fel, amikor III. Richard én-jét a durván, szerelem fénye nélkül vésett, minden szép aránytól megfosztott testbe helyezi, s ezáltal a látható világban érvényes politikai pszichológiai szabályok szerint eleve kijelöli a bitorló láthatatlan világában bekövetkező bukás pályáját. A modern politika színpadára nem léphet a beteg, torz, fellépésre testi állapotának fogva alkalmatlan test, bármekkora tehetség is rejlik benne. Roosevelt elnök testi fogyatékosságának leplezésén egész hadsereg dolgozott, s nem véletlen, hogy igazán nagy hatást a remek hangjával, rádión közvetített, úgynevezett kandalló előtti beszélgetések révén tudott kiváltani. Diktatúrákban a politikus hatalma addig tart, amíg teste él, és él a hit abban, hogy egészséges. Sztálin Lenin-t betegsége révén szorította ki a hatalomból, hogy azután 30 évvel később őt is munkatársai betegágyában fojtsák meg. De a testből származtatott hatalom az élet után sem tűnik el. Kádár János rettegése Nagy Imrétől nem ért végzett a vetélytárs kivégzésével, akinek holttestét újra-meg újra temettette, s rettegett, hogy végül éppen azon a napon haljon meg, amikor áldozatának megtalált testét a Hősök terén végleg elbúcsúztatták.

Káosz és rend

Korábban idéztük Berzsenyi Dániel éles eszű megállapítását, mely szerint a politikai mező voltaképpen káosz, melynek elemei rend és törvény nélkül kavarognak. Másfelől a hatalom birtokosától azt várják, hogy rendet és törvényt adjon, biztonságot nyújtson. A minden rend és törvény nélkül kavargó elementumok káoszában a politika kínálja a végső esélyt a rendre. A politikustól az emberek azt várják, hogy az életet kínzó, zavaró meghatározatlanságoknak meghatározással vessen véget. A politikusnak látnia kell, amit a többiek nem látnak, mert csak őt látják maguk előtt. Tudnia kell, ami nem tudható, pontosabban azt kell színlelnie, hogy tudja. Rendet kell vinnie a rendetlenségbe, de mivel nem tudhatja mi a rend, azt sem tudhatja mi a jobb: ha dönt vagy ha nem dönt, miként azt sem tudhatja, hogy mi lesz a következmény. Az alternatívák némák. Mindegyiknek van szószólója, de a választás terhe a politikusé.

Társasság és magány

A politika lényegénél fogva társas tevékenység. A politikus folyamatosan és megszakítatlanul szerepel. Soha sincs egyedül. Másokkal van, másokhoz beszél. Embereket irányít, fogad. Személyét, bárhol jelenik meg, emberekből kovácsolt gyűrű veszi körül. A politikus és filozófus Cicero öccse, Quintius Tullius Cicero bátyja számára írt, mai szemmel olvasva is nagyszerű kampánypszichológiai könyvében külön hangsúlyozza a kíséret fontosságát. „Gondoskodnod kell – írja –, hogy nap mint nap minden rendű és rangú életkorú emberekből álló kísérettel rendelkezz, hiszen magából a sokaságból lehet arra nézvést következtetést levonni, hogy mekkora erőt és esélyt mondhatsz majd magadénak a Mars mezőn." (Cicero 2006) A modern információs és kommunikációs technológiák szinte teljesen kizárják, hogy a politikus magára maradhasson. Legbizalmasabb megnyilvánulásait is úgy kell alakítania, hogy számolnia kell azok illetéktelen fülekhez és szemekhez jutásával.

Miközben a politikai én közege társas, mely a politikai akarat kizárólagos médiuma, a politikus magányos, elszigetelt, magára hagyott ember. Hitet és bizalmat kell ébresztenie, aki nem hihet és nem bízhat senkiben. Együttműködnie kell azokkal, akikkel versenyez. A politikus nemcsak ellenfeleivel, hanem szövetségeseivel is harcban áll. Ráadásul soha nem tudhatja, hogy kiből mikor mi lesz. Ellenségből egy szemvillanás alatt barát lehet, s barátból ellenség. Ez az ingatag társas alaphelyzet a politikus és környezete közé gyanakvásból, bizalmatlanságból épült falat emel, mely keményebb és áthatolhatatlanabb mint az igazi börtön fala.

Isteni és emberi

Schiller az ember terét a puszta természeti lények számára széttéphetetlen szükségszerűség gyűrűjének megszakadásaként látta, melybe az ember akarata révén képes behatolni, hogy azután a jelenségek új sorát kezdje el. Az akarat az okozás képessége: teremtés, rombolás vagy mindkettő egyszerre. A politikai akarat sajátossága, mint arról fentebb már beszéltünk, hogy fölötte és előtte nincs senki.

A szuverén okozás képessége okán hasonlította Cicero a hatalom birtokosát az istenekhez, s ezt a képességet emeli ki Széchenyi is:

„A legnagyobb élettudományú fejedelem maga szinte semmit sem eszközöl, de mindent eszközöltet. Ő okozza a' hadnak az ellenséggel győztes szembenállását, utak csatornák vitelét, várak, hidak építését, ő a' honi csend 's rend fenntartását, 's midőn mint élesztő erő fenkörén világít, minden mozog és pezseg széke alatt; az időhozta jövendő pedig okozatit, mint tetteit említi, melyek szorosan véve azok is. Igy építé Minerva templomait Pericles, igy vont hidat Dunánkon keresztül Trajanus, így vitt utat Simplonon által Napoleon. 'S minden odajárultok nem volt egyéb, mint ok-adás." (Széchenyi 1931: 57)

A politikus helye üres, hiszen ő éppen ott van, ahol a szükségszerűség gyűrűje megszakad, a rend fegyelmét, biztonságát és előreláthatóságát áttöri a káosz fegyelmezetlensége, bizonytalansága és előreláthatatlansága. Ez a sajátos hely a rend és a káosz között összeköttetést teremt az emberi és az isteni világ között, beleértve annak nietzschei értelemben vett apollói és dionüszoszi dimenzióit. A politikus itt van az emberi világban, ahol elvárják tőle a rend fenntartását, újrateremtését, az élet megszervezését, a dilemmák és problémák megoldását. A politikai célok evilágiak. Az eszközök azonban, melyek révén a célok megvalósíthatók, kívül vannak a kulturális és morális konvenciókon: a fenségesség és az aljasság tereiből származnak.

Nem is alkalmazhatók másképpen mint a hit, a bizalom, az elfogadás szociálpszichológiai közegébe való beágyazás révén. A politikusnak nem feltétlenül kell hinne bármiben, de benne magában mindenkinek hinnie el, másképpen elveszett, s helyét át kell adnia másnak, akiben hisznek.
A múlt század 40-es éveiben élt egy „self-made" császár Etiópiában, aki egy ismeretlen családban, az ország egy távoli falujában született, de önmagát Dávid király leszármazottjának hitte, s viszonylag rövid idő alatt sikerült ezt a hitet országa lakosaiban is felkelteni, akik körében hamarosan császárrá koronázta magát. Életrajzírója, Philip Marsden írja róla, hogy „volt benne valami abból a különös misztikumból, mely bizonyos embereket körül vesz, akik azt a benyomást képesek kelteni, mintha Isten energiája áramlana bennük". II. Theodorról hamarosan kiderült, hogy az ördög energiái is benne voltak. Ha csak saját törvényeit szegte volna meg, életben maradt volna. Véres csínytevéseit végül megelégelték az angolok, és leverték. A császár öngyilkos lett.
Nincs igaz, nincs hamis

A politikus világában nincs igaz, hamis, jó, rossz, szép és rút. Nincsenek ideális mércék, hiszen aki legelöl és legfelül van, annak feladata éppen a mércék keresése, megteremtése, a nemlétből a létbe hívása. A politikus egyszerre él az isteni és az emberi világban. Mint szuverén, akaratát senki akaratának alá nem vető lény, úgy érzi, mindent megtehet. A törvények saját teremtményei, a törvények alkalmazóihoz, követőihez képest sokkal kevésbé magától értetődőek. Talán a törvényszegő áll hozzá legközelebb, aki ugyanúgy tudja, mint a politikus, hogy a törvényen túl nincs semmi. A törvényszegő ezt az űrt csupán deviáns viselkedésre használja ki, míg a politikus számára ez az igazi inspiráció. A semmi a politikai akarat legméltóbb tárgya, abból lehet valami.

Nincs jó és nincs rossz

Miközben a politikus belső, mások számára láthatatlan élete jón, rosszon túl, az igaz és a hamis bizonyosságain kívül, az etikai és ismeretelméleti értelemben vett semmiben telik, külső, mások számára látható életében a jó és az igaz szolgájának, a rossz és a hazug ellenfelének kell mutatkoznia. A politikai én megélése és prezentációja között tátongó szakadék titkát Machiavelli tárja fel a legbrutálisabban. „Vigyáznia kell tehát a fejedelemnek, hogy soha mást ki ne ejtsen a száján, csak olyan dolgokat, melyek magukba foglalják a fenti öt jó tulajdonságot, s amikor mások látják vagy hallják, legyen csupa könyörületesség, csupa becsületesség, csupa fedetlenség, csupa emberség, csupa vallásosság." Ugyanakkor, mondja Machiavelli, „meg kell érteni, hogy a fejedelem, kiváltképp az új fejedelem, nem tudja mindig azt tenni, amiért az emberek jónak szokták tartani, részben az állam megtartásának szándékától vezetve, gyakorta kénytelen a hit, könyörületesség, emberiesség és vallás ellen cselekedni." (Machiavelli 1978: 59)

A Machiavelli által exponált dilemma a bolsevizmus és az erkölcs viszonyát boncolgató Lukács szerint „külső kompromisszum, amelynek nem szabad belső kompromisszummá válnia." Lukács 1918 őszén Budapesten, pár hónappal a Tanácsköztársaság bekövetkezése előtt, éles szemmel látta, hogy a belső kompromisszummá válást nehéz megakadályozni. „Ez alól a kompromisszum alól való felszabadulásban rejlik a bolsevizmus faszcináló ereje. De akiket megbabonáz, azok talán nincsenek mindig teljes tudatában, hogy ennek elkerülése kedvéért mit vállalnak magukra. Az ő dilemmájuk így hangzik: lehet-e a jót rossz eszközökkel, a szabadságot

az elnyomatás útján elérni, létrejöhet-e egy új világrend, ha létrehozásának eszközei csak a technikailag különböznek a régi rend joggal utált és megvetett eszközeitől?" (Lukács, 1971: 16)

A dilemma a jakobinusoktól ered. Robespierre politikája akkor vett forradalmi irányt, amikor a Nemzetgyűlés által kreált törvényeket, melyek létrehozásában maga is részt vett, szembeállította a Rousseau tanaiból levezetett szabadság és egyenlőség törvényeivel (Manfred 1986: 82). A tétek ezáltal megemelkedtek. Machiavellinél még csak arról volt szó, hogy a politikusnak, ha hatalmon akar maradni, mást kell mondania és mást kell gondolnia. Robespierre óta, a helyzet rosszabb. A politikus ez esetben harcos, aki tényleg hisz egy hitben, melyen kívül nem ismer el más igazságot, és igaza érdekében nem válogat az eszközökben, nem ismer el semmilyen jogi kötöttséget. Felettébb csuszamlóssá válik ezáltal a politikai terep, mint azt a politikai tragédiákban bővelkedő modern korban láthattuk.

Maradandó alkotás és mulandó helyzet

A politikai akarat mindezen körülmények között keresi tárgyát. A paradoxon itt abban van, hogy a politikus mint okozó a pillanat foglya, az okozatnak esélye van arra, hogy a halhatatlanságba lépjen át. A politika legnagyobb csábítása az alkotás lehetősége, melynek eredménye múlhatatlan, miközben a helyzet, melyben születik mulandó. Még különösebb, hogy a helyzet, melyben a politikus akarata él és hat, nemcsak mulandó, hanem esetleges is. Bár a történészi szakma szabályai tiltják, vannak történészek, mint Niall Ferguson, akik szeretnek eljátszani azzal a gondolattal, hogy mi lett volna, ha egy-egy történelmi helyzet más lett volna, mint amilyen volt. Ez a vizsgálat annyiban nem haszontalan, hogy feltárja, egy-egy döntésben milyen sok esetleges, véletlenszerű körülmény játszik be, melyek emlékét a végzetes vagy dicsőséges, s mindenképpen maradandó következmények elmossák. Hasonló esetleges körülmény a politikus személye. Rengeteg személyes ismertető jegy lehet, éppen úgy mint mindenki másnak a társadalomban. Politikus esetében egyes személyiségjegyek elsöprő erejű pozitív vagy negatív értékítéletek hordozóivá válhatnak, ami a személyest már eleve a személytelen szférába emeli. De még fontosabb, hogy az egyes döntések és választások mögött személyes motívumok rejlhetnek, melyek rejtve is maradnak, míg eltárgyiasult, személytelen formában a következő nemzedékek számára nyilvánvalóan léteznek.

A politikus személyisége

A fentebb vázolt paradoxonok közé szorított személy belső világát Hegel joggal nevezi „különleges szubjektivitásnak". Leírása, melyet a római császárokról ad, természetesen szélsőséges képet ad erről a különleges szubjektivitásról.

„Az imperátor személyében a különös szubjektivitás teljesen mértéktelen valóságot kapott. A szellem egészen magánkívül jutott, mivel a lét és az akarás végessége korlátlanná lett. A császár akaratának nincs határa, csak az, hogy ember volt. Önkényének tehát csak egy határa van, minden emberinek határa, a halál, s még a halál is színjátékkal lett. Így Nero oly halállal halt meg, amely a legnemesebb hősnek és a legrezignáltabb embernek lehet a mintaképe. Egyébként az uralkodó számára nem volt se jog, se kötelesség, se erkölcsiség, önkény és szenvedély irányították, mindenki sorsa ő. E császárok képviselik a szellem magán-kívül-jutottságát, a tudó, akaró, korlátlan végességet. A különös szubjektivitásnak a maga teljes szabadosságában nincs bensősége, nem néz sem előre, sem hátra, nincs megbánása, se reménye, se félelme, se

gondolata – mert mindez szilárd meghatározásokat és célokat foglal magában, itt azonban minden meghatározás teljesen véletlen. Ez a vágy, a gyönyör, a szenvedély, az ötlet, egyszóval az önkény a maga teljes korlátlanságában. Mások akarata éppoly kevéssé jelent korlátot a számára, hogy inkább az akarat viszonya az akarathoz ugyanaz, mint a korlátlan uralom és szolgaság viszonya. Amennyire az emberek tudják, az ismert földön nincs akarat, amely kívül esnék az imperátor akaratán. A római imperátorok állása páratlan a maga nemében. Nekik minden lehetséges, minden ötletüket végrehajtják, minden élvezetük csak múló, s új élvezeteket keresnek, hogy újakat ébresszenek." (Hegel, 1979: 365)

Hegel leírása jól mutatja, hogy mennyire tömény az egyébként minden emberben létrejövő találkozás a külső és belső *apeiron* között az abszolút hatalom pozícióját betöltő személyiségben, amelyet áthatnak a mindenhatóság, a mindentudás és a mindenhez értés illúziói.

Varga Zoltán nagyszerű elemzése szerint a hatalom helyzetében szükségszerűen bekövetkezik az én-felnagyulása (Varga 2010). Beszűkül az időhorizont, ami azt jelenti, hogy a mindenkori „itt" és „most" leértékeli a „nem itt" és a „nem most" dimenzióit. Ennek következtében az interakcióknak és kommunikációknak nincs hátterük. Bizalom, anticipáció és múlt-tudat hiányában a politikusok közötti kapcsolatokat rítusok tartják össze. A politikus én-je azonban csak kifelé felnagyult, befelé szorongó és paranoiás. Valóban különleges szubjektivitás.

A szabvány pszichiátriai diagnosztika skatulyái szerint a politikus személyisége paranoid skizofrén tünetek valóságos tárháza. A helyzet, melyben van, szükségképpen termeli a nagyzásos és üldözéses téveszméket, miközben, nincs betegségtudata.

Sértődékenység, az ellentmondás és a kritika nem tűrése, a hiúság, exhibicionizmus, bizalmatlanság, féltékenység tartozik még hozzá e tünetcsoporthoz (Barber 1992). A saját arc, a saját test nem mint tükörkép, hanem mint külső tárgy jelenik meg számára, mely munkája eszköze. Miként Nárcissus a patak vizében csak önmagát látta, a politikus is csak azt nézi a mások szemében, hogy őt hogyan látják. Innen az empátia hiánya (Lányi 1997).

Az egyeztetés, sokféle érdek szem előtt tartása csak akkor lehetséges, ha a politikus személyiségét a plaszticitás, a minden oldalú nyitottság, a minden lehetséges irányban elköteleződés jellemzi. Ez sem kedvez a szilárd személyiség struktúra kialakulásának.

Mi az a tényező, amely úgy képes szelektálni az embereket, hogy olyanok kerüljenek döntő pozíciókba politikusnak, akik ilyen mértékben ki vannak szolgáltatva saját személyiségüknek? Miért lehet az ilyenekből politikus?

Csak az ilyenekből lehet politikus. A politikus, mint minden vezető, azokból meríti erejét, akiket vezet. Következésképpen ő csak megjelenít. Nem ő írja a szerepet, csak játssza. Minél üresebb és tartalmatlanabb személyiség, annál inkább alkalmas a médium szerepére. Agresszívnak kell lennie annak érdekében, hogy sikeres legyen.

Az agresszivitás az alapja a határozottságnak. Egy politikusnak tudnia kell igen-t vagy nem-et mondania. (Ha jól meggondoljuk, ez a két szó elég is a mesterség gyakorlásához.)

Kognitív jegyek

A politikai cselekvésről szóló fejezetben láttuk, hogy a hatalom gyakorlása örökös döntés. A dönteni csak az tud, aki elemezni tud (ha csak nem bízza magát a vak véletlenre).

A politikai értelem legfontosabb vonása a gondolkodás, mely a lényeges és a lényegtelen megkülönböztetését jelenti. Akiben ez nincs meg, nem tud stratégiát csinálni, nem látja előre a jövőt pedig éppen ez az, ami az államférfit megkülönbözteti a puszta politikai aktortól.
A stratégia persze több mint gondolkodás műve, képzelő erő és kreativitás is kell hozzá.

Paleologue, aki a Francia Köztársaság nagyköveteként éveket töltött el külföldi uralkodók közvetlen környezetében, II. Miklós cárt bírálva helyesen állapítja meg, hogy „az általános eszmék és a politikai rendszerek ismerete nem elegendő az emberi ügyek intéséhez: ahhoz még valóságérzékre, a lehetséges és a szükségszerű felismerésére, a döntésekben gyorsaságra, a szándékokban határozottságra, a nyilvános szereplésekben okosságra s átgondolt merészségre van szükség.” (Paleologue 1982: 210).

Az ítélőképességen kívül elengedhetetlen a memória. Mindenre emlékeznie kell a politikai pozíciót betöltő embernek. Emlékeznie kell arra, ami volt, de arra is, ami lehetett volna, de nem lett. Fejében ott kellenek legyenek az ügyek, s az is, hogy éppen hol tartanak. Elképesztő számú emberrel találkozik, s mindre emlékeznie kell.

Mint utaltunk rá, a politikus tere társas. Következésképpen kulcsfontosságú az emberismeret, mely hétköznapi helyzetekben sem könnyű feladat, hiszen az emberek megismerése, mint arra már Szolon oly bölcsen rámutatott, csak akkor lehetséges, ha már halott. A politikusnak azonban eleven emberekkel kell együtt dolgoznia, s fel kell tudnia mérni, hogy ki mire alkalmas.

A hatalom működését szolgáló szervezetek működtetése szervező képességet igényel, melyet ha a politikus nem bír, akkor delegálnia kell. A szervezés önmagában nem elég, folyamatos ellenőrzésnek, számonkérésnek kell társulnia hozzá.

Fontos képesség az időzítés. A kivárás, a lesben állás, a váratlan lecsapás. Ezek a képességek a politikai harc megvívásához szükségesek.

Érzelmi jegyek

A hatalom gyakorlóját nem irányíthatják érzelmek. Szenvtelennek kell lennie. Más kérdés, hogy meggyőző erő csak akkor árad belőle (akár írásban, akár előszóban vagy mediumok közvetítésével fejezi ki magát), ha képes heves érzéseket felkelteni. A színlelés önmeggyőzést eredményezhet, s nem meglepő, hogy idővel ugyanúgy gyűlöl vagy szeret a politikus, mint a közönség, melyet produkcióival felbolygatott.

Politikusi ideáltípusok

Alapvetően két változata van a modern politikusnak. Az egyik bürokratikus, szervezés centrikus, technokrata. A másik vizionárius, aki mozgósítani képes. Aki egyik ideáltípusba sem illik bele, az a politikusi szerepet személyiségétől idegenként kezeli, s hamarabb bukik meg, mint az előző kettő.

A politikus szocializációja

A hatalom szervezeti kereteinek kiépülésével foglalkozó fejezetben láttuk, hogy alapvetően kétféle módon kerülhet egy ember a hatalom pozíciójába. Beleszületik vagy megszerzi. Ha valaki beleszületik a hatalomba, s alkalmas, akkor kiváló, esetleg nagy uralkodó lesz belőle. Erre azonban kicsi az esély. Gyakoribb, hogy a születés jogán uralkodó személyt eszközként

használják föl azok, akik megszerzik a hatalmat, s nevében gyakorolják. A megszerzett hatalom és a személyiség viszonya gyökeresen különbözik aszerint, hogy nem demokratikus vagy demokratikus rendszer tette lehetővé a hatalom megszerzését.

Bárhogyan is történjék, a gyermekkornak, s különösen a gyermekkori narratívának, melyet a politikus önmagáról kialakít, döntő szerepe lesz abban, hogy a személyiség felnagyulása, nárcizmusa, s az egyéb klasszikus pszichiátriai mércékkel mérve patologikus tünetek milyen mértékben „szállják meg" a személyiséget. A gyermekkori traumák, mellőzöttségek, feldolgozatlan sérelmek különösen veszélyesek, különösen, ha jó értelmi képességekkel társulnak. Ebben az esetben a felnőtt test és értelem álarcában egy agresszív kisgyermek uralkodik a többiek felett.

Irodalom

Barber, J.D. 1992, The Presidental Character (4th edition). Eglewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall

Bloch, M. 2005. *Gyógyító királyok. A királyi hatalom természetfeletti ereje Franciaországban és Angliában*. Budapest: Osiris

Cicero, Q.T. 2006. *A hivatalra pályázók könyve.* Szeged: Lectum

Hegel, G.W.F. 1979. *Előadások a világtörténelem filozófiájáról.* Budapest: Akadémiai

Lányi G. 1997. *Politikai pszichológia és politikatudomány*. Budapest: MTA Politikatudományi Intézet

Lukács, Gy. 1918. A bolsevizmus, mint erkölcsi probléma. In *Történelem és osztálytudat*. Budapest: Magvető

Machiavelli, N. 1978. *A fejedelem*. Budapest: Európa

Manfred, A. Z. 1986. *Robespierre.* Budapest: Európa

Marsden, P. 2007. The Barefoot Emperor. An Ethipian tragedy. Harper Press Az idézet a TLS 2008. január 8-i számából való.

Marx, K. 1949. Luis Bonaparte Brumaire tizennyolcadikája. In Marx-Engels: *Válogatott Művek*. Budapest: Szikra

Paleologue, M. 1982. *A cárok Oroszországa az első világháború alatt.* Budapest: Európa

Széchenyi, I. 1831. *Világ*. Pest: Füskúti Landerer Nyomtató Intézet

Varga Z. 2010. *Szinán építész dühösen dobbantott. Hatalomról, emberi kapcsolatokról.* Budapest: Athenaeum

Weber, M. 1995. A politika mint hivatás. In *A tudomány és a politika mint hivatás*. Budapest: Kossuth

A hatalom üres hely, mely azonban nagyon is tartalmasnak tűnik. Legszorosabban az „udvar" veszi körül, mely a politikai hatalom birtokosainak egyszerre életvilága, s egyben szervezete is, melyen keresztül a rendszert működtetik. A politikus szerepe konfliktusokkal teli. A konfliktusok egyik forrása maga szerep, mely ellentétes elvárások örvényében kell megtartsa a szerep betöltőjét. A konfliktusok másik forrása az életvilág, melyet ha el is nyom, de teljesen eltüntetni nem tud a rendszer-szerű működés. A harmadik konfliktusforrás a szerepkészlet, mely egyedülállóan kiterjedt és tagolt, s átlátása nem egyszerű feladat.

A kormány

A modern politikai élet centrumában a kormány áll. A „kormány" félrevezető metafora. A hajók vagy az autók esetében a kormány egy eszköz, melynek segítségével a kormányos vagy a sofőr irányítani képes a jármű mozgását. A politikai értelemben vett kormány esetében még véletlenül sem feltételezhetjük azt a tudatosságot, határozottságot és egyértelműséget, ami a fizikai mozgást végző járművek irányítását jellemzi. A funkciók végiggondolása a politikai értelemben vett kormány esetében nem ilyen egyszerű. A politikai mező sajátosságai folytán a kormány működése semmilyen más szervezethez nem hasonlítható.
A kormányzati szervezet sajátosságai.
A kormány a legfelső közhatalmi szerv. Működését bármennyire is korlátozzák a törvények, az ellensúlyt biztosító egyéb közhatalmi szervek, nem egy szervezet a sok közül, a társadalom egészének működése szempontjából a legfontosabb, központi szervezet, mely ha nem működik, vagy rosszul működik, akkor annak az összes többi működés látja kárát.
A kormány az állam legfelső döntéshozó szerve. Demokratikus rendszerben a főhatalom birtoklása természetesen nem korlátlan, de egy társadalomban adott helyzetben kormányhoz hasonlítható hatalma operatív értelemben nincs, és nem lehet senkinek.

A kormányzati hatalomgyakorlás másik megkülönböztető sajátossága, hogy a döntések az élet összes fontos területére kiterjednek. Ha nem így lenne, akkor nem lenne szükség minisztériumokra, melyek az élet egy-egy fontos területének ügyeire szakosodtak.

A sokféle, egymással össze nem hasonlítható súlyú és fontosságú ügyben ugyanaz a fórum ugyanakkor dönt, ami óhatatlanul formálissá teszi a döntést, lehetetlenné teszi a szakszerűség érvényesülését.

A kormányzati döntések *nolens volens* politikai térben születnek, ami azt jelenti, hogy létrejöttüket végső soron nem a szükségesség, hanem a lehetségesség motiválja. Ez okozza, hogy számos döntés egyáltalán nem születik meg, bár szükséges lenne a megszületése, vagy éppen megszületik, de nem akkor, amikor szükség lenne rá. Másfelől egy sereg szükségtelen döntés jön létre, ami időt és energiát vesz el a döntéshozóktól.

A bürokratikus kormányzás

Ha egy kormány rosszul működik, annak csak tünete, de nem oka, hogy „túltagolt", „túlzottan vertikális" vagy „drága". A rossz vagy jó működés oka a szerveződés logikájából fakad, a hatalmi viszonyok irányából következik. A rendszerváltást követően létrejött első kormány vezetője, Antall József helyesen ismerte fel, hogy a kormány parlament iránti felelőssége megköveteli a szakigazgatás és a politikai irányítás szétválasztását. Vélhetően apjától, a világháború előtti, majd utáni idők során jelentős kormányzati tapasztalatokra szert tett id.

Antall Józseftől is hallhatta, amit Kállay Miklós a következőképpen foglalt össze. „nálunk még a köztisztviselőket sem érintették a kormányban bekövetkezett politikai vagy személyi változások. Ezek csupán a miniszterekre és a politikai államtitkárokra vonatkoztak, mindössze tizenöt emberre.” (Kállay, M.) A politikai szint alatt a minisztériumok működését a közigazgatási irányításért felelős vezető biztosította, akinél megálltak a politikai változások. Ez az eszmény határozta meg a rendszerváltozás után létrejött kormányzati struktúrát. A helyzet persze távol volt az eszményi állapottól, hiszen a kormányváltások lényegében azonos politikai táboron beül mentek végbe, a liberális és szociáldemokrata alternatíva kormányra jutása lehetetlen volt.

Az eszmény azonban nem vált valósággá. A kormányváltások minden esetben 15 személynél jóval több személyt repítettek ki, illetve repítettek be a minisztériumokba, ami illuzórikussá tette a politikai és szakmai irányítás szétválasztását, nem is beszélve a folyton változó minisztériumi felállások által kikényszerített személyi mobilitásról, ami egy-egy kormányváltást követően hónapokra lebénította a normális kormányzati működést.

A politikai és az igazgatási szintek egybemosódása különös módon a politikai akarat vereségét és a bürokrácia uralmát eredményezi, hiszen a szüntelen változó politikai környezetben a bürokratikus struktúra az egyetlen állandó elem. A bürokratikus uralmat az időhúzás, a változatlanság fetisizálása, az információ visszatartása, a kockázatvállalástól való irtózás, a látszatcselekvések iránti vonzódás, a teljesíthetetlen ámde teljesíthetőnek álcázott célok valamint a felelősség elhárítása jellemzi.

Az eredmény nem is annyira a látványos kudarcok miatt, mint inkább a semmittevés folytán elmaradó pozitív eredmények elmaradása okán kiábrándító, ami érthetően frusztrálja a politikai szint fő aktorait, a minisztereket és a miniszterelnököt. El is határozzák, hogy megreformálják szervezeteiket.

Nem számolnak azonban azzal, hogy a bürokratikus szervezetek túlélési képességéhez semmi más társadalomban működő erő nem hasonlítható. Nincs az a reform, mely egy közpénzekből finanszírozott, gyakorlatilag önmagát ellenőrző szervezetet diszfunkcióiból kizökkenteni képes. Erre számtalan példát tudunk említeni, elég ha csak az igazságszolgáltatásra, a felsőoktatásra, a nyugdíjrendszerre vagy a színházakra gondolunk. A legjobb példa a magyar egészségügyi ellátó rendszer, mely teljességgel megreformálhatatlan.

A technokratikus kormányzás

A bürokratikus kormányzás természetes velejárójaként jelentkező kudarcélmények motiválhatják az időről-időre kiújuló centralizációs igyekezetet. Mintha csak az lenne a baj, hogy túl széttagolt a rendszer, túl sok a szervezet, túl sok a vezetői szint. Ezek a tünetek, ha tényleg vannak, kétségtelenül bajt jeleznek, de nem azonosak magával a bajjal. A technokratikus szempontokat követő racionalizáció ideig-óráig enyhítheti a tüneteket, de azok törvényszerűen újra jelentkeznek. A bajok újra sokasodni kezdenek, s ilyenkor általában az a „megoldás”, hogy decentralizálják a rendszert.

Az öncélként követett szervezeti egyszerűsítésnek áldozatul eshetnek egész területek. Irányítástechnikailag mindent össze lehet vonni mindennel. Technokratikus értelemben ad absurdum a legideálisabb megoldás az lenne, ha minden terület a Miniszterelnöki Hivatalhoz tartozna, hiszen végső soron a miniszterelnök szintjén dőlnek el a dolgok. A technokratikus szemlélet szerint feldarabolt kormányzati szervezetek között szétkerülhetnek funkcionálisan

egybetartozó területek, és teljesen gazdátlanul maradhatnak feladatok, melyek egyszerre több szervezethez is tartozhatnának, de mindegyik mostohagyermekként kezeli azokat.

Az első esetre példa, ha a szakképzés és közoktatás két külön minisztérium kompetenciájába kerül. Hasonló anomália a szervesen összetartozó kutatás-fejlesztés, innováció valamint a tudománypolitika szétoperálása, ami jelentősen rontja e legfőbb húzóerőnek tekinthető terület érdekérvényesítő képességét, nem is beszélve arról a kárról, amit a szervezeti diszfunkciók okoznak az egész országnak.

A második eset kárvallottjai azok a feladatok, amelyek nem illenek be egy szervezet által gondozott terület keretei közé, mivel az életre egyébként oly jellemző módon, a velük való foglalkozás egyszerre több irányítási kompetenciát igényelne. Példaként említhetők a határon túl élő magyarok, a hazai nemzeti és etnikai kisebbségek, különösen a romák, a nők, a fogyatékkal élők, a gyerekek és a fiatalok, de itt említhetők az információs társadalom vagy a térségfejlesztés ügyei is. A sok bába között ezek a „gyerekek” jelenleg elvesznek.

Illúziók

A kormányzati működés diszfunkcióira adott bürokratikus és technokratikus reakciók forrása három illúzió.

A centralizáció-decentralizáció libikókája mentén történő átszervezések mellett gyakori az új szervezetek létrehozása, melyektől az átszervezők a korábban rosszul működő szervezetek által ellátatlan funkciók ellátását várják. Előbb-utóbb azonban kiderült, hogy a premisszák átgondolatlansága folytán az új szervezetek ugyanúgy a változások kerékkötői, a hatékony működés gátjai lesznek, mint megszüntetett elődeik voltak.

A másik illúzió, hogy az üzleti életben bevált szervezeti megoldások a kormányzati működésben is alkalmazhatók. A piac azonban a politikához képest egysíkú, racionális és kiszámítható terep, mely folyamatos visszajelzések révén jól képes orientálni a szervezeteket, melyek ha kudarcot vallanak, akkor eltűnnek, míg ha sikeresek, akkor megerősödnek és növekednek. A politikai mező ezzel szemben minden, csak nem racionális, következésképpen, aki az üzletben jó, a politikában nem feltétlenül lesz sikeres, s megfordítva.

A harmadik illúzió, hogy a közhatalmi funkciókat ellátó kormányzati szervezetek hatékonysága benchmarkolható és mérhető. Formális, bürokratikus vagy technokratikus szempontok alapján természetesen felállíthatók kritériumok, kialakíthatók indikátorok, s bevezethetők mérési eljárások, de az eredmény sosem lesz megnyugtató. Túl sok, és túl ellentétes elvárások övezik a kormányzati működést, ahhoz, hogy mérni lehessen a kormányzati munka minőségét. A kormányzat politikai szegmensének sorsa a választásoktól függ, s ez eleve kizárja a racionalitást. Az igazgatás esetében elvileg nem lenne haszontalan a minőségbiztosítás és a teljesítmény szerinti szelekció, de ez csak akkor lenne lehetséges, ha a politikai szint és az igazgatási szint teljesen elválna egymástól. Ez pedig nem lehetséges, de nem is kívánatos.

A politikai kormányzás

A kormányzás lényege a politika által formált akarat valóra váltása. Következésképpen a politikának nem az igazgatáson belül, hanem azon kívül kell maradnia. A politikai szintet a pártok képezik, melyek kormányzati szereposztása a választások alkalmával alakul ki. A

választók döntik el, hogy a választási kampányban felkínált politikai programok közül melyeket szeretnék megvalósulásban látni.

A kormány feladata, hogy a politikai programokat végrehajtsa. A kormányfő és a miniszterek dolga a megfelelő kormányzati szervezetek pártjuk politikai akaratának megfelelően eljárva a kormányprogramot megvalósítsák.

Politikai kormányzás esetében a kezdeményezés a politikai szférából, s nem az igazgatási szférákból jön. A politikai szféra csak akkor tud megfelelő kezdeményezésekkel élni, ha a pártoknak van megfelelő apparátusa a politikai akarat közpolitikai és szakpolitikai mélységig történő lebontására. A folyamatból kiiktathatatlanok a pártok országgyűlési képviselői, akik csak akkor szűnnek meg fejbólintó jánosok lenni, ha a törvényalkotás első, velejéig politikai szakaszában részt vesznek, s nem akkor találkoznak a törvényekkel, amikor a kész szöveghez már csak módosító javaslatokat tehetnek, vagy ha végképp nem tetszik nekik a szöveg, akkor elvethetik. A választásokon győztes pártnak vagy pártoknak kell meghatároznia a Kormány és az Országgyűlés munkáját, mert csak ebben az esetben védhetők ki az államigazgatás önmozgásából adódó diszfunkciók. Ez csak akkor lehetséges, ha a pártok színeiben megválasztott országgyűlési képviselők a törvényalkotó munka centrumaként nap mint nap állást foglalnak a kormányzás előtt álló politikai dilemmákban, részt vesznek a döntési alternatívák megvitatásában. Ehhez megfelelő szakértői apparátusra van a képviselőknek szüksége. Kevesebb képviselőre, s több szakértőre lenne szükség a Parlamentben.

A miniszterek a politikai akaratot képviselik az irányításuk alá tartozó minisztériumban, ahol az akarat operacionizálása és a közigazgatás felé történő továbbítása a miniszter kabinetjének feladata. A politikai és igazgatási funkciók összezavarodása következik abból, ha ez a feladatmegosztás nem történik meg. Az egyes minisztériumokkal szemben támasztott politikai elvárások koordinálása és kikényszerítése a miniszterelnök feladata, aki a kormányzás felelősségét viselő pártokkal egyeztetve, a politikai kormányzás centrumában állva meghatározza az elérendő célokat, és nyomon követi azok teljesülését.

A politikai akaratképzés tárgya

A politikai irányítás elsődleges területe a kormányzáshoz elengedhetetlenül szükséges feltételek kialakítása, a társadalom életét mélyrehatóan meghatározó törvények kezdeményezése és módosítása, a kulcspozícióban lévő személyek kiválasztása, a kormányzás felügyelete. Ha ezeken a kereteken egy kormány túlmerészkedik, óhatatlanul részévé válik a bürokratikus vagy technokratikus közigazgatási szervezet mókuskerekének, s stratégiai szerepköre helyett elvész a megállíthatatlanul felfelé áramló kisebb és nagyobb ügyek rengetegében.

A stratégia meghatározása, a stratégiai célok elérése, a teljesülés ellenőrzése a politika feladata. A végrehajtás a professzionális közigazgatási szervezet dolga. A két szint keveredése interferenciát okoz, ami bizalmatlanságot, megbeszéletlen feszültséget visz a kormányzati rendszerbe, ahol mindkét fél nyerni akar, de a végén senki sem nyer.

A „kormány” szó voltaképpen két szervezetet jelent. Egyik jelentésében irányt mutat, elemez, vizsgálódik, állást foglal, dönt, ha kell korrigál. Ez klasszikusan politikai funkció. Emiatt érdemli meg ez a szervezet a „kormány” nevet. Másik jelentésében előterjesztéseket fogad el, aktuális ügyeket intéz, vezeti a napi ügymenetet. Ez klasszikusan igazgatási funkció. A politikai funkciónak a pártok és a parlamenti képviselők munkáján kell alapulnia, onnan kapva az

indíttatást és az erőt. Az igazgatási funkció terepe a kormányzati bürokrácia, mely a szó weber-i értelmében akkor teszi a dolgát, ha személytelen és érdektelen apparátusként a kormányfői és miniszteri akaratot hajtja végre.

A hatalom tükre

A politikai mezőre – sajátos társadalmi elhelyezkedésénél fogva – jellemző, hogy aki oda belép, az elveszíti szimmetrikus kapcsolatait, aszimmetrikus helyzetbe kerül. Az már a politikai rendszer formájától függ, hogy a hatalmi pozíció aszimmetriája mennyire végleges és végletes. Az abszolút uralkodó és alattvalói között nyilván nagyobb a távolság mint a polgári demokrácia szabályai szerint megválasztott miniszterelnök és az állampolgárok között, de a távolság oka mindkét esetben ugyanaz: a hatalom tapasztalata nem kommunikálható.

A szuverén politikai cselekvőnek egyetlen méltó partnere a művész, akinek anyaga szintén a meghatározatlan, melybe a mű viszi be a meghatározást, utat törve a létezők erdejében a tisztáshoz, ahol a lét fényei felderengenek. A meghatározatlanhoz senki sincs oly közel, mint a politikus, akinek műve a cselekvés, melyről a döntés pillanatában még nem lehet tudni, hogy sikeres lesz-e vagy nem. A művész művének ugyanaz az anyaga, de más a közege. A művész nem rabja a jelennek.

A kétféle szuverenitás vonzza meg taszítja egymást. A művész szeret a hatalom közelségében lenni, mert a közelség biztonságot és lehetőséget ad számára. A hatalom viszonzásképen azt várja, hogy a művész belépőjegyet adjon számára a halhatatlanságba. A nagy politikusok nagy művészekkel vették magukat körül, mivel tudták, hogy a művészetnél hatékonyabb legitimációs forrást keresve sem találhatnak.

A két szerep közötti aszimmetria azonban fennmarad, s ez feszültséggel telíti a politikus és a művész kapcsolatát. A politikus hatalma az életben, a művész hatalma a halhatatlanságban van. Egyik sem mondhat le a másik szolgálatairól, mindegyik fél a másiktól. A pillanatnyi túlerő minden esetre a politikus oldalán van. Bulgakovot egyszer felhívta Sztálin telefonon. A telefonhívás megmentette Bulgakov életét, aki azt a kéziratot írta, melyről hitte, hogy nem éghet el. A kézirat nem jelenhetett meg, miként Sztálin sem hívta fel Bulgakovot soha többé, de a Nagy Színházban amikor csak tehette, újra meg újra megnézte Bulgakov darabját, a Turbinék napjait.

Szerepelvárások

A politikus és az összes többi társadalmi cselekvő közötti tátongó szakadék miatt a politikus szerepével szemben támasztott elvárásoknak nem nehéz eleget tenni. A legfontosabb elvárás a jelenlét, amit elsősorban szimbolikus eszközök biztosítanak. A pénzérméken emiatt látható az uralkodó arcképe, a jelenlét érzetét hivatottak erősíteni a hatalom birtokosait megjelenítő szobrok, képek, feliratok, kultikus helyek.

A jelenlét elvárása az ottlét megkövetelését foglalja magába, mely minden olyan alkalommal felmerül, amikor a politikai közösség együvé tartozásának kimutatására kerül sor. Ilyen alkalmak mindenekelőtt az ünnepek, melyek lezajlásának nélkülözhetetlen kellékei a jelen lévő politikusok. Ha rendkívüli esemény következik be, például járvány, közlekedési katasztrófa, földrengés, a hatalom képviselőjének azonnal személyesen meg kell jelennie a helyszínen.

A közelség elvárása paradox módon a távolság elvárásával társul. A hatalom társas terét az etikett szabályai hozzák létre, előírva a jelenlévők számára a mozgás, a megszólítás, a testi érintés rendjét, ami fenntartja a szerepviszony alapvető aszimmetriáját. Thomas Mann fiatal kori regényében, a Királyi fenség-ben ironikusan, de csodálatraméltó pontossággal írja le, hogy a fiatal herceg, aki ráadásul testi fogyatékossággal is bajlódott, miként tanul bele trónörökösi szerepébe.

A politikai szerepel kapcsolatos elvárások a politikai közösség teljes körében érvényesülnek, s nem nélkülözik a projekciós elemeket sem. A politikusokra irányuló projekció kontrollálhatatlan tömeghangulatok és érzetek függvénye. Jól működő, sikeres politikai rendszerekben a projekció a családi szerepkészletből meríti tartalmát, s ilyenkor vetül rá az apa, az anya, a testvér képe a politikusra. Ha nagy a társadalmi elégedetlenség, akkor a projekció révén negatív, szubverzív tartalmak szállják meg a politikus képét, ahonnan egyenes út vezet a politikai megsemmisüléshez.

Szerepkonfliktusok

A politikus helyzeténél fogva a társadalom minden szegmensében meg kell hogy jelenjen. A lehetséges találkozások rendkívüli sokféleségét az etikett egyneműsíti , de önmagában az etikett kevés ahhoz, hogy a sokféle ellentétes várakozás hatásait semlegesítse. A politikusnak szót kell értenie a társadalom egymással ellentétes érdekű csoportjainak mindegyikével. E konfliktus kezelésének művésze volt Ferenc József császár, akit az élet megtanított arra, hogy egy császár bárhol van, nem mondhat mást csak azt, hogy „minden nagyon tetszik, mindennel nagyon meg vagyok elégedve."

A politikus életét áthatja a magánélet és a politikai élet közötti konfliktus. Uralkodói családok tagjait keményen büntették, ha házastársuk megválasztásakor figyelmen kívül hagyták a dinasztikus szabályokat, s rangon alul házasodtak. Szarajevóban Ferenc Ferdinánd trónörökössel együtt gyilkolták meg feleségét Chotek Zsófiát, de a köztük lévő rangkülönbséget még a halál sem tudta semmivé tenni. Csak a trónörökös részesült királyi temetésben.

Platón jó irányban indult el, amikor a filozófia körébe utalta a politikus szerepének lehetséges gondolati mozgásterét, hiszen akinek a meghatározatlanság meghatározásba fordítása a feladata, az nem specializálhatja magát egyetlen feladatkörre sem. A szakmai szerep óhatatlanul ütközik a politikai szereppel, melyet, ha a politikus sikeresen tölt be, akkor szerepe felülírja minden más korábbi szakmai szerepét. Következésképpen a jó politikus nem lehet jó szociológus, jó esztergályos vagy jó vadász egyidejűleg.

Ha a hatalom birtokosa nő, a nemi szerep elvárásai ütközhetnek a politikus szerep elvárásaival. A szexuális tabuk fellazulásával ma már az sem lehetetlen, hogy a politikus nyíltan homoszexuálisnak mutatkozzon.

Szerepkészlet

A társadalom teljes spektrumával való kapcsolattartás kötelméből következőleg a politikus szerepkészlete egyedülállóan tágas. A politikai mező sajátosságait tárgyalva Carl Schmitt nyomán rámutattunk, hogy a politikai szempontból tekintve a szerepkészlet az ellenség-barát dichotómia mentén tagolódik. Közpolitikai szempontból azonban a felosztás funkcionális. A következőkben a lehetséges szerepviszonyok funkcionális tagolása mentén vesszük szemügyre a hatalmi viszonyok által konstituált partnerségeket.

Az udvar

A hatalom legszűkebb társas tere az udvar, mely demokratikus politikai rendszerek esetében csak metaforikusan írja le azt a sajátos interperszonális mezőt, melyben legkevésbé érződik a hatalom aszimmetriája.

Itt találjuk a politikus mindennapi életének fenntartásához nélkülözhetetlen személyeket, akik segítségével nap mint nap reprodukálhatja magát testi valójában. A személyi szolgáltatói kör tagjai, az inas, a sofőr, a titkár, a titkárnő, a szakács, a takarítónő, akik látszólag nem fontosak, ugyanakkor mindent látnak, hallanak, ami a hatalom triviális és profán hétköznapjaiban előfordul. Bizalmi állások ezek, melyek betöltői az általuk ellátott funkciók kapcsán senki máshoz nem hasonlítható különleges kapcsolatban vannak a hatalom birtokosával. Helyzetük paradoxona, hogy miközben mindent tudnak, semmit sem tudnak. Hegel idézi Goethe mondását, miszerint „senki sem hős a komornyikja előtt." A komornyik perspektívájából nézve senki sem lehet hős, de mint Hegel mondja nem azért „mert ez nem hős, hanem azért, mert amaz komornyik. Ez lehúzza a hős csizmáját, ágyba segíti őt, tudja, hogy jobban szereti a pezsgőt stb. A komornyik számára nincs hős, a hős a világ, a valóság, a történelem számára van. A történelmi személyek rosszul járnak, ha pszichológiai komornyikok szolgálják ki őket a történetírásban, ezek nivellálják őket, egy szintre hozzák, helyesebben, néhány fokkal az ilyen finom emberismerők moralitása alá állítja őket." (Hegel 1979: 75).

Az udvar a politikus rekreációs helye, ahol politikáról szó sem esik. Az udvar szereplői körében igen kicsi a fluktuáció, ami nem meglepő, hiszen az udvari szerepek lételeme a bizalom.

Jellegzetes udvari szereplő a kegyenc, akit barátnak is nevezhetnénk, ha a politikai helyzet aszimmetriája nem tenné eleve lehetetlenné a szimmetriára épülő baráti viszonyt. Jóval fontosabb a szerető szerepe, aki testi vonzásánál fogva képes szimmetriába forgatni az eredendő aszimmetriát, de csak addig, amíg vonzereje tart. A szerető az udvar legkevésbé stabil tagja.

Legérdekesebb a bizalmas szerepe, aki az egyetlen, akivel megoszthatja a politikus rettentő magányát, amit a múltat odahagyva, a jövőt csak mint lehetőséget tapogatva nap mint átélni kénytelen. Vásárhelyi Miklós idézi fel a hatalom mesterségéről szóló politikai szociográfiájában azt a jelenetet, amikor az 1940-es elnökválasztás után Wendell Wilkie, a vesztes republikánus elnökjelölt megkérdezte Rooseveltet, hogy miért nem szabadul meg bizalmasától, Hopkinstól. Wilkie azzal érvelt, hogy Hopkins intenzív jelenléte a Fehér Házban alkotmányjogilag indokolhatatlan, hiszen semmiféle jogilag meghatározott funkciója nincs, következésképpen ellenőrizhetetlen és felelősségre vonhatatlan. Emiatt ez elnök szükségtelen támadásoknak teszi ki magát. Wilkie kérdésére Roosevelt a következőket válaszolta: „Megértem a kérdést. Miért van szükségem állandóan mellettem erre a fél darab emberre? (Az elnök ezzel Hopkins törékeny fizikai alkatára utalt.) De egyszer talán majd ön is ül itt ebben a székben, mint az Egyesült Államok elnöke. Attól kezdve valahányszor ránéz majd a szemben levő bejárati ajtóra, eszébe jut, hogy úgyszólván mindenki, aki azt átlépi, igyekszik valamit kicsikarni önből. S akkor majd átérzi, hogy az ember itt mennyire egyedül van, s milyen nagy szüksége van olyan valakire mint Harry Hopkins, aki nem kér semmit, csak azt, hogy szolgálatára lehessen" (Vásárhelyi, 1972: 88)

A tanácsadók

A tanácsadók feladata a döntések előkészítése, a döntési alternatívák feltárása, az egyes alternatívák kiértékelése a szükségszerűség és a lehetőség terében, a valószínűségek megállapítása, kívánatosság és nem kívánatosság szerint történő kiértékelése.

A tanácsadók éles versenyben vannak egymással, viszonyukat a bizalmatlanság, a féltékenység, az irigység jellemzi. Egyik sem érti a másikat, de egyik mindegyik azt hiszi, hogy neki van igaza, s a másik nem érti őt. Mindegyikük függ a politikustól, de egyikük sem függ egymástól. Tizian-nak van egy nagyszerű képe, Georges d'Armagnac, Rodez püspökét mutatja, mellette titkára, Guillaume Philandrier.

A püspök arcán mutatkozó bizonyosság álca, a titkár tudja csak, hogy a püspök csak azt tudja, amit mondanak neki. Ugyanakkor a tikár sem érzi magát biztonságban, hiszen a püspök bármikor lecserélheti.

Ha a tanácsadók csoportba szerveződnek, erőt vesz rajtuk a konformitás. Kennedy elnök tanácsadóinak viselkedését tanulmányozta Janis a kubai válság idején, és azt tapasztalta, hogy a tanácsadók gondolkodása bezárult, s tevékenységük az elnök által meghozott hibás döntés igazolására egyszerűsödött. Az egyet nem értő tanácsadókat a kör kivetette magából, a kritikát elfojtották, s a csoporton úrrá lettek az illúziók. A hatást fokozta, hogy a hibás döntésért (partraszállási kísérlet a Disznó öbölben) senki sem viselt felelősséget.

A szakértők

A szakértő a politikai döntés előkészítésének kezdeti szakaszaiban vesz részt. Az elvárás a szakértővel szemben, hogy a politikai szempontoktól függetlenül a lehető legalaposabban és legpontosabban tárja elő a helyzetet a maga szaktudása szempontjából. A szakértők sokszor nem értik, hogy a politikusok miért nem értik meg őket. A szakértői szereppel szemben támasztott legfontosabb elvárás az érthetőség, ami azonban nem mehet a pontosság, az alaposság, a megbízhatóság rovására.

Kabinet

A kabinet az szervezet, mely a döntésben megtestesült politikai akaratot lefordítja a szervezet nyelvére, s ezáltal megteremti a végrehajtás feltételeit. Másrészt a kabinet a hely, ahova a hatalom helyén kívüli világ jelzései beérkeznek. A kabinet interface a politikai és a közpolitikai valamint szakpolitikai szféra között.

A kabinet vezetője (a kabinetfőnök) funkcionálisan fontosabb mint maga a politikus, akié a kabinet. A kabinetfőnök kapuőr, aki eldönti, hogy mi az ügy, s mi nem az. Ami nem minősül ügynek, az politikai szempontból nem létezik. Csak az van, ami ügy, s ennek megfelelően rendelkezik az ügy bürokratikus státuszához szükséges összes ismérvvel. Az ügy a politikai világ molekulája. A meghatározatlanságból kivezető első lépés az üggyé nyilvánítás. Az ügy azonban csak addig él, amíg el nem intéződik vagy el nem felejtődik. A potenciális ügyek száma messze nagyobb mint az ügyintézői kapacitás. Következésképpen a kabinetfőnök hatalma bizonyos szempontból nagyobb mint a hatalom első számú birtokosáé, hiszen ő már csak azzal az üggyel találkozik, melyet számára ügyként prezentálnak.

A kabinet másik kulcsszereplője a tikárság vezetője, aki a politikus naptárát kezeli. A naptár kezelőjének igen nagy hatalom van a kezében, hiszen ő szabja meg, hogy mikor mire van ideje a politikusnak, akinek nem múlik az ideje. A politikus idejének beosztását a naptár szabja meg, s a naptárat nem ő, hanem a titkára vagy titkárnője szerkeszti. Rendszerint nem egy, hanem több naptár van, melynek mind más a kezelője. A politikus fejében is van egy naptár, mely az összes többi felülírhatja, ha szükséges.

A kabinet akkor működik rendeltetésszerűen, ha szakrendszerben, egyes ügytípusokra szakosodva szerveződik meg, világosan elkülönítve az egyes területeket a referensek között. Ha a kabinet szervezetlen, a funkciók összemosódnak, akkor a döntések is messze az optimális szint alatt maradnak, ami a bukás biztos garanciája, figyelembe véve a politikai döntések általában vett nehézségeit, amelyekről korábban már írtunk.
Az udvar és a kabinet szerepeinek betöltése során az alapevő dilemma, hogy a politikai szerepekkel szemben támasztott elvileg kétféle elvárás közül melyiket részesítsék előnyben, Az egyik elvárás a megbízhatóság, a hűség, a feltétlen titoktartás és engedelmesség. A másik elvárás az éles ész, gyors reagálóképesség, ravaszság és talpraesettség. Akik az egyik elvárásnak megfelelnek, rendszerint nem felelnek meg a másik elvárásnak.

A politikus sikere vagy bukása azon múlik, hogy ezt a dilemmát hogyan képes kezelni. Ha környezetében túl sokan vannak kreatív, intelligens, jól kommunikáló személyek, akkor kiteszi magát annak a veszélynek, hogy saját konkurenciáját neveli ki, hiszen az udvar vagy a kabinet minden értelmes tagja felteszi magában legalább egyszer azt a kérdést, hogy „miért nem én?”

Másfelől ha környezetének tagjai úgy választja ki, hogy egyedüli szempont a hűség és a megbízhatóság, akkor nem lesz képes jó döntéseket hozni, képtelen lesz szembe nézni a káosz fenyegetésével nap mint nap, rossz helyeken mutatkozik, rosszakat mond, elveszti legfontosabb tőkéjét, az emberek hitét. A folyamat végén teljessé válik a kontraszelekció, mely azoknak biztosít egyedül hozzáférést a politikushoz, akik agresszívek, ostobák, de hízelgésre mindig készek.

A megoldás a versenykényszer és az állandó felügyelet.

Peer group

A túlélés, a hatalom megtartása szempontjából kevésbé fontos, de elkerülhetetlen szereposztály, melybe a politikai rendszer egésznek szereplői tartoznak. Ezt a szereposztályt az ellenség-barát dichotómia tagolja, azonban fontos megjegyezni, hogy az ellenségek a saját politikai táboron belül is ott vannak, noha a barát álarcát viselik. Paradox módon a politikus inkább otthon érezheti magát az ellenséges táborban, mert ott nem érhetik meglepetések.

Bürokraták

A weberi értelemben vett bürokrácia az állami szervezet alapja. Következésképpen nincs olyan sikeres politika, mely megengedhetné magának a bürokratikus szervezet ellehetetlenítését vagy kikapcsolását. Más kérdés, hogy a bürokrácia hajlamos szerepének túlértékelésére, s megfelelő politikai kontroll hiányában, kiszorítja a politikai akaratot a döntési mezőből. A politikus és a bürokrata szerep konfliktusát nagyszerűen szemlélteti az „Igenis Miniszter Úr" filmsorozat.
A politikus eszköze a fenyegetés és a kecsegtetés, a büntetés és a jutalmazás. A bürokrata fegyvere a formális eljárásokhoz való ragaszkodás, az időhúzás, az engedelmeskedésnek álcázott nem engedelmeskedés.

Médiamunkások

A médiáról még részletesen esik majd szó a politikai kommunikációval foglalkozó fejezetben. Itt csak a médiamunkás és a politikus szerepe közötti viszonyról beszéljük. Ez a viszony felettébb konfliktusos, mivel mindkét fél mást akar, miközben egymás nélkül nem tudnak élni. A politikus élete a nyilvánosság előtt zajlik. Az új infokommunikációs technológiák egyenesen lehetetlenné teszik, hogy a politikus akár egy pillanatra is magára maradjon. Ha nem akarja, hogy spontán és ellenőrizetlen hatások eredményeképpen alakuljon ki róla kép a nyilvánosságban, akkor rászorul a médiamunkásokra, akik lehetőséget adhatnak a kép tudatos alakítására. A médiamunkások viszont a maguk prioritásai szerint működnek, s emiatt tudósításaik nem feltétlenül a kívánatos tendenciák szerint alakítják a képet a politikusról és politikájáról. A politikus szempontjából a dilemma, hogy a rosszindulatú, tájékozatlan, agresszív médiamunkásokkal szemben hogyan viselkedjen. Ha kimutatja megvetését, máris veszített, ha komolyan veszi őket, kiszolgáltatja magát.

Kliensek

A legszélesebb szereposztály a kliensek köre, akik mind valamilyen kérés, elintézendő ügy miatt kerülnek a politikus közelségébe. A kliensek versenyeznek egymással, hogy meghallgatást nyerhessenek. Ezért nem meglepő, hogy nem a képviselt ügy jellege, hanem képviselőjének stílusa szabja meg, hogy az ügy eljut-e a politikus személyes közelségébe vagy sem. Az agresszív, gátlástalan nyomulók előnyben vannak a szerény, igazukban bízókkal szemben.

A kliens megítélése nem egyszerű feladat. A kihallgatás, fogadás helyzete nem teszi lehetővé a másik személy kilétének alaposabb felderítését. Nehéz eldönteni, hogy ki szélhámos, s ki nem az, ki őrült, s ki normális, ki az ügybuzgó aktivista, ki a lobbista.

Külön típus a hajdani ismerős, barát, a rokon, aki informális szerepét próbálja felhasználni haszonszerzésre. Ha ezeknek a találkozásoknak a ténye nyilvánosságra jut, többnyire zavar kerekedik belőlük. Kádár emiatt nem akart találkozni saját apjával, Hitler mindent elkövetett annak érdekében, hogy családtagjait távol tartsa magától, s Clinton elnök sem örült zavaros múltú családtagjai felbukkanásának.

Külföldiek

Az azonos rangú külföldi politikusokkal való találkozás kiváló alkalmat ad a képességek és a vélemények társas összehasonlítására. Ezekre a találkozásokra nem jellemző az aszimmetria, s nem véletlen, hogy előtérbe kerülhetnek a személyes tulajdonságok, rokonszenvek. A formális találkozásban született barátságok tényleges informális kapcsolatokká alakulhatnak.

A nem azonos rangú politikusokkal való találkozások remek propaganda lehetőséget kínálnak a magát külföldön pozitív színben láttatni akaró politikus számára. Sztálin mestere volt a nyugati látogatók elbűvölésének, akik mit sem tudtak arról, hogy a társaságukban sziporkázó, művelt, megfontolt és bölcs úr éppen a találkozás előtt írt alá egy több száz nevet tartalmazó listát, melynek alapján mindenkit kivégeztek, akinek a neve a listán szerepelt.

Az utókor

A politikai cselekvés ugyan az időben zajlik, de az időszámítás minden cselekvéssel újra kezdődik. Nincs belső szerkezete a jelen időnek. Annál erősebb viszont a jövő idő tudata. A fáraók már életükben megépítették a piramisokat, amelyeknek azt a hivatást szánték, hogy hatalmuk nagyságát örökké hirdessék. A politikai cselekvő szüntelen magán érzi az utókor tekintetét, s ha valóban szuverén, és teremtő egyéniség, akkor mindent elkövet a kollektív emlékezet alakítása érdekében. A politikai emlékezet menedzsment feladata arra irányul, hogy a jelenből a jövőbe látva létrehozza a múlt konstrukcióját. E konstrukció viszi be a halhatatlanságba a politikust, aki azonban sosem lehet biztos a dolgában. Már az ókorban alkalmazták a polgárháborúban győztes római császárok a „damnatio memoriae” gyakorlatát, mely abból állt, hogy levésették levert elődjeik szobrairól az arcot, megsemmisítették az érdemeit megörökítő feliratokat, romba döntötték a dicsőségüket hirdető emlékműveket. Az utókor emlékezésének alakítására vannak olyan módszerek, amelyeken nem fognak az emlékezet elpusztítására alkalmazott eszközök. Ezek a szövegek, melyek írott és íratlan formában ércnél és kőnél maradandóbb közegben örökítik meg a hatalom egykor volt cselekvőinek tetteit.

Irodalom

Cicero, Q.T. 2006. *A hivatalra pályázók könyve.* Szeged: Lectum

Edelman, M. 2004. *A politika szimbolikus valósága*. Budapest: L’Harmattan

Goffman, E. 2000. *Az én bemutatása a mindennapi életben.* Budapest: Thalassa Alapítvány : Pólya Kiadó

Heller, Á. 1966. *Társadalmi szerep és előítélet*. Budapest: Akadémiai

Vásárhelyi, M. 1972. *A hatalom mestersége.* Budapest: Magvető

Abeles az állam antropológiájáról írott művében írja, hogy „a modern világban a politikum mindenütt jelen van, sőt, szinte színpadra is állt". (77.o). Ez a színpad minden alkotó elemében a nyilvánosságnak szóló üzeneteket közvetít analóg kódban, jó példaként egyébként arra, hogy a „Gemeinschaft" miként él tovább a „Gesellschaft"-ban. A szimbólumok, az ünnepek, a rítusok, a beszédaktusok mind a hatalom monumentalitását és fensőbbségét hivatottak kifejezni. Aki megsérti e színpadi jelenlét szabályait, az eltűnik a süllyesztőben.

A Shakespeare szerint az egész élet színház, melyben színész minden férfi és nő. Goffman a színházban a teljes társas élet magyarázó keretét találta. Plasztikusan leírja a képzelt színpadot, ahol a mindennapi élet rutinja szerint szervezett „fellépések" zajlanak, ahol az én megmutatkozik, anélkül, hogy megmutatná magát. (Goffman 1981)

A mindennapi élet mind megannyi színpad, ahol mindenki játssza a másik előtt az 'én'-t, miközben ő maga is közönség, hiszen a másik neki játszik. Az interakciók szerkezete világos, az események előre láthatóak, a „színészek" produkcióit a biztonság akarása hatja át. Rendkívüli események persze történnek, de azok, mint a jó szappanoperákban történik, rendben elmúlnak. A vonuló felhők fölött mindig kék az ég.

A politikai élet egyetlen nagy színpadon zajlik, ahol csak egyetlen főszerep van, mindenki más szerepét a főszereplőhöz való viszony határozza meg. Az előadások igen nagyszámú közönség előtt éjjel-nappal zajlanak.

A mindennapi élet színpadai között szabadon áramlanak a szereplők, s ha vannak is állandó társulatok, mindenki felléphet vendégként a másik színpadán. A politikus színpada ezzel szemben az egyetlen, mely számára adott.

A politikus mindennapi életének terében semmi sincs, ami a szó szoros értelmében mindennapi lenne. A politikai cselekvés látható fizikai tere jóval tágasabb, mint amit a mindennapi életben elvárunk. A hatalom nem mindennapiságának első jele a fizikai dimenziók nagysága, ahol egészen mások az érzékszervi benyomások, mint a mindennapi életben megszokott kis tereken. Az egyik velencei templomban őrzik a dózsék trónusát, mely legalább három méter magas és két méter széles. Nemcsak a méretek nem mindennapiak, hanem az anyagok és a színek sem azok. A trónus, melyről beszélünk, dúsan aranyozott fából készült, támláját és bíbor felületét bíbor színű bársony borítja. Bárhova nézünk a hatalom házaiban, mindenütt azt látjuk, hogy a belső tereket nem a mindennapi élet pragmatikus szükségletei, hanem a reprezentativitás, monumentalitás, elkápráztatás szempontjai szerint alakították ki.

A nem mindennapiság mindenűvé elkíséri a politikust, bárhová is megy. Mindenütt mesterségesen felnövesztett terek fogadják. Mozgása saját rendelkezésére bocsátott külön járművel történik, mely lehet kocsi, hajó, autó, repülő, de mindenképpen nagyobb, mint a többi hasonló jármű, díszesebben megmunkált, és jóval drágább.

A mindennapi életben az egyedüllét és a társas lét szakaszai periodikusan váltják egymást. A színpadon időnként leeresztik a függönyt. Ezzel szemben a politikus soha sem érezheti azt, hogy egyedül van, a függönyt sosem eresztik le. Saint Simon herceg nap mint nap tanúja volt a király lefekvésének este, és felkelésének másnap reggel. Ezek a mindennapi életben intimnek számító események a király esetében nagyszámú látogató jelenlétében zajlottak, akiknek mind

megvolt a saját feladatuk. Ki a hálóköntöst tartotta, ki az éjjeli edényt tolta a király feneke alá, ki a párnáját igazította. Később alakult ki a „nagy lefekvés” és a „kis lefekvés” közötti megkülönböztetés. A „kis lefekvés” emberibb volt, de még az sem volt a végleges. Miután a királyt a látogatók egyedül hagyták ágyában, egy rejtett lépcsőn szeretőjéhez sietett, s ott már csak néhány inas várta.

A szüntelen társas együttlét, a politikust mindenütt követő kíséret szerves része a hatalom birtoklásával együtt járó hatáskeltésnek. Az ifjú Cicero kezdő politikusoknak szánt tankönyvében határozottan azt tanácsolja, hogy a sosem mutatkozzon egyedül, s akár megy fórumra, akár eljön onnan, mindig „nagy sokaság” kísérje. (Cicero 2006: 24)

A hatalom színpada elsődlegesen kommunikációs tér. Az előadások feladata a hatalom mindenütt jelenlévőségének és mindenen való uralkodásának bizonyítása. Ezt a kommunikációs szándékot szolgálják a monumentális méretek, luxus anyagok, jól vagy rosszabbul sikerült szobrok, képek.

A kommunikációs tér kitűntetett elemei a szimbólumok, melyek színei, ikonikus alakzatai a hatalom időtlenségét, megingathatatlanságát, nem e világról való eredetét hivatottak sugallni. A színpad közepén találhatók a hatalom legitimációja szempontjából fontos egyes tárgyak, például az Alkotmány Irata, a Függetlenségi Nyilatkozat eredeti példánya, a Korona, melyeket díszegyenruhába öltözött katonák őriznek. Ezek a tárgyak a jelenlét jogával rendelkeznek, s a tisztelet éppen úgy megkövetelt irányukban, mintha élő személyek volnának.

A hatalom különlegesen fontos előadásai az ünnepek, amikor a résztvevők viselkedését percre és négyzetméterre pontosan kidolgozott forgatókönyv szabályozza. Az interakciók nem függnek a résztvevők akaratától, miközben a saját helyzetükben helyesnek tartott viselkedés sikeres megvalósítása érdekében szüntelenül egymásra kell figyelniük. Semmi sincs a véletlenre bízva, nem is lehet, hiszen a cél az idő és a tér feletti totális uralom érzéki benyomásának felkeltése a szereplőkben és a nézőkben. Az öltözékek, rendjelek, egyenruhák kiszűrik az egyes emberi testek egyedi megjelenéseiből adódó esetlegességeket, a viselkedésekre vonatkozó rituális előírások semmi kétséget nem hagynak a résztvevőkben, hogy mikor feladatuk az ülés, az állás vagy a vonulás. A hatást teljessé teszi a zene és az ének, mely nem egy torokból száll, hanem kórusban hangzik fel.

A politikus nem mindennapi mindennapjainak nagy részét rítusok által meghatározott viselkedések töltik ki, specifikus helyszíneken. A beiktatás, a koszorúzás, az avatás, a temetés, a köszöntés, a búcsúzás mind megannyi forgatókönyv, melynek egy főszereplője, s számos mellékszereplője van, akik nap mint nap, monoton módon, kötelességszerűen vesznek részt a felsorolt eseményeken.
A politika színpadán az étkezés is rítus. Senki sem választhatja meg asztaltársát. Amíg meg nem érkezik a főszereplő, addig nem lehet asztalhoz ülni, s enni is csak addig lehet, amíg ő eszik. Ferenc József udvari ebédjei hírhedtek voltak arról, hogy az igen gyorsan, és keveset evő császár evési üteme lehetetlenné tette a meghívottak számára, hogy jól lakjanak. A tapasztaltabbak ezért már előre megebédeltek.

A nyilvános megmutatkozás mindig is a hatalom eredendő szükséglete volt, de a megjelenítés és informálás lehetőségei egészen a XX. századig korlátozottak voltak (Z. Karvalics 2000). A tömegkommunikáció korában a politikai hírek és tudósítások lényegi információk hiányában a politikai rítusokra összpontosítottak. A politika mediatizációját teljessé teszik az új infokommunikációs technológiák

Színek

A politika színpadán zajló előadások lényegileg azonosak, de formailag különböznek aszerint, hogy milyen színen kerül rájuk sor. Az ünnepi színek évről-évre változatlanok, a napok minden évben ugyanazok, a szerepek adottak. Mindössze a beszédek változnak, melyek tartalomelemzése utóbb megmutathatja, hogy milyen aktuális politikai üzenetet rejtettek palackpostaként magukba.

Az ünnepi színhez nagyon hasonlóak az államok első számú vezetőinek találkozásait kísérő rítusok. A rendezvények egyedüli célja a kapcsolatok aktuális állapotának jelzése mind kifele, mind befele. Senki sem mond vagy tesz ilyenkor olyasmit, aminek ne lenne önmagán túlmutató jelentése. Súlyos kellemetlenségek forrása, ha ezeknek a rendezvényeknek a tervezői elfelejtkeznek erről a szemiotikai aranyszabályról. Ez történt Reagan elnök egyik németországi látogatásakor, amikor a II. világháborúban elesett német katonák emlékére koszorút helyezett el egy katonai temetőben, mit sem sejtve arról, hogy a temető földje nemcsak a Wehrmacht, hanem az SS kötelékében harcolt katonák holttesteit is magában rejtette. A helyzet kimagyarázhatatlan volt, s maradt.

A politikai élet ciklusaihoz kötődő események rítusai kevésbé kötöttek. A parlament ülésein megjelenik a kormány, melynek tagjai kötelesek a képviselők interpellációira válaszolni. A párbeszéd természetesen nem igazi, hiszen mind a kérdések, mind a válaszok előre meg vannak írva. A válasz elfogadása nem attól függ, hogy helyesek-e vagy helytelenek, hanem attól, hogy a jelenlévő képviselők elfogadják-e azt vagy sem. Az igazság próbáját a szavazás helyettesíti. A felszólalásoknak sem az a célja, hogy a képviselők egymást meggyőzzék, hanem csak az, hogy ki-ki a saját politikai táborának megmutassa magát. Nem a beszéd tartalma, hanem előadásának módja a fontos. Televíziós közvetítés idején különösen feltűnő, hogy a képviselők nem egymásnak, hanem az ülést távolról követő pár százezres közönségnek beszélnek, akik jobb időtöltés híján nézik és hallgatják a felszólalókat anélkül, hogy értenék a felszólalást. A nézőknek az a fontos, hogy ki milyen ruha van, kinek milyen a frizurája, arca, megjelenése rokonszenvet vagy ellenszenvet ébresztő, s használ-e vagy sem indulatos szavakat. A Parlament a politikai élet első számú színpada, ahol tényleg színész minden férfi és minden nő.

Fontos szín a politikai gyűlés, amelynek megtervezésekor és kivitelezésekor maximálisan figyelembe veszik a média jelenlétét, miáltal a gyűlés üzenetei eljuthatnak az egész társadalomhoz. Más politikai színekhez képest a gyűlés aktuális válósága több spontán elemet tartalmaz. A gyűlés a politikai vezetők elsődleges fóruma, ahol nyíltan vagy burkoltan bejelentik, hogy mit szándékoznak a közeli jövőben tenni. A közönség feladata a helyeslés. A politikai gyűlések rendezésének utolérhetetlen mestere volt Hitler, aki a Wagner operák módjára megtervezett kulisszák között lépett fel stadionokban vagy színházakban, testi megjelenésének fogyatékosságai fantasztikus erejű hangjával pótolva. Leni Riefenstahl az 1933-as és az 1934-es nürnbergi pártnapokról készített filmjei alapján fogalmat alkothatunk a hitleri produkció nagyságáról, melynek lényege az összes lehetséges hatáselem gondos ellenőrzése, és kellő időben, kellő arányban történő bevetése volt. Az 1933-as film címe a „A hit győzelme" volt. A filmben szerepelt Röhm, akit Hitler hamarosan meggyilkoltatott, s emiatt sorsa a „damnatio memoriae" lett. „A hit győzelme" örökre lekerült a német mozik műsoráról. A következő évben azonban újra voltak pártnapok, immár Röhm nélkül. Riefenstahl újra csatasorba állt, s leforgatta a nürnbergi pártnapokat bemutató második filmjét, melynek címe „Az akarat diadala" lett. Mindkét film remekmű, s segít megértetni Hitler ördögi tehetségének titkát.

Kissé más a helyzet az olyan gyűlésekkel, melyek tagjai döntési jogkörrel rendelkeznek. A pártkongresszusok, frakcióülések, választmányi ülések rendszerint a reprezentatív nyilvánosság számára szánt színek, melyek semmiféle meglepetést nem tartogatnak a jelenlévő médiamunkások, s a révükön hangban, képben, írásban értesített közönség számára. De ezek a rendezvények magukban rejtik a kiszámíthatatlanságot is. Elég egy előre nem tervezett felszólalás, egy véletlen elszólás, aminek eredményeként 180 fokos fordulat következhet be, történelmi jelentőségű elhatározás születhet. Ez történt 1943-ban Rómában a fasiszta párt Nagygyűlésén, ahol a párt vezérét, Mussolinit mindenki meglepetésére azonnal leváltották, tisztségeitől megfosztották. Alig egy évre rá Mussolini meggyalázott holtteste fejjel lefelé lógott egy fán.

Ahogyan a homokvár esetében sem lehet tudni, hogy melyik homokszem okozza majd a vár végzetét, porig leomlasztva azt, ugyanúgy a politikai életben is bekövetkezhet a meglepetés, melynek eredményeként megszűnik a korábbi rend, s vagy felfordulás, vagy új rend következik. Ez nem is lehet másképpen, hiszen a stabilitás monumentális és időtlenséget hirdető homlokzata mögött élő emberekben, a vezetőben és az udvarban egyaránt, a jövő szüntelen szorongató bizonytalansága lakik.

A politikai élet szereplői egyre inkább igyekeznek azt a látszatot kelteni, hogy életük ugyanúgy mindennapi keretek között zajlik, mint választóiké. A hatalom a modern demokratikus rendszerekben egyre inkább közelít az állampolgárokhoz. Az EU csúcstalálkozókon résztvevő miniszterelnökök és elnökök állandóan mosolyognak, ruházatuk *casual*, hangsúlyosan nem viselnek nyakkendőt, egymást barátságosan hátba veregetik, mintha csak egy kiránduló csoport tagjai lennének. Mindez szöges ellentétben van a korábbi megjelenések stílusával, melyet a rítus és az etikett kötelmei merevítettek meg, annak érdekében, hogy a hatalom mindennapiságtól való végtelen távolságát érzékeltessék. Az új stílus annyiban félrevezető, hogy a döntések, melyeket a politikusok hoznak, változatlanul és szükségszerűen távol vannak a mindennapoktól, s akik ezeket a döntéseket hozzák, mutatkozzanak bármennyire is hétköznapi embereknek, nem lehetnek azok, mert helyzetük logikája nem engedi meg nekik, hogy 24 órában, 7 napban, és 12 hónapban mérjék az időt, és eszerint szabják meg céljaikat, feladataikat.

Legérdekesebb a zárt, nem nyilvános találkozások színe, ahol valóban nincs semmilyen formalitás, nincs kommunikációs üresjárat, hanem vita és eszmecsere zajlik. Ám ezen a színen is érvényes az aszimmetria, ami végső soron lehetetlenné teszi a terítékre kerülő problémák érdemi megítélését. Az lesz a győztes álláspont, melyet a legerősebb képvisel. A résztvevőket óvatosságra inti, hogy nem lehetnek bizonyosan abban, mikor és ki értesül arról, amit a zár találkozó színén mondtak. Utólag felettébb kínos magyarázkodásokra ad okot, ha az elhangzottak kiszivárognak, ami védhetetlen helyzetbe hozza azt a résztvevőt, aki nyilvánosan nem mondta volna, amit zárt körben mondott. I. Károly, az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó császára a legjobb szándékkal kísérelte meg, hogy békét kérjen az Entente hatalmaktól, de arra nem számított, hogy amikor békét kérő levele nyilvánosságra kerül, saját külügyminisztere denciálja majd, szájába adva olyan szavakat, hogy információk között válogatni kell, ami az azonnaliság szorításában nem mindig lehetséges. Az információbőség inkább akadály a tudásnak, mint segítője. Ebben a helyzetben megnő a véletlen jelentősége. A politikai életben sok olyan történés megy végbe, mely utólag megfontolt döntés eredményének tűnik, de a valóságban egy futó ötlet, véletlen pillantás, múló szeszély műve volt. A politikai színpadán zajló történéseket emiatt egyszerre jellemzi a súlytalanság és jelentőség teliség. Ami az egyik pillanatban halálosan komolyan vehető javaslat, a másik pillanatban már abszurd melyek

kettőjük közötti találkozások alkalmával elhangozhattak, de semmiképpen sem abból a célból, hogy Vilmos császár a mondottakról értesüljön. A békét kérő kísérlet hamvába is holt.

Kommunikációs tér

A monumentális díszletek és a nyüzsgő sokaság látványa elrejti a lényeget, a kommunikációs teret. Ahol az első számú vezető van, oda érkeznek, s onnan mennek az információk. A kommunikációs minták ugyancsak nem mindennapiak, hiszen a kizárólagos aszimmetria jellemzi azokat. A politikus vagy utasít, vagy jelentenek neki.

Az információk szakadatlanul érkeznek, ami miatt túlságos bőségben állnak rendelkezésre. A tény felvetés lesz, s ami kezdetben komédiának indult, a végén tragédia lehet. Semmi sem biztos, semmi sem kiszámítható. Ez az oka annak, hogy oly nagy a nyüzsgés a politika színpadán, mindenki küzd azért, hogy lásson és látva legyen. Minden információs hasznos, minden beszélgetés fontos, de csak akkor s addig, amíg zajlik. Az van, akit lát a vezető, s akit régen nem lát, az nincs.

Egyetlen biztos pont a vezető, akiben egyébként a legnagyobb a bizonytalanság.

Irodalom

Abélčs, M. 2007. *Az állam antropológiája*. Budapest: Századvég
Cicero, Q.T. 2006. *A hivatalra pályázók könyve.* Szeged: Lectum
Goffman, E. 1981. *A hétköznapi élet szociálpszichológiája.* Budapest: Gondolat
Z. Karvalics, L. 2000. *Fogpiszkáló a hálózaton*. Budapest: Prím

A politikai kommunikációt a Carl Schmitt-i logika hatja át, ami azt jelenti, hogy amikor a politikus kommunikál, sutba kell vágnia a Grice-féle maximákat, pontosabban azok fordítottjai szerint kell kommunikálnia, mivel akkor jár el helyesen, ha a befogadóban nem bízik meg, potenciális (vagy tényleges) ellenséget lát benne. Ennek értelmében a politikai kommunikáció a következő maximákra épül: „légy irreleváns!". „a szükségesnél mondj többet vagy kevesebbet!", „használj homályos, kétértelmű szavakat!", „ne mondj olyat, amiről tudod, hogy igaz". A politikai kommunikáció műfajai széles spektrumot mutatnak: ide tartozik a tárgyalás, a beszéd, a nyilatkozat, a vita, a sajtótájékoztató, a kampány. Minden műfaj esetében lényegi fontosságú a stratégiai elem, melynek megfelelően a defenzív vagy az offenzív irány dominál. A modern demokratikus társadalomban a politikai kommunikáció elválaszthatatlan része a közvetett vagy közvetlen manipuláció.
Konszenzus és konfrontáció

A politika közelségébe került ember kommunikációs tere teljesen másnak tűnik attól függően, hogy a politika lényegét jelentő hatalomgyakorlás különleges képességét a konszenzus vagy a konfrontáció összefüggéséből nézzük. Ha a társadalmi rend és a biztonság fenntartására csak a konszenzust látjuk alkalmasnak, akkor a politikai kommunikációnak nincs más feladata, mint a hatalom megszólaltatása és az egyetértésre alapozott diszkurzív univerzum fenntartása. Ha viszont azt látjuk, hogy a társadalmi rend és biztonság csak paraván, mely mögött a lét meghatározhatatlanságából szükségképpen következő rendetlenség és bizonytalanság rejtőzik, akkor a konfrontáció tűnik az egyedüli lehetőségnek arra, hogy legyen egy középpont, ahol az egymással ellentétes erők, felfogások, hitek ütköznek, aminek eredményekeként lehetővé válik az együttélés rendje, mely ugyan öröknek hirdeti magát, de valójában múlandó. A konfrontáció feltételei között a politikai kommunikáció szerepe a feszültség fenntartása, intenzitásának fokozása annak érdekében, hogy a hatalom a legmozgékonyabb, legdinamikusabb, leginkább elszánt fél kezébe jusson.

A konszenzus nézőpontjából a hatalom egyértelmű és világos igazsága mindenkinek szól, akit a politikai kommunikáció elér. Akit az igazság nem ér el, azon a nevelés és részvétel segít. Mindenki érdekelt abban, hogy a társadalomban béke és nyugalom legyen. A konfrontáció nézőpontjából nincs „mindenki", csak egyének és csoportok vannak, akik mind a maguk felfogása szerint formált rendben akarnak élni.

Túl egyszerű lenne, ha a társadalmi lét kiindulópontjaként Hobbes által megfogalmazott „mindenki harca mindenki ellen" állapot egyszerűen felcserélhető lenne a társadalmi szerződéssel, melyben a szerződő felek a társadalmi béke érdekében önmaguk és utódaik nevében egyszer s mindenkorra lemondanak az önálló akaratképzésről és érdekérvényesítésről.

Az embert a meghatározhatatlanságba vetett meghatározatlan lénynek tekintjük, aki ha élni, gyarapodni, sokasodni akar, nem tehet mást, mint azt, hogy társadalmi valóságot teremtve meghatározást visz a világba. Korábban láttuk, hogy a hatalom az a különleges pont a társadalomban, ahol a meghatározatlanság kihívásai érzéki közvetlenséggel hatnak. E pontról mind a rend, mind a káosz felé nyílik út.

A politikai kommunikációt következésképpen egyszerre kell tudunk a konszenzus és a konfrontáció nézőpontjából vizsgálnunk. A politikai kommunikáció által közvetített igazság egyszerre vitatott és vitathatatlan. A dilemma a szemlélődés szintjén eldönthetetlen.

Az emberre eredendően jellemző meghatározatlanság a specifikusan emberi nyelvi kommunikáció révén alakul meghatározássá, mely tükröt tart a lét elé, meghatározva a létezést. Ha az ember összetöri ezt az isteni tükröt, visszahull a természeti meghatározhatatlanságba, ahonnan vétetett.

Innen valló a nyelv révén átélhető valóságban gyökerező politikai kommunikáció kitüntetett szerepe, mely nélkül a hatalom szemei elől eltűnnének a létezők, s csak a lét maradna, melyben nincs idő, a születés ugyanaz, mint a halál.

A kommunikációs architektúrák és a politikai kommunikáció

A politikai kommunikáció szükségessége azt jelenti, hogy a hatalom már a közösségi társadalmak idején sem tudott nem kommunikálni. A mimetikus és ikonikus kommunikációs architektúrák alkalmazásával keltett érzéki benyomások a szakrális és a profán terekben egyaránt képesek voltak felkelteni és folyamatosan megerősíteni a hatalom isteni eredetének hitét, mely a nyelvi kommunikációs architektúra alkalmazásával a társadalmilag megszerkesztett valóság alapjaként kommunikálható tartalommá vált. Az épületek külső képe, a belső terek, a szimbólumok, a képek, a szobrok, a táncok, a zenék és énekek által keltett benyomások rétegére rakódtak az orális nyelvi kommunikáció nemzedékről nemzedékre áthagyományozott mitikus tartalmak, melyek életben tartására szolgáltak a vallási és politikai rítusok. A rituális cselekedetek egy része másként, mint bizonyos szavak, mondatok kimondásával nem következett volna be. Az egyes beszédaktusok (beiktatás, köszöntés felajánlás, ígéret, fogadalom, eskü, átok, ítélet, búcsú stb.) jelentését rituális szabályok szabták meg (Hymes 1997).

A hatalom jelei kezdettől fogva egységesen szervezett szemiotikai környezetet alkottak, mely az állam megjelenését követően kiegészült az aktuális politikai tartalmak kommunikációjával. Bármilyen magas helyről is származtak, s bármennyire is megfontoltak voltak a sokaság előtt kimondott szavak és mondatok, kimondásuk a lehetséges interpretációk sokfélesége voltán kockázatos volt. A hatalom ha csak tehette, néma maradt. Japán kapitulációja a II. világháború végén azért ment végbe oly gyorsan és simán, mert a császár megszólalt a rádióban, s szavai lerombolták a császár isteni mivoltába vetett hitét (Benedict, Szadahiko 2006: 109).

Az állam megjelenésével megjelent a nyelvi kommunikációs architektúra új eleme, az írás, mely a politikai kommunikáció számára új lehetőségeket nyitott. A leírt törvények tartós alapot képeztek ahhoz, hogy a társadalom lehető legszélesebb körei értesüljenek a politikai akaratról. Az állam múltját az írás kiszabadította a mítosz fogásából, s megteremtette a hatalom szája íze szerint írott történelmet, melyet természetesen az egymásra következő korok változó politikai szándékai szerint újra meg újra írtak. A hatalom figyelme kiterjedt az irodalom, a filozófia és a tudomány területeire is. Az írott szövegek archiválhatók voltak. Megjelentek az első könyvtárak (melyek sajnos később elpusztultak) (Z. Karvalics 2003).

Az ókori polisz társadalmak politikai életében már együtt találjuk a modern politikai kommunikáció teljes eszköztárát. Monumentális megjelenésük és különleges elhelyezésük megkülönböztette a politikai és vallási hatalom szent helyeit, melyek puszta létük okán ontották a rend legitimálására alkalmas jeleket. A rendszeresen megismétlődő sokféle ünnepek révén újra meg újra visszatértek a letűnt közösségi idők során létrehozott rituális és mitikus tartalmak, melyek révén a jelen a múltba ágyazódott. A szónoklatok és a gyűléseken elhangzó beszédek révén megteremtődött a nyilvános politikai diskurzus, melynek szabadságát az egyes politikai rendszerek különböző mértékben tűrték, de ha egyszer létrejött, teljesen el nem fojthatták.

Az írás révén kezdetben a politikai és a vallási intézmények érdekét szolgáló szövegek jöttek létre, de az írott szövegek utóbb a politikai nyilvánosság szubverzív diskurzusának is alkotó elemeivé lettek.

A Nyugat társadalmait átalakító modernizációs folyamat során az ókorban kialakult kommunikációs architektúrák a sokszorosítás technológiáival egészültek ki. Megjelent a nyomtatás, melynek bázisán létrejöhetett a polgári nyilvánosság (Habermas 1971). A nyomtatott tartalmak széles körű nyilvánossága mellett a 20. század első harmadában lehetőség nyílott a beszéd sok ember számára történő eljuttatására (rádió), amit pár évtized multán követett a beszéd – mozgókép kombináció közegében keletkező tartalmak nyilvános térbe juttatása. A sajtó, a rádió és a televízió együttese képezi a tömegkommunikációt, jelentősen kitágította a politikai kommunikáció potenciális hatókörét.

A 21. század elején jelent meg a szélessávú, szimmetrikus kommunikációs kapcsolatokat lehetővé tevő internet, mely a korábban ismert és alkalmazott kommunikációs architektúrák mindegyike számára közeg. Az internet újdonsága, hogy megsokszorozza a nyilvánosság központjait, lehetetlenné téve az egy központból vezényelt üzenetek egyirányú áramlását. Ezáltal teljesen új helyzet keletkezett, mely nemcsak a politikai kommunikációt, hanem a társadalomszerveződés egészét mélyrehatóan és teljes körűen megváltoztatja- legalábbis ott, ahol a széles sávú internet elérése a mindennapok részévé válik (Csepeli, Prazsák 2010).

A politikai kommunikáció sajátosságai

A politikai kommunikáció sem más, mint az emberek közötti kommunikáció általában. Az üzenet egyszerre tárgyszinten és viszonyszinten értelmezhető. Tárgyszinten az üzenet igazsága vagy hamis volta számít. A viszonyszint esetében az számít, hogy az adó mit akar elérni azáltal, hogy a címzetthez fordul.

Mindig vannak olyan politikusok, akik az igazság erejében bízva, észérveket bevetve, a logikai szabályait messze menően betartva fogalmazzák céljaikat. Ezek a politikusok (és tanácsadóik) azonban nem számolnak a kognitív egyenlőtlenséggel, amit Machiavelli tökéletesen leírt, jóllehet az ő korában még nem mérték az IQ-t. Machiavelli szerint „háromféle az emberi felfogás: az egyik magától képes felismerni a dolgokat, a másik azt fogja tenni, amit a többiek felismernek, a harmadik se maga, se mások által nem képes felismerni."(Machiavelli 1978: I.: 76). A háromféle felfogás egyenlőtlenül oszlik meg a közönségben. Kisebbségben vannak a kiválóak, és a haszontalanok, többségben vannak azok, akik azt teszik, amit mások felismernek.

A háromféle felfogás nem csupán a kognitív képességek egyenlőtlen eloszlására vezethető vissza. Minden közönségben vannak, akik szükségképpen jól informáltak egyes kérdésekben, de senki sincs, aki mindenben eligazodik. Hobbes szubjektív mércét alkalmaz az ész egyenlő társadalmi megoszlását megállapítva, amikor az észbeli képességek egyenletes eloszlását a társadalomban azzal véli igazolni, hogy mindenki elégedett a saját eszével. A mindenkire jellemző természetes ítélőképesség mindenki esetében különböző, s ily módon inkább elválasztja, mintsem összeköti a politikai kommunikáció közönségének tagjait, akik a tárgyszinten minden egyes üzenetet a maguk képességei, ismeretei és érdeklődése szerint különféleképpen értelmeznek. Amit az egyik befogadó igaznak tart, azt a másik hamisnak tartja, amit az egyik ért, a másik félreérti. Az ítélőképesség különbségei a tömeg ítélőképességét végzetesen lerontják. Az internet web 2.0 alkalmazásai minden korábbi lehetőséghez képest nagyobb teret engednek a résztvevőknek arra, hogy hozzászóljanak, vitatkozzanak politikai tárgyú témákban. A tapasztalat azt mutatja, hogy a megnövekedett aktivitás fordított arányban

van a kognitív színvonallal. Az „elektronikus tömegek" ostobák, ám agresszívek és semmiben sem különböznek a Tacitus által oly keserűen jellemzett római csőcseléktől.

A politikus mesterségének tárgya, mint korábban láttuk, a hatalom megszerzése és megtartása. Azt is láttuk, hogy a hatalom addig marad meg birtokosának kezében, amíg az adott pillanatban és az adott helyen több ereje van, mint bárkinek, aki kihívója lehetne. A politikai kommunikációnak kulcsszerepe van az erő létrehozásában, és megtartásában, különösen akkor, ha a hatalom megtartásához már elégtelen a hagyományos, az uralom isteni eredetét hirdető politikai kommunikációs készlet.

Platón álomvilágában él, aki azt hiszi, hogy a politikai kommunikáció célja az igazságosság és a közjó szolgálata. Kétség nem fér hozzá, hogy Cicero politikai szónoklatai a műfaj csúcsteljesítményei közé tartoznak. Szerzőjük feltehetően megúszta volna rámért proskripciót, ha több figyelemmel olvassa a kézikönyvet, melyet öccse kifejezetten számára írt. E könyvben olvasható, hogy „gondoskodj arról, hogy elterjedjen vetélytársaidról az életmódjukat megbélyegző ítélet, akár gaztetteikről, akár kicsapongásaikról, akár tékozlásaikról legyen szó." (Cicero 2006: 29-30) Augustus, aki megölette Cicerot, idős korában unokájával a nagy szónok szövegeit olvastatatta, s álszent módon felettébb dicsérte egykori áldozatát, mint intellektust. Politikusként azonban Cicero megbukott. Nem idealizmusa miatt, hanem azért, mert tévesen ítélte meg Róma politikai életét, melynek egyik vezetője volt. Nem látta, vagy nem akarta látni, amit öccse látott.. Mint a „kis" Cicero írta, Rómában „mindent eláraszt a csalárdság, cselvetés, hűtlenség.„ (Cicero 2006: 24) Ez a jellemzés nemcsak a polgárháborús Rómára igaz.

Hobbes helyesen állapítja meg, hogy a leghasznosabb emberi találmány a beszéd mely nélkül „az emberiség körében éppoly kevéssé létezhetne állam, társadalom, szerződés és béke, mint az oroszlánok, medvék és farkasok között". (Hobbes, 1999: I.: 88). Hobbes azonban csupán a tárgyszintet veszi számításba, s hibának tartja, ha valaki a beszéd adta lehetőségeket a másokkal való érintkezésben nem az együttműködés és megértés eszközeként alkalmazza. Hobbes szerint négyféle módon élhetünk vissza a beszéddel: „Először, ha a szavak jelentésének következetlen használatával helytelenül rögzítjük gondolatainkat, mert ekkor olyasmit rögzítünk észleletként, amit sosem észleltünk, s ily módon félrevezetjük magunkat. Másodszor, ha átvitt- vagyis nem rendeltetésüknek megfelelő- értelemben használjuk a szavakat, s ezzel megtévesztünk másokat. Harmadszor, ha szavainkkal valamilyen, valóságban nem létező akaratunkat juttatjuk kifejezésre. Negyedszer, ha arra használjuk, hogy egymást kölcsönösen megbántsuk vele" (Hobbes 1999: I.: 90).

Hobbes racionalizmusa ellent mond a politikai kommunikáció természetének, melyet a politika mesterségében ugyancsak járatos Talleyrand jobban értett, megállapítva, hogy a beszéd (legalábbis a politikában) nem a gondolatok kifejezésére, hanem elrejtésére szolgál. A politikai kommunikáció tartalmai tárgyszinten megítélhetetlenek, viszonyszinten viszont jól eligazítanak abban a kérdésben, hogy kiket kell megnyerni, s kiket elpusztítani.

Grice fogalmazta meg a Hobbes-i racionalizmus szellemében azokat a maximákat, amelyek betartása a sikeres kommunikáció múlik. E maximák értelmében a sikeres kommunikáció érdekében a közlőnek közleményei megfogalmazása során a tárgyra kell koncentrálnia, nem szerencsés, ha a szükségesnél több vagy kevesebb szót használ, kerülnie kell a homályos jelentésű, kétértelmű szavakat, s nem ajánlatos olyat mondania, aminek igazságáról nincs meggyőződve.

A politikai kommunikáció esetében a siker záloga a Grice-i maximák fordított alkalmazása. A hatalom akarata által áthatott politikai kommunikációban a siker feltétele mindaz, amit Hobbes rosszallólag a beszéddel való visszaélésnek nevez.

A politikus soha nem beszélhet magáról a tárgyról. Nem mondhatja ki, hogy célja a hatalom. Helyette beszélhet közjóról, igazságosságról, rendről, reformokról, nemzeti egységről, s bármi egyéb tárgyról, ami kellőképpen általános ahhoz, hogy a befogadók ne tudhassák, hogy a közlő mire gondol. A politikai kommunikáció tárgyszinten megfogalmazódó tartalmainak irrelevanciája nem hiba, hanem erény, hiszen ezáltal tarthatja fenn a politikus kapcsolatát a meghatározatlansággal, miközben a meghatározás látszatát képes nyújtani közönsége számára. Az üzenet egyébként viszonyszinten nagyon is releváns: „*Higgyetek nekem*!”

A politikusnak nemcsak a lényegről nem szabad beszélnie. Amikor a lényegtelen tárgyakat veszi sorra beszédében, a figyelem elterelése érdekében a szükségesnél jóval több szót kell mondania. Folyondár hosszúságú mondatai, körülményeskedései, szószaporításai elandalítják a közönséget, különösen, ha jó szónok, aki tud szünetet tartani, fel tudja kelteni a tömeg érzelmeit, fenyeget és ígérget. Másik módszer, ha a politikus a szükségesnél kevesebb szót mond. Várják, hogy bejelentse a döntést, de a bejelentés rövid és szófukar. A kevés szó felszabadítja a tömegben a vágyakat és a szorongásokat. Már a jelenlévők is azt vetítenek be az elhangzottakba, amit akarnak, s ez a hatás megsokszorozódik a nem jelenlévők értesülései révén.

Hobbes „semmitmondásnak” nevezi azt a kommunikációt, melyben hemzsegnek a közhelyek, a kétértelmű kifejezések, a kibogozhatatlan jelentésű szavak. A politikai kommunikációs esetében a semmitmondás a szó szoros értelmében értendő, ugyanis az a hely, ahonnan a politikus beszél, maga a Semmi. A kommunikáció éppen arra való, hogy a politikus kipuhatolja, hogy a Semmiből miként lehet Valami, aminek státusza a kimondáskor még kétesélyes.

Legérdekesebb a negyedik fordított Grice-i maxima, melynek előírása szerint a politikus nem mondhat olyat, amiben őszintén hisz, amit meggyőződése és legjobb tudása szerint igaznak tart. A politikai kommunikáció célja ugyan a bizonyosság felkeltése, ám aki ezt a benyomást felkelti, tudja, hogy nincs, és nem lehet bizonyosság. Nem bizonyos számára, hogy mi a jó, s mi a rossz, s az egyedül rendelkezésre álló percnyi időben az sem bizonyos, hogy mi a szükségszerű, s mi a lehetetlen, nem is beszélve az e két véglet között felmerülő alternatívák gyötrően nagy számáról, melyek között, mint láttuk, aszerint kell választani, hogy melyek a kívánatosak s melyek a nem kívánatosak. Machiavelli szerint egyenesen ártalmas, ha a fejedelem valóban kegyes, hűséges, emberséges és őszinte. Ugyanakkor azt mondja, hogy külsőleg olyannak kell mutatkoznia, mintha ezekkel a tulajdonságokkal rendelkezne. Nem azt mondja Machiavelli, hogy a fejedelem ne legyen kegyes, hűséges, emberséges és őszinte. Tanácsa mindössze az, hogy a fejedelemnek mindig fel kell készülnie az ellenkezőjére is, miközben fenn kell tartania a kegyes, hűséges, emberséges személyiség hasznos látszatát. VI. Sándor pápa példáját hozza fel, aki „mást sem tett, mással sem gondolt, mint hogy az embereket rászedje, s mindig talált valakit, akit megcsalhatott. És nem volt ember, aki nála nagyobb erővel, ékesszólással és esküdözéssel állított volna valamit, hogy azután az ellenkezőjét cselekedje, mégis minden úgy sikerült, ahogyan akarta, mert ismerte a világ dolgait.” (Machiavelli 1978: I: 59)

A politikai kommunikáció tartalmai tárgyszinten nem épülhetnek az igazságra, de ez nem azt jelenti, hogy a hazugságra kell épülniük. A lényegtelenség, a semmitmondás, az érthetetlenség maximái nem egyszerűen taktikai elemek, melyek alkalmazásának célja a politikai partnerek félrevezetése. A tartalmasnak látszó tartalmatlanság a politikai kommunikáció lényege. Az

ismeretelméleti és morális elkötelezetlenség révén nyitva az út a meghatározatlanság felé, melynek meghatározása a hatalom dolga. Önmaga alatt vágja a fát az a politikus, aki leköti magát igazságokhoz és értékekhez, melyeket akkor is számon kérhetnek tőle, amikor már más igazságok, más értékek képezik döntései alapját.

Ha a politikai kommunikáció sikerének feltétele, hogy tárgyszinten nélkülözze az igazságot, szándékosan ne adjon információt, ami alapja lehetne a megértésnek és az együttműködésnek, akkor felmerül a kérdés, hogy mi az oka a sikernek? Hogyan éri el az, hogy bízzanak benne mások, aki nem bízik senkiben? Miért higgyenek annak az emberek, aki nem hisz semmiben?

A választ a politikai kommunikáció viszonyszintjének vizsgálata adhatja meg. A viszonyszint információi, mint arra már utaltunk, az érzelmekre hatnak, melyek esetében nem merülnek fel kompetencia problémák. Szeretni és gyűlölni mindenki képes. A tárgyszinten kommunikált tartalom befogadásának antidemokratizmusával szemben a viszonyszinten történő befogadást a demokratizmus jellemzi. Az „ész arisztokráciája" szemben áll a „szív demokráciájával". Széchenyi és Kossuth példája mutatja a tárgyszinten és a viszonyszinten történő politikai kommunikáció hatékonyságának különbségét. Széchenyi a reformkor politikai közvéleményét racionális javaslatokkal bombázta. Hidat épített, folyót szabályozott, adófizetésre bíztatta a nemeseket is. Kerülte a nemzeti szuverenitás sürgetését, bármennyire is népszerű követelés volt. A független magyar állam veszélyét abban látta, hogy egyszerre teremt végzetes konfliktust a nemzetiségekkel és a birodalommal, melynek Magyarország része volt. Kossuth ezzel szemben ráérzett a nemzeti függetlenség témájában rejlő kollektív energiákra, s belevitte a nemzetet egy forradalomba, mely Széchenyi predikcióinak megfelelően el is bukott.

A kommunikáció viszonyszintjén közölt tartalmak célja a megszólaló és a megszólítottak közötti érzelmi viszony alakítása, melynek egyik pólusa a szeretet, másik pólusa a gyűlölet. Az üzenetek befogadása ebben az érzelmi térben zajlik. Ha a közlő jól teszi a dolgát, akkor virtuóz módon lesz képes a befogadókat a maga céljai szerint hangolni és mozgósítani, felkeltve bennük a szeretet és a gyűlölet érzéseit, melyek erejét megsokszorozza a tömegesség.

A politikai kommunikáció viszonyszintjén a személyekkel kapcsolatos információk jutnak kulcsszerephez. A közlő és a befogadó között kialakuló kongruencia alapja a személyek előtérbe állítása. A politikai kommunikáció tartalmai személyekhez kötődve jelennek meg. A politikai nyilvánosság terében megjelenő személyek percepciója az életvilágban konstruált személypercepciós mintákat követi, melyek a szeretet és a gyűlölet mentén osztályozzák a személyeket.

A politikai kommunikáció akkor sikeres, ha a befogadók ráéreznek, hogy kit kell szeretniük és kit kell gyűlölniük. Taktikai kérdés, hogy a kommunikáció során az elsődleges cél a szeretet vagy inkább a gyűlölet kialakítása legyen. Mindkét eljárás a saját politikai tábor megszilárdítását szolgálja. A szeretetre építés előnye a tömegben rejlő konstruktív energiák felszabadítása. A gyűlölet jobban mozgósít, de nincs benne konstruktív inspiráció.
A megszemélyesítés hosszú távon visszahozza az elveszett tárgyszintet a politikai kommunikációba. A politikusok ugyan a jövő érdekében a jelenben nem mondanak ki semmit, ami tényszerűen ellenőrizhető lenne, de nem tudják letagadni, amit már megtettek. A politikai kommunikáció viszonyszinten bármennyire is eredményes a politikusok személyével kapcsolatos pozitív és negatív értések felkeltésében, a törekvésnek határt szabnak a politikusok múltbeli döntéseinek pozitív és negatív következményei, melyek tárgyszinten jelentkeznek. Hiába hiteti el magáról valaki, hogy békeszerető, ha háborúba viszi nemzetét, melynek pusztító

következményi letagadhatatlanok. Nincs az a zseniális politikai kommunikációs stratéga, aki tartósan rokonszenvesnek tudja beállítani azt a politikust, aki hibát hibára halmozva gazdasági és társadalmi csődöt teremt.

Manipuláció

A politikai kommunikáció sajátosságait tárgyszinten és viszonyszinten áttekintve belátható, hogy az üzenetek csak akkor érik el céljukat, ha az adó a lehető legnagyobb tudatossággal jár el. A kommunikáció politikai hatékonysága érdekében az adó tárgyszinten csak látszólagosan ad információt, s erőfeszítéseit a viszonyszintre koncentrálva megteremti közönségében a hitet, mely a hatalom alapja. A manipuláció nem más, mint a politikai kommunikáció törvényszerűségeinek tudatos alkalmazása, ami nélkül nincs sikeres politika, hiszen tudatos beavatkozás híján aligha alakul ki a hatalomba vetett hit, nem születik meg a remény és nem épül föl a gyűlölet fala a hatalom számára megnyerhető és megnyerhetetlen társadalmi csoportok között. A negatív asszociációkat mozgósító manipuláció szó a politikai kommunikáció szókészletének része. Mindig az ellenfél manipulál.

Propaganda

A propaganda kifejezés szintén rosszul cseng, pedig csak arra utal, hogy a politikai kommunikáció nem egymástól független kommunikatív aktusok sorozata, hanem a kommunikáció teljes rendszere, mely minden elemében a hatalom megszerzésének és/vagy megtartásának célját szolgálja. Gerbner „kultivációnak" nevezi azt a folyamatot, melynek eredményeként a tömegkommunikáció által kialakított mesterséges világ a befogadók számára azonossá válik a való világgal. Ez az azonosítás annál is inkább könnyebben meg, mivel a befogadók megismerési horizontja nem terjed túl saját tapasztalataikon, s alternatív tapasztalatok hiányában a nap mint nap változatlan rend szerint záporozó tömegkommunikációs üzenetek hatására nem hiszik, hogy más is lehet a társadalomban azon kívül, amit az újságokban olvasnak, a rádióban hallanak, s a televízióban néznek. A tömegkommunikáció által kultivált valóságba a politikai hírek építik be a politikát. A hírek mindig változnak, miközben szerkezetük változatlan. A hírekben gyakran visszatérő témák és szereplők határozzák meg a „politikai napirendet", mely a közönségben kialakítja a politikai realitás és irrealitás mércéit (Török 2005).

A botrány

A politikai kommunikáció üzeneteit bármilyen tudatosan is tervezzék és valósítsák meg tárgyszinten és viszonyszinten, a hatalom köreiben minden pillanatban bekövetkezhet valamilyen váratlan esemény, amely nyilvánosságra jutva felborítja a gondosan felépített művet. Az esemény következtében tárgyszinten olyan információ kerül nyilvánosságra, melyre nem lehet eredményesen reagálni a Grice-maximák megfordításával. A közönségben információéhség keletkezik, melyet nem elégít ki a semmitmondás. A váratlan történés csak szükséges, de nem elégséges feltétele a botránynak. Botrány akkor tör ki, ha a történés napvilágra kerül (Gerő 1993). A botrány megsemmisíti a hitet, mely a hatalom ereje származik.

Bár a botrányt forrása tárgyszintű információ, kibontakozása, terjedése és pusztító hatása a politikai szereplők viszonyszintjén következik be. Az információ nyilvánosságra jutása után egyszer és mindenkorra lehetetlenné válik a látszat fenntartása, miszerint a politikus „kegyes, hűséges, emberséges és őszinte". A botrány akkor igazán pusztító, ha a politikai rendszert már hosszabb ideje legitimációs válság gyötri. Ebben az esetben a botrány felnyitja a célpontba vett

politikai szereplővel szemben felgyülemlett negatív indulatok csatornáit, szabad folyást engedve a gyűlöletnek, mely a politikai rendszer egészére kiterjed. Marie Antoinette teljesen vétlenül került be a francia forradalom kitörése előtt pár évvel egy botrányba, mely alkalmat adott arra, hogy személyét az abszolút monarchia rendszerével elégedetlen politikai erők a hatalom hiteltelenítése érdekében a lehető legsötétebb színben tüntessék fel (Szerb 1963).

A botrány pusztító erejét fokozza, hogy története remekül elbeszélhető, szereplőinek motivációi könnyen felfoghatók, és a történet értékszerkezete nem sok kétséget hagy aziránt, hogy ki áll a rossz oldalon. Botrány anyaga lehet minden információ, mely alkalmas arra, hogy a botrány leendő hősét szexuális, erkölcsi vagy büntetőjogi norma megszegésével hírbe hozza.

A hajsza

Ha a botrány nem elegendő, vagy nincs megfelelő tárgyszintű információ a botrány kirobbantásához, akkor indul be a hajsza, melynek célja a politikai ellenfél kirekesztése a közösség rendjéből. Nem véletlen, hogy a katolikus egyház kiátkozta (exkommunikálta) lázadóit, akik az eljárás révén eretneknek minősültek. Politikai kultúránként változik, hogy egy politikus esetében milyen norma megszegésének vádjával lehet leginkább elérni a közgyűlöletet. Szokratész esetében az „ifjúság megrontásának" vádja működött. Clinton második elnökségét megbénította a szexuális félrelépései kapcsán ellene indított kommunikációs hadjárat, Churchill-t alkoholizmusa miatt támadták. Magyarországon ezek a vádak nem működnek. A magyarok mindent elnéznek politikusaiknak, kivéve a korrupciót.

A kampány

A politikai kommunikáció különösen intenzív állapota a kampány. Kampányra akkor nyílik alkalom, ha esély van hatalomváltásra. A kampány pozitív, ha valami és valaki mellett mozgósít, s negatív, ha célja a lejáratás. Akár negatív, akár pozitív, a kampány heve kisebb, ha a hatalomváltásra rendezett körülmények között kerül sor, amikor a vesztesekből nem múlik el a remény, hogy lesz még visszavágó, s a győztesek sem hihetik, hogy győzelmük örökre szól. Jóval intenzívebb a kampány, ha a hatalomváltás forradalmi körülmények között megy végbe. A forradalom a társadalom fázisváltása, amikor a régi rend szabályai már nem, s az új rend szabályai még nem érvényesek. A forradalom a politikai akarat legadekvátabb közege. Minden alakulófélben van, csak a bizonytalanság bizonyos. Forradalom idején értelmetlen a pozitív és a negatív kampány megkülönböztetése. A kampány egyedüli feladata a tömegek mozgósítása. Az már nem a kampánytól függ, hogy a tömegek a pusztítás vagy a teremtés szolgálatába szegődnek.

Kormányzati kommunikáció

A kormányzati kommunikáció nem azonos a heti kormányüléseket követő szóvivői tájékoztatókkal. A kormány két kormányülés között sem tud nem kommunikálni. Eredményes kormányzati kommunikáció akkor várható, ha a kormányon levő politikai erők megtervezik, hogy mikor mit akarnak csinálni, s bemérik, kiértékelik a döntések következményeit. Ez nem zárja ki a rögtönzéseket, hiszen a politikában különösen sok az előreláthatatlan körülmény. Az ellenfelek sem restek, de maga a világ is tervezhetetlen, melyben a politikai akarat érvényesül. Ezzel együtt számítani kell a meglepetésekre, a botrányokra, a váratlan ellenakciókra.
A kormányzat szervezete funkcióinak sokrétűsége, szervezési logikáinak kétarcúsága miatt nem hasonlítható más funkciók ellátására létrejött szervezetekhez. A kormányzatra, mint szervezetre azonban érvényesek a szervezetek általános törvényszerűségei, melyek sorában a legfontosabb a szervezeti intelligencia, mely ma nyilvánvalóan az informatikai eszközök

alkalmazását jelenti. A kormány csak akkor lesz képes megfelelően működni, ha folyamatosan rendelkezik a működési területén keletkező adatokkal, s vannak olyan eszközei, amelyek ezeket a valós idejű, valós adatokat döntéstámogatás céljaira feldolgozott állapotban a jogosultságok szabályozása mellett a kormányzati szervezet tagjai számára hozzáférhetővé teszik. Egy ilyen adatbázis és annak elemzésére szolgáló eszközrendszer hiányában a kormányzás ugrás a semmibe.

A kormány a nyilvánosság egyik szereplője. Kommunikációja akkor hatékony, ha folyamatosan tér nyílik az összes többi szereplő számára. Az internet, mint új médium kiváltképp alkalmas arra, hogy a politikai közönség bevonódjon a kommunikációba, s partnerré váljon. A kormány monopóliuma a cselekvés, melyet meg kell hogy előzzön a gondolkodás és a megfontolás. Utóbbira senki sem formálhat kizárólagos jogosultságot. A nyilvánosság új formái arra valók, hogy a wiki-politika műhelyeiként kiszabadítsák a politikai akaratot a bürokratikus és technokratikus sémák fogságából.

Irodalom

Benedict, R., Szadahiko, M. 2006. *Krizantém és kard. A japán kultúra újrafelfedezése*. Budapest: Nyitott Könyvműhely

Bolonyai, G. (szerk) 2001. *Antik szónoki gyakorlatok*. Budapest: Typotex

Cicero, Q.T. 2006. *A hivatalra pályázók könyve.* Szeged: Lectum

Crigler, A.N. (ed.) 1998. *The Psychology of Political Communication*. Ann Arbor: University of Michigan Press

Csepeli, Gy., Prazsák, G. 2010. *Örök visszatérés? Társadalom az információs korban.* Budapest: Jószöveg

Gerbner, G. 2002. *A média rejtett üzenete: válogatott tanulmányok*. Budapest: Osiris : MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport

Gerő, A. (szerk.) 1993. *Skandalum: Magyar közéleti botrányok*. Budapest: T-Twins

Grice, H.P. 1997. A társalgás logikája In Pléh, Cs., Siklaki, I. Terestyéni T. 1997. (szerk.) *Nyelv –Kommunikáció – Cselekvés*. Budapest: Osiris. 213-227.

Habermas, J. 1971. *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása: vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban.* Budapest: Gondolat

Hobbes, T. 1999. *Leviatán vagy az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma*. Budapest: Kossuth. I. II. köt.

Hymes, D. 1997. A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In Pléh, Cs., Síklaki, I., Terestyéni T. (szerk.) *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Budapest: Osiris. 458-495.

Lányi, G. 2005. *Politikai pszichológia – Politikai magatartásvizsgálatok*. Budapest: Jószöveg

Machiavelli, N. 1978. *A fejedelem*. Budapest: Európa

Szerb, A. 1963. *A királyné nyaklánca.* Budapest: Magvető

Török, G. 2005. *A politikai napirend: A politikai napirend: politika, média, közvélemény és az "agenda-setting" hatás.* Budapest: Akadémiai Kiadó

Z. Karvalics, L. 2003. *Információ, társadalom, történelem*. Budapest: Typotex